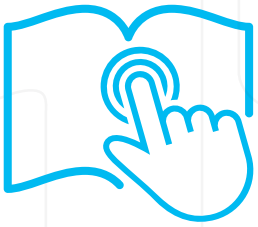

anadolum
e K a m p ü s
ve
anadolu mobil

dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

0850 200 46 10-19 (10hat)
www.anadolu.edu.tr

/AOFAnadolum /Anadolu_Univ instagram.com/anadoluuniv

ekampus.anadolu.edu.tr

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3852
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2659

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

Yazarlar
Prof.Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN (Ünite 1, 3, 5)
Dr.Öğr.Üyesi Cihat ÖZSÖZ (Ünite 1)
Prof.Dr. Serap SUĞUR (Ünite 2, 8)
Doç.Dr. Zerrin SUNGUR (Ünite 4)
Dr.Öğr.Üyesi Aykut AYKUTALP (Ünite 5)
Doç.Dr. Emre GÖKALP (Ünite 6)
Dr.Öğr.Üyesi Erhan AKARÇAY (Ünite 6)
Dr.Öğr.Üyesi Feryal Ayşin KOÇAK TURHANOĞLU (Ünite 7)
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Onur ARUN (Ünite 8)

Editörler
Prof.Dr. Serap SUĞUR
Prof.Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2019 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

ÖTAG Birim Yöneticisi
Doç.Dr. Alper Tolga Kumtepe

Kitap Hazırlama Grubu Sorumlusu
Öğr.Gör. Erdem Erdoğdu

Dil ve Yazım Danışmanı
Öğr.Gör. Nilay Girişen

Kapak Düzeni
Doç.Dr. Halit Turgay Ünalan

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

ISBN
978-975-06-3288-4

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ basımevinde basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2019

İçindekiler

1. ÜNİTE

Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi 2

GİRİŞ 3
BOURDIEU SOSYOLOJİSİ 4
Düşünümsellik (Reflexivity) 4
TEMEL KAVRAMLAR: OYUN METAFORU 5
Alan 6
Habitus 9
Sermaye 11
SONUÇ 15
Özet 16
Kendimizi Sınayalım 17
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 19
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 19
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 20

2. ÜNİTE

Tamamlanmamış Bir Proje Olarak Modernite: Jürgen Habermas 22

GİRİŞ: HABERMAS'IN GENEL YAKLAŞIMI 23
KAMUSALLIĞIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ 25
BİLGİ VE İNSANSAL İLGİLER 27
TOPLUMSAL EYLEM VE TOPLUMSAL SİSTEM KAVRAMLARI 29
Habermas'ın Rasyonelleşme Üzerine Düşünceleri 31
MEŞRUİYET KRİZİ 33
İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI: SİSTEM VE YAŞANTI-DÜNYASI 35
Sistem ile Yaşantı-Dünyasının Ayrılması ve Yaşantı-Dünyasının Kolonileşmesi 38
SONUÇ 41
Özet 43
Kendimizi Sınayalım 45
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 46
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 46
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 47

3. ÜNİTE

Anthony Giddens: Modernlik/Geç Modernlik ve Yapılaşma Kuramı 48

GİRİŞ: YAŞAMI VE SOSYOLOJİYE BAKIŞI 49
MODERN ÖNCESİ VE MODERNLİK 52
Modern Öncesi Dönemin Güven Ortamının Belirleyicileri 53
Modern Öncesi Dönemin Risk Ortamı 53
Modern Dönemde Güven ve Risk 53

MODERNLİĞİN SÜREKSİZLİKLERİ 54
Modern Öncesi ve Modern Dönemin Süreksizliklerinin Karşılaştırılması 55
MODERNLİĞİN DİNAMİKLERİ 55
Modernlik, Zaman ve Uzam 56
Yerinden Çıkarma/Edilme ve Açılımlı Mekanizmalar 57
Sembolik Göstergeler 58
Uzmanlık Sistemleri 58
Modernliğin Düşünümselliği 58
Küreselleşme 59
GEÇ MODERNLİK VE POSTMODERNLİK 63
GEÇ MODERNLİKTE RİSKLER 65
YAPILAŞMA KURAMI VE YAPININ İKİLİĞİ 66
Yapılaşma Usulleri/ Şekilleri 68
Düşünümsel (Refleksive) Aktörler 70
ELEŞTİRİLER 71
Özet 73
Kendimizi Sınayalım 75
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 76
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 76
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 77

4. ÜNİTE

Kendisiyle Yüzleşen Toplum: Risk Toplumu 78
GİRİŞ 79
RİSK KAVRAMI 79
RİSK TOPLUMU KAVRAMI VE KURAMI 82
Düşünümsel Modernleşme 86
RİSK TOPLUMUNUN ÖZELLİKLERİ 87
RİSK TOPLUMUNDA BİREYLERİN PSİKOLOJİSİ 90
Özet 93
Kendimizi Sınayalım 95
Okuma Parçası 96
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 97
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 97
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 98

5. ÜNİTE

Manuel Castells: Enformasyon Çağı ve Ağ Toplumu Teorisi 100
GİRİŞ 101
AĞ TOPLUMUNUN YÜKSELİŞİ 104
Ağ Toplumunda Çalışmanın Dönüşümü: İş ve İşsizlik 104
Ağ Toplumunda Kent 107
AĞ TOPLUMU VE KİMLİĞİN GÜCÜ 108
Ağ Toplumunda Kimlik 108
Ağ Toplumunda Ataerkilliğin Sonu: Aile ve Cinsellik 109

Ağ Toplumunda Dinî Fundamentalizm, Kültürel Kimlik 110
AĞ TOPLUMUNDA MİLLİYETÇİLİK VE ULUS DEVLET 111
Küreselleşme Çağında Milletler ve Milliyetçilik 111
Küreselleşme ve Ulus Devlet 112
Ağ Toplumu Kuramına Yönelik Eleştiriler 113
Özet 114
Kendimizi Sınayalım 116
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 117
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 117
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 119

Richard Sennett: Kamusal İnsanın Çöküşünden Yeni Kapitalizmin Kültürüne ..... 120 — **6. ÜNİTE**

GİRİŞ 121
KAMUSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ YA DA KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ 122
Habermas ve Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü 124
Sennett: Kamusal İnsanın Çöküşü 126
YENİ KAPİTALİZMİN KÜLTÜRÜ 128
Esnek Şirket/Çalışma Modeli 130
Esnek Üretim Modelinin Çalışanlar Üzerinde Etkileri 131
İşe Yaramazlık Kâbusu 133
İşe Yaramazlık Kabusunun Nedenleri 134
KARAKTER AŞINMASI 137
YENİ KAPİTALİZMDE İŞİN KİŞİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 139
Rutin Zaman Köleliği 140
Risk Alarak Yaşamak 142
Özet 144
Kendimizi Sınayalım 145
Okuma Parçası 146
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 147
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 147
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 148

Postmodernizm ve Mekân: David Harvey ..... 150 — **7. ÜNİTE**

GİRİŞ 151
MODERNİTE VE MODERNİZM 153
POSTMODERNİZM 155
KAPİTALİZMİN POLİTİK VE EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ 160
Fordizm ve Esnek Birikim Rejimi 160
ZAMAN VE MEKÂN 163
Zaman-Mekân Sıkışması 165
SONUÇ 169
Özet 171

Kendimizi Sınayalım 173
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 174
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 174
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 175

8. ÜNİTE **Post-Kolonyal Teori 178**
GİRİŞ: KOLONYALİZM VE POST-KOLONYALİZM KAVRAMLARININ TANIMLAMASI 179
TARİHSEL VE OLGUSAL ARKA PLAN: MODERN KOLONYALİZM 182
Modern Kolonyalizmin Tarihsel Gelişimi 182
Modern Kolonyalizmde Temel Tanımlar ve İçsel Ayrımlar 188
KOLONYALİZME İÇERİDEN ELEŞTİRİLER 190
Siyasal ve Kültürel Eleştiriler 191
Ekonomik Eleştiriler 192
POST-KOLONYAL TEORİ VE ÇALIŞMALARI 194
EDWARD SAİD VE ORYANTALİZM–OKSİDENTİALİZM TARTIŞMALARI 199
Oryantalizm/Şarkiyatçılık 201
Eleştiriler 206
Oksidentalizm/Garbiyatçılık 208
SPİVAK VE MADUNİYET ÇALIŞMALARI 210
Gayatri Chakravorty Spivak (1942-...) 210
Özet 214
Kendimizi Sınayalım 216
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 217
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 217
Yararlanılan ve Başvrulabilecek Kaynaklar 218

Sözlük 219

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Post-Kolonyal teorinin ortaya çıkmasına neden olan kolonyalizmin tarihini özetleyebilecek,
- Kolonyalizme yönelik eleştirileri değerlendirebilecek,
- Post-Kolonyal teori içindeki farklı teorileri karşılaştırabilecek,
- Post-Kolonyal teori ile ilişkili olarak gelişen Oryantalizm ile Oksidentalizmi açıklayabilecek,
- Post-Kolonyal teori içinde Maduniyet çalışmalarının önemini kavrayabilecek-siniz.

Anahtar Kavramlar

- Kolonyalizm
- Klasik Kolonyalizm
- Modern Kolonyalizm
- Post-Kolonyalizm
- Oryantalizm
- Oksidentializm
- Maduniyet Çalışmaları

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler → Post-Kolonyal Teori

- GİRİŞ: KOLONYALİZM VE POST-KOLONYALİZM KAVRAMLARININ TANIMLAMASI
- TARİHSEL VE OLGUSAL ARKA PLAN: MODERN KOLONYALİZM
- KOLONYALİZME İÇERİDEN ELEŞTİRİLER
- POST-KOLONYAL TEORİ VE ÇALIŞMALARI
- EDWARD SAİD VE ORYANTALİZM–OKSİDENTİALİZM TARTIŞMALARI
- SPİVAK VE MADUNİYET ÇALIŞMALARI

Post-Kolonyal Teori

GİRİŞ: KOLONYALİZM VE POST-KOLONYALİZM KAVRAMLARININ TANIMLAMASI

Kolonyalizm en geniş ve basit tanımıyla bir grup insanın başka bir grup insan tarafından çeşitli araçlarla kontrol altına alınması ya da baskı altında tutulması olarak tanımlanabilir. Kolonyal baskı altına alma (veya alınma) durumunun kendisi birçok farklı biçim alabileceği gibi, baskı altına alan insan grubunun (kolonyal güç) baskı altına alınan insan grubunu (koloni) kontrol altında tutmak için birçok farklı aracı kullanmasını ifade edebilmektedir. Bu araçlar kimi zaman ekonomik araçlar, kimi zaman siyasal araçlar, kimi zaman askerî araçlar ve kimi zaman da sosyal, kültürel ve ideolojik araçlar olarak kendilerini gösterebilmektedir. Yine aynı şekilde, baskı altına almanın biçimi de kullanılan söz konusu bu araçlara benzer şekilde ekonomik, siyasal, askerî, sosyal, kültürel veya ideolojik bir biçim alabilmektedir. Örneğin, askerî kimi araçlar kullanılarak bir insan gurubu başka bir insan grubu tarafından ekonomik olarak baskı altında tutulabilir. Ya da politik kimi araçlar kullanılarak bir insan grubu ekonomik ve sosyokültürel olarak baskı altına alınabilmektedir. Daha geniş anlamıyla düşünürsek, kolonyalizm bir grup insanın çeşitli araçlar kullanarak kendisinden daha güçsüz bir insan grubu üzerinde kontrol ve baskı oluşturarak, sahip oldukları çeşitli kaynak ve zenginlikleri ele geçirme durumudur. En genel hâliyle ifade etmek gerekirse, daha çok 15. yüzyılın sonlarından başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar Batı ülkeleri ve özellikle de Portekiz, İspanya, İngiltere ve Fransa tarafından oldukça yoğun olarak gerçekleştirilmiş kolonileştirme politika ve uygulamaları, genellikle askerî olarak güçlü olan insan grubunun (ya da ulusun) güçsüz olan insan grubunun (ya da ulusun) topraklarını zor kullanarak ele geçirmesi ile başlayıp, bu topraklar üzerine kendi idari, siyasal ve kültürel yerleşkelerini tesis etmesi ve devamında da kolonileştirilen insan grubunun sahip olduğu yer üstü ve yer altı zenginliklerini kendi anavatanlarına aktarması şeklinde tecrübe edilmiştir. Bu kolonileştirme ve kolonileşme sürecinde, kolonileştiren ulusun kolonileştirilen ulusa kendi ekonomik ve idari kurallarını, dinî değerlerini, çeşitli sosyal ve kültürel örüntüler üzerinden şekillenmiş olan yaşam biçimini ve normlarını dayatması veya benimsetmesi de gözlemlenmiştir. Bu açıdan, Türkçeye sömürgecilik olarak da çevrilen kolonyalizm; bir devletin veya ülkenin başka devletleri, ülkeleri veya toplulukları resmî araçlarla direkt ve doğrudan egemenliği altına alarak ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan sömürmesi, kontrol etmesi ve yönetmesi olarak tanımlanabilir.

Loomba'nın (2000: 19) ifade ettiği gibi "Kolonyalizm, başka insanların toprakları ve mallarının fethedilmesi ve denetlenmesi olarak tanımlanabilir." zira "Yeni topraklarda bir 'topluluk oluşturma' süreci zorunlu olarak, orada daha önce zaten bulunan toplulukları bozma ya da yeniden oluşturma süreci anlamına gelir ve ticaret, pazarlık, savaş, soykırım, köleleştirme ve isyanlar dâhil olmak üzere kapsamlı bir pratikler silsilesi içerir". İnsanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, kolonyalizm ya da sömürgecilik, tarihsel süreç içerisinde çeşitli ve farklı biçimler alarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, özellikle, 16. yüzyılda ortaya çıkan modern sömürgecilik ve kölelik kolonyalizm tarihinde merkezî bir öneme sahiptir.

DİKKAT

Türkçeye sömürgecilik olarak da çevrilen kolonyalizm, bir devletin veya ülkenin başka devletleri, ülkeleri veya toplulukları resmî araçlarla direkt ve doğrudan egemenliği altına alarak ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan sömürmesi, kontrol etmesi ve yönetmesi olarak tanımlanabilir.

Avrupa kökenli modern kolonyalizm, Loomba'nın (2000: 21) ifade ettiği gibi, kapitalizm öncesi dönemlerde ortaya çıkan eski kolonyalzimlerden farklı olarak, "Batı Avrupa'da kapitalizmin kuruluşuna eşlik etmiştir". Bu açıdan Modern kolonyalizm fethettiği ülkelerden sadece haraç toplamakla kalmamış, kolonileştirilen ülke toplraklarından fiziki olarak ayrıldıktan sona dahi sömürgelerini pazar olarak kullanmayı ve sömürgeci ilişkilerini devam etirmeyi mümkün kılan karmaşık ekonomik ilişkiler kurmuştur (Loomba, 2000: 21).

Modern sömürgeciliğin gelişiminde özellikle Batı kapitalizminin (merkantilizmin) 15. yüzyılda keşifler sayesinde yeni ticaret yollarıyla küresel bir güç hâline gelmeye başlaması önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte denizaşırı ticaret aracılığıyla başta Afrika olmak üzere üçüncü dünya ülkelerindeki yer altı ve yer üstü zenginlikleri (özellikle altın ve gümüş) Batı'ya transfer edilmeye başlamış, bu kaynak transferine insan (köle) ticareti de dâhil edilmiştir. Kolonyal süreçte sömürgeleştirilmiş ülkenin önde gelen kesimleri de sömürge ilişkisinin aracıları olarak Batı ile ittifak hâlinde olmuşlardır. Bu dönemde başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika ve daha sonraları ABD, başta Afrika ve Asya ülkeleri olmak üzere açık ve net bir sömürgeci/yayılmacı politika izlemiştir. Söz konusu bu yayılmacılık Orta Çağ ve Yeni Çağ'daki Bizans ve Osmanlı tarzı yayılmacılıktan da çok farklı olarak kapitalist bir formda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, özellikle 18. yüzyıl sanayi devriminde sömürgecilik yoluyla burjuvazinin elde ettiği sermaye birikimi ve bu birikimin sağladığı ekonomik gücün etkisinin büyük olduğunu vurgulamak gerekir. Bu sebepten, konuyla ilgili akademik literatürde, modernleşme tarihi aynı zamanda bir emperyalizm ve sömürgecilik tarihi olarak da okunmaktadır (İlter, 2006: 2).

Akademik literatürde, modernleşme tarihi aynı zamanda bir emperyalizm ve sömürgecilik tarihi olarak da okunmaktadır (İlter, 2006: 2).

Şekil 8.1

Post-kolonyalizm ise kolonileştirme uygulamalarının bir sonraki aşaması değil, fakat kolonileştirme uygulamalarının işlediği süreçleri ve bu süreçlerin sonuçlarını, bir diğer deyişle kolonileştirilmiş insan gruplarının kaynaklarının zorla ele geçirilip zenginliklerinin ve birikimlerinin sömürülmesi sürecinde ve neticesinde ortaya çıkmış sosyal ve kültürel olgular ile bu olguların beraberinde getirdiği çok çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasal ilişki biçimlerini araştıran ve tartışan bir sosyal bilim kuramıdır.

Post-kolonyalizm kolonileştirme uygulamalarının bir sonraki aşaması değil, fakat kolonileştirme uygulamalarının işlediği süreçleri ve bu süreçlerin sonuçlarını araştıran ve tartışan bir sosyal bilim kuramıdır.

Günümüzde kültürel çalışmaların en önemli kollarından biri olarak kabul edilen Post-kolonyal çalışmaların çıkış noktasının edebî ve kültürel çalışmalar olduğu "ve bu alanlardaki Batı-dışı literatürlerin marjinalleşmesini aşmak için bir hareket olarak" başladığı savunulmaktadır (Chibber, 2016: 13). Her ne kadar çok karmaşık ve tartışmalı bir düşünce ve uygulama alanı olması bakımından üzerinde uzlaşılmış bir tanımı olmasa da (Hammer, 2007: 576) post-kolonyalizm, sömürgeciliğin tarihsel kökenlerini, oluşumunu, gelişimini ve sonuçlarını sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal, sanatsal ve edebiyat metinleri üzerinden inceleyen eleştirel söylemin disiplinerarası bir alanıdır. Bu noktada, literatürde kolonyalizmin bir eleştirisi olarak da okunan post-kolonyal çalışmaların yükselişinin sıklıkla geleneksel tarzdaki sınıf analizinin düşüşe geçmesi ve Marksizmin yerini alması ile ilişkilendirildiğini de belirtmek gerekir (Chibber, 2016: 10).

Post-kolonyalizm yaygın olarak kolonyalizmin eleştirisi üzerinden gelişen eleştirel söylemin disiplinlerarası bir alanı olarak tanımlanmaktadır.

DİKKAT

Post-kolonyal teori bir zamanlar kolonileştirilmiş olmanın sonuçlarını ya da güncel yansımalarını, baskın anlatı, söylem ve ifadeleri eleştirel bir gözle ele alarak ve kolonileştirilmiş ülke insanlarının bakış açılarına ve tarihlerine odaklanarak tartışan, sosyologların ve antropologların sıklıkla referans verdiği ve yöntembilim olarak kullandığı bir sosyal bilim alanıdır.

Kendi içerisinde birçok farklı bakış açısını ve kuramsal tartışmayı/araştırmayı barındıran post-kolonyal teori daha çok iki araştırma ve tartışma alanı üzerinden ilerlemektedir. Bunlardan birincisi, kolonileştirici güçlerin kolonileştirdikleri (ya da kolonileştirmeyi amaçladıkları) ülke ve insanları nasıl tanımladıkları ve bu ta-

nımlamaların farklı biçimler alan kolonileştirme çaba ve uygulamalarına sağladığı bilgisel ve ahlaki zemine eleştirel bir gözle yaklaşan çalışmalardır. İkincisi ise, Keşifler Çağı'nda ve onu takip eden süreç içerisinde kolonileştirilmiş olan ulusların, bir zamanlar kolonileştirilmiş olmalarının sosyal ve kültürel alanda doğurduğu güncel sonuçlar ve bu sonuçların dile, sanata, siyasete, uluslararası ilişkilere, edebiyata ve ekonomik hayata aksettirdiği eşitsiz ilişki biçimlerini eleştirel bir gözle inceleyen çalışmalar olarak işaret edilebilir. Bu açıdan medya, edebiyat, mimari, sanat, sinema, hukuk, kültür ve benzeri pek çok alanda post-kolonyal çalışmaların örneklerini görmek mümkündür.

Daha çok Marksizmin ve devamında da Feminist düşünce akımlarının şekillendirdiği post-kolonyal teorinin öne çıkan önemli temsilcileri arasında Fransız sömürgesi Martinik doğumlu siyahi Marksist düşünür Frantz Fanon (1925 - 1961), Filistin asıllı Amerikalı eleştirel sosyal bilimci ve siyasal aktivist Edward Said (1935 - 2003) ve Hindistan asıllı edebiyat kuramcısı ve feminist eleştirmen Gayatri Chakravorty Spivak (1942 - ..) ile yine Hindistan asıllı edebiyat ve kültür kuramcısı Homi K. Bhabha (1949-...) yer almaktadır. Postkolonyal teorinin söz konusu bu önemli temsilcilerinin çalışmalarında özellikle Batı ile Doğu toplumları arasındaki sömürü ilişkileri eleştirel olarak ele alınmakta, popüler kültür çalışmaları bağlamında kültürel emperyalizmi ve sömürge karşıtı bilinç oluşumu (çok kültürlülük, üçüncü dünyacılık, siyah feminizm) üzerinde önemle durulmaktadır.

Post-Marksist düşünürlerden özellikle Immanuel Wallerstein, Paul Baran, Paul Sweezy ve Samir Amin'in çalışmalarının da Postkolonyal teorinin gelişiminde önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir.

TARİHSEL VE OLGUSAL ARKA PLAN: MODERN KOLONYALİZM

Post-kolonyal teorinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde rol oynayan tarihsel ve olgusal arka plan olarak, bugünün gelişmiş Batı ekonomileri olarak gösterilen ulus-devletlerinin öncülüğünde, 15. yüzyılın sonlarında başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş kolonileştirme ve sömürgecilik uygulamaları işaret edilebilir. Her ne kadar, klasik kolonyalizm olarak adlandırabileceğimiz söz konusu bu dönemin idari ve ekonomik politikalarının bugün dünyanın farklı bölgelerinde geçmişteki biçimiyle devam ettiğini söylemek zor olsa da, tamamen ortadan kalktığını ifade etmek de mümkün değildir. Öte yandan, klasik dönemdeki biçimine kıyasla bugün oldukça farklı, daha karmaşık ve de iç içe geçmiş süreçler ile kendini göstermekte olan sömürgecilik girişim ve uygulamalarını anlayabilmek ve açıklayabilmek için öncelikle bu uygulamaların klasik biçimleri hakkında genel hatlarıyla da olsa fikir sahibi olmakta fayda bulunmakta.

Modern Kolonyalizmin Tarihsel Gelişimi

Yukarıda kısaca ifade edildiği üzere kolonyalizm, bir ulusun ya da bir grup insanın siyasal, idari ve ekonomik otoritesini başka bir grup insan ya da ulus üzerine çok çeşitli kaynakları ele geçirmek ve kendisi için kullanmak üzere genişletmesi olarak düşünülebilir. Esasında antik çağlarda da örneklerini gördüğümüz kolonileştirme girişim ve politikalarına ilişkin ilk olarak Avrupa uluslarının deniz yoluyla başka kıtalara ulaşma çabalarıyla başlamıştır demek yanlış olacaktır. Dolayısıyla, en genel hâliyle kolonyalizmi belirli bir zaman dilimi ve mekân ile sınırlandırarak tarif etmek doğru olmayacaktır. Örneğin, Kuzey Afrika'da kurulan antik Mısır medeniyetinin çevresindeki birçok bölgeyi kolonileştirdiğini söylemek mümkündür. Benzer şekilde, antik Yunan devletlerinde de kolonileştirmenin ilk biçimlerinin tarımsal

üretim yapılabilecek bölgelerin ele geçirilmesi şeklinde tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, söz konusu bu kolonileştirme uygulamalarının kullanılan antik Yunan dilinde kendi karşılıklarını bulduğunu, "ana yurt" yani "metropolis"in ihtiyacı olan tarım ürünlerinin karşılanması için fethedilen yerlerin "tarım için uygun yer" anlamına gelen "koloni" kelimesi ile ifade edildiğini görüyoruz. Modern kolonyalizm tartışmaları ve bu tartışmalardan doğan kuramsal perspektifler ise, genel olarak bugünün gelişmiş Batı ekonomileri olarak işaret edilen Avrupa ulus-devletlerinin, özel olarak ise Portekiz, İspanya ve İngiltere'nin, Kuzey Amerika ve Afrika kıtalarını deniz yoluyla keşfetme çabalarıyla başlayan ve sonrasında da Fransa ve Hollanda'nın da bu yarışa katılmasıyla devam eden süreci kolonyalizm uygulamalarını tarihsel bir arka plan olarak ele almaktadır.

Kolonyalizm, Batı tarihinin geleneksel siyasi ve ekonomik anlatısında Christopher Columbus'un 1492 yılında Doğu'yu keşfetmek amacıyla batıya doğru yelken açmasıyla sembolleştirilir. "Yeni Dünyanın Keşfi" olarak ifade edilen bu başlangıcı, Macionis ve Plummer'ın (2008: 285) sözleriyle ifade edecek olursak, "dünyanın bir bölgesinin başka bir bölgesi tarafından sistematik olarak ele geçirilmesi" olarak işaret etmek daha doğru olacaktır. Macionis ve Plummer'ın oldukça basit kalan ve birçok açıdan eksik kalan bu tanımını "dünyanın bir bölgesinin kendisinden idari, askerî ve teknolojik olarak daha ileri bir bölgesi tarafından, kaynak ve zenginlik arayışı sebebiyle, sistematik olarak ele geçirilmesi" şeklinde genişletmek daha doğru olacaktır. Bu konuda önemli bir tarihsel-kuramsal altyapı kuran Osterhammel'e (2005) göre kolonyalizm yerli bir çoğunluk ile yabancı bir işgalci azınlık arasındaki tipik bir sosyal ve ekonomik ilişki biçimidir. Bu ilişki biçiminde işgalci yabancı azınlık olarak nitelenen grup üstünlüğüne ve yönetme hakkına kutsal olarak sahip olduğuna inanan bir grup olarak kendini ifade ederken, işgal edilen ulusu ise üstün olanın aldığı kararlara ve uygulamalara uymak zorunda olan ikincil ya da alt grup olarak tanımlamaktadır. Kolonyalist uygulamalarının etik arka planını oluşturan gerekçelendirmede söz konusu bu tanımlamanın önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır.

Şekil 8.2

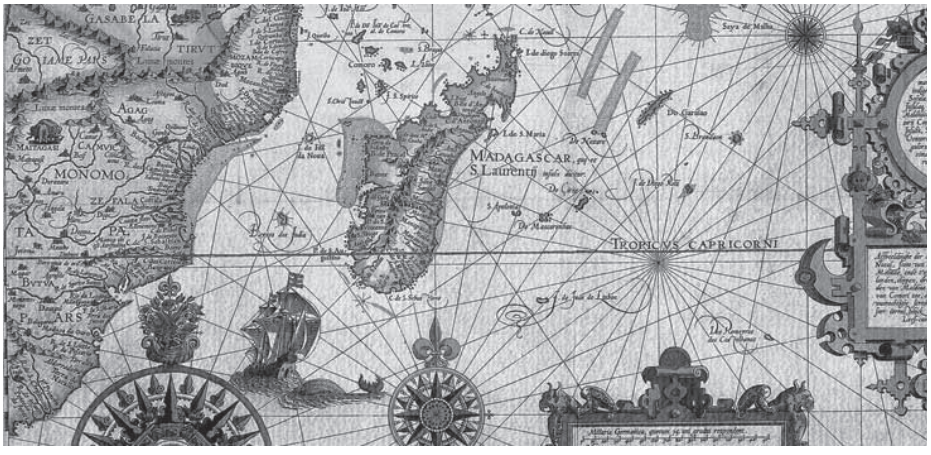

Keşifler Çağı

Kaynak: *http://www.bluepennymuseum.com/en/Themes/Exhibition-Room/The-age-of-discovery*

Modern kolonyalizmin başlangıcı olarak, 15. yüzyılın sonlarında Christopher Columbus'un İspanya Krallığı adına doğuyu aramak amacıyla batıya doğru yelken açmasıyla başlayan ve "Keşifler Çağı" olarak da nitelendirilen sürecin işaret edildiğini belirtmiştik. Peki, denizaşırı keşiflerle Avrupa'ya oldukça büyük oran-

Modern kolonyalizmin başlangıcı olarak 15. yüzyılın sonlarında Christopher Columbus'un doğuyu aramak amacıyla batıya doğru yelken açmasıyla başlayan ve "Keşifler Çağı" olarak da nitelendirilen sürece işaret edilir.

da bir zenginliğin taşınmasını sağlayan ve Avrupalı ulusların daha önce tecrübe etmedikleri bir zenginliğe ulaşmasını kolaylaştıran bu çağın başlamasını ve gelişimini önceleyen teknolojik ilerlemeler nelerdir? Immanuel Wallerstein gibi kimi bilim insanlarının da küreselleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul ettikleri (Arun, 2017) keşifler çağını olanaklı kılan neydi? Her ne kadar keşifler çağını önceleyen birçok teknolojik araçtan bahsedilebilse de bunlar arasında en çok öne çıkanlar denizcilik, konum belirleme ve yön tayin etme teknolojisindeki gelişmelerdir. Özellikle "karavel" adı verilen büyük kargo gemilerinin geliştirilmesini olanaklı kılan teknoloji ve daha sonra karavel gemilerinin teknolojisine dayalı olarak geliştirilen daha büyük "kalyon" gemileri taşıyabildikleri büyük yük kapasitesi ve hızlı olmaları dolayısıyla denizcilerin uzun süre denizde kalabilmesine olanak sağlamış, bu da denizaşırı keşifleri mümkün kılmıştır.

Şekil 8.3

Portekiz Karaveli

Kaynak: *https://www.123rf.com/photo_88953715_view-of-an-amazing-replica-of-a-portuguese-caravel-vessel-that-pioneered-the-atlantic-sea-travels-du.html*

Şekil 8.4

Usturlap

Kaynak: *https://antikamobilyalar.com/usturlap/usturlap-nedir/*

Şekil 8.5

Ka-mal

Kaynak: *https://exploration.marinersmuseum.org/object/kamal/*

İkinci olarak konum belirleme ve yön bulma teknolojisindeki gelişmelere işaret edilebilir. "Usturlap" ismi verilen aletin sağladığı kolaylıklar Portekizli kâşiflerin Güney Afrika rotasına yelken açmalarını kolaylaştırmıştır. "Usturlap" ile denizcilerin güneş açısını ölçerek enlem derecelerini hesaplayabilmeleri uzun yolculuklar sırasında bulundukları konum noktasını belirleyebilmelerini kolaylaştırmıştır.

"Mıknatıslı pusula"nın icadı ise denizcilerin yönlerini belirlemelerini sağlayarak hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırmıştır. "Ka-mal" adı verilen bir başka teknik alet ise yine denizcilerin bulundukları enlem bilgisini belirlemelerine yardımcı olmuştur. "Ka-mal" ile "usturlap" arasındaki en önemli fark ise "usturlap"ın bulunulan enlem derecesinin belirlenmesinde etkin bir alet olarak kullanılması söz konusu iken, "ka-mal" geride bırakılan yönün belirlenmesinde daha etkin olarak kullanılan bir alet idi.

Bir diğer önemli gelişme ise "rota bildiren bot"un denizcilikte kullanılmaya başlanmasıdır. Rota bildirilen ve ana gemiye bağlı ufak bir bot denizcilere hem hızlarını ölçmelerinde yardımcı olmuş hem de son yarım saat içinde geçilen rotanın bilgisini sağlamıştır. Bir başka teknolojik gelişme ise, bulunulan enlem derecesini belirlemeye yarayan "kros staf" adı verilen aletin keşfidir.

Şekil 8.6

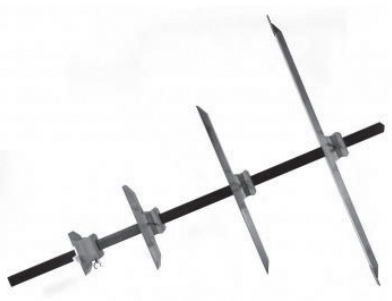

Kros staf

Kaynak: *http://www.dehilster.info/navigational_instruments/1720_j._hasebroek_cross-staff.php*

"Bek staf" adı verilen alet ise boylam bilgilerini ölçmeye yardımcı olmuştur. "İskandil Savlosu" ismi verilen bir başka alet ise denizin derinlik seviyesini ölçmeyi kolaylaştırmanın yanında deniz altından numuneler alınmasını sağlayarak denizcilerin ne tip bir denizde bulunduklarını tayin etmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda deniz altında resifleri de bulmalarına yardımcı olan "İskandil Savlosu", denizcilerin daha güvenli yolculuk yapmalarını sağlamıştır.

Benzer şekilde "navigasyon" teknolojisinde yaşanan gelişmeler denizciler için büyük olanaklar sağlamıştır. Özellikle boylam ölçümüne ve zamanın kaydedilmesine yarayan basit aletlerin geliştirilmesi keşifler çağını hızlandıran gelişmeler arasına kaydedilmelidir. Son olarak, kutup yıldızının konumunu ve uzaklığını belirlemeyi sağlayan "kuadrant" isimli alet ile denizciler konum bilgilerini daha hızlı ve kolay tayin edebilmişlerdir.

Şekil 8.7

Bek Staf

Kaynak: *http://www.dehilster.info/navigational_instruments/1734_w._garner_davis_quadrant_backstaff.php*

Bahsedilen bu teknolojileri kullanarak bir dizi keşif gerçekleştiren Avrupa uluslarına keşifler çağında öncülüğü Portekiz ve İspanyol denizciler yapmışlardır. Afrika kıyılarına dönük İspanyol ve Portekizli kâşiflerin gerçekleştirdiği keşifler yukarıda bahsedilen teknolojilerin sınanmasında ve yenilenmesinde büyük rol oynamıştır. 1498 yılında Portekizli denizci Vasco da Gama'nın Afrika'nın etrafını dolanarak, Asya'ya bir ticaret yolunu açmasıyla Güney Afrika ticaret yolu Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altında bulunan Akdeniz ticaret yoluna önemli bir alternatif deniz rotası olarak belirmiştir. Bunu, İspanyol denizcilerin ve İspanya Krallığı adına çalışan kimi kâşiflerin batıya yelken açması ve Amerika kıtasını keşfetmesi izlemiştir. Portekiz ve İspanyol Krallıkları 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse tüm Latin Amerika Kıtasını kontrolleri altında tutmayı başarmışlardır. İngiliz, Hollanda ve Fransız keşifleri ise, Portekiz ve İspanyol keşif hareketlerinden daha sonra, 17. yüzyılın başlarında hız kazanmaya başlamış ve 20. yüzyılın ortalarına kadar daha önce keşfedilen yerlerde idari ve askerî olarak yerleşik olarak kalma şeklinde devam etmiştir. İngiltere adına John Cabot (1450 – 1500) gibi kimi İtalyan kâşiflerin Kuzey Amerika'ya yaptığı seferleri Fransız kâşifler takip etmiş, Hollandalı denizcilerin Afrika kıtasına yaptıkları seferleri ise Afrika üzerinden Uzak Doğu ve Avustralya kıtasına yapılan seferler izlemiştir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bahsedilen bu seferleri ve keşifleri kolonileştirme uygulamaları izlemiş, keşiflerin ve seferlerin sonunda elde edilen yerel zenginlikler Avrupa'ya taşınmıştır. Bir diğer deyişle, Avrupalı ulusların öncülüğünü yaptığı ve 15. yüzyılın sonundan 17. yüzyılın başlarına kadar devam eden keşifler

İngiltere, 20. yüzyılın başında dünya üzerinde en çok koloniye sahip olan ülke olarak "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" olarak anılır duruma gelmiş ve kontrolü altındaki topraklar 35,5 milyon kilometre kareye kadar çıkmıştır.

ve seferler çağını, 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden kolonileştirme ve sömürgecilik dönemi almış ve bunun sonucunda da Avrupalı uluslar daha önce tecrübe etmedikleri bir zenginliği elde etmişlerdir. Söz konusu bu kolonileştirme ve sömürgecilik döneminin en büyük kazananı ise İngiltere olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki 20. yüzyılın başında dünya üzerinde en çok koloniye sahip olan ülke olarak "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" olarak anılır duruma gelmiş ve kontrolü altındaki topraklar 35,5 milyon kilometrekareye kadar çıkmıştır.

Avrupalı ulusların Amerika, Afrika ve Avustralya kıtaları ile Uzak Doğu'da uyguladıkları kolonileştirme politikalarına baktığımızda, bu politikaların yerli uluslar için soykırım, yoksulluk, toplu ölümler ve salgın hastalıklar gibi birçok sonucu beraberinde getirdiğini görüyoruz. Bu sonuçlara karşın, kolonileştirme politikalarına devam eden Avrupalı ulusların ise söz konusu kolonileştirme politikalarını "yerli ulusları medenileştirme misyonu" gibi gerekçelerle temellendirdiklerini görüyoruz. Kohn ve Reddy'nin (2017) aktardığı üzere, İspanyolların Latin Amerika'yı kolonileştirme süreçleri teolojik, siyasal ve ahlaki tartışmalar eşliğinde gerçekleştirmiştir. Örneğin, Latin Amerika'nın askerî olarak ele geçirilmesi, "Hristiyanlık öğretisinin medenileştirici özü" gibi iddialara dayalı olan bir söylem çerçevesinde gerçekleşmiş ve Latin Amerikalı yerli ulusların "dinî kurtuluşları" için söz konusu toprakların askerî olarak ele geçirilmesi meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bir diğer deyişle, yerli ulusların Hristiyanlık inancı ile medenileşeceği ve bu yolla kurtuluşa erecekleri fikri Avrupalı kolonileştirici uluslar tarafından denizaşırı toprakların askerî olarak fethedilmesi ve kaynaklarının ele geçirilmesi için meşrulaştırıcı bir motivasyon olarak kullanılmıştır. Örneğin, Latin Amerika'yı ele geçiren İspanyollar, yerli Amerikalıların giyimlerindeki, çalışma şekillerindeki, tüketim alışkanlıkları ve ritüelleri ile geleneklerindeki farklılıkları, sosyal ve idari ilişkilerindeki değişiklikleri "medeniyetsizlik", "ilkellik", "barbarlık" olarak yorumlamış ve bu yorum yerli ulusları köleleştirme, topraklarını ve kaynaklarını ele geçirme amacı için meşrulaştırıcı bir ahlaki temel olarak kullanılmıştır.

Kolonyal-sömürgeci söylemin oluşumunda Joseph-Ernest Renan'ın düşünceleri etkili olmuştur.

DİKKAT

İlgili literatürde, kolonyal söylem ile toplumsal cinsiyet ve cinsellik arasında kurulan ilişkilere de gönderme yapılmakta ve bu noktada Loomba (2000: 177) özellikle sömürülen kıtaların nasıl sahip olunmaya, keşfedilmeye ve fethedilmeye hazır bir kadın olarak tasvir edildiklerine ve kolonyal dönemin başlangıcından günümüze kadın bedenlerinin fethedilen ülkeyi simgeleştirdiğine dikkat çekmektedir.

Bu sürecin sonunda, Batı dünyası 18. yüzyılda ortaya çıkan aydınlanma ile birlikte, ekonomik açıdan olduğu kadar bilim, ilerleme düşüncesi, sanat, kültür, felsefe ve siyasi açıdan da Batı Avrupa Uygarlığını inşa etmiş ve her yönden üstün konuma gelmiştir. Bu üstünlük söylemsel açıdan da meşrulaştırılmış, gelişme ve ilerleme "batılılaşma", Avrupalılaşma, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma ile eş anlamda tutulmuş, insanlık tarihi avcı-toplayıcı aşamadan Avrupa'nın geldiği aşamaya doğru gelişen bir süreç olarak tanımlanmış ve nihayetinde Batı medeniyeti geri kalmışlar için ulaşılması gereken "ileri" bir hedef olarak gösterilmiştir. Batının sömürgeciliğinin meşrulaştırılmasında Batı'nın "ilerisi" ve "olması gereken" olarak gösterilmesi yönündeki söz konusu bu söylem özellikle etkili olmuş, Batı "medeniyet" olarak, bu "medeniyet" de rol model, aklın ve bilimin geldiği son aşama olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık, Doğu gibi Batı-dışı kültürler ise az gelişmiş, eğitimsiz, yoksul, despot, geleneksel, ilkel, barbar, tembel ve benzeri sıfatlar ile ilişkilendirilerek tasvir edilmiştir. Aristoteles'in, "Köleler için en iyi şey bir efendinin yönetimi altında

yaşamaktır." ifadesini teyit eden bir söylemin bu dönemde Batı'da geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu meşrulaştırıcı söylemler, Doğu toplumlarının ne kadar çok despotik olduğunu göstermede Osmanlı devlet yapısını, İran'daki krallığı, Hindistan'daki hanedanlığı ve gücün tek bir kişinin elinde olmasını temel bir gerekçe olarak göstermişlerdir. Bu bilgiler özellikle Batı'dan Doğu'ya giden çok sayıda seyyah kanalıyla edinilmiştir. Kolonyal-sömürgeci söylemin oluşumunda özellikle Joseph-Ernest Renan'ın düşünceleri etkili olmuştur.

Şekil 8.8

Joseph-Ernest Renan (1823-1892)

Renan, 1871 yılında Batı dünyası dışında kalmış, geri, ilkel ve az gelişmiş ülkelerin nasıl ve ne şekilde gelişmiş uygar dünyanın bir parçası olabilecekleri üzerine çalışmış bir oryantalist olarak bilinmektedir. Ona göre Batı Doğu'dan üstündür, Doğu Batı'yı rol model almalıdır ve bir negro/zenci bile bunu yapabilir/başarabilir. Renan sömürgeciliği uygarlığın/medeniyetin bir parçası olarak görmüştür.

Avrupalı ulusların 17. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ortalarına kadar süren dönem içerisinde açıktan devam eden kolonileştirme ve sömürgecilik politikalarında Avrupa'ya aktarılan zenginliğin sadece kolonilerdeki yer altı ve üstü zenginlikler olmadığı, ama aynı zamanda kolonileştirmenin en acımasız boyutlarından biri olarak köle ticaretinin de Avrupa'nın zenginleşmesinde çok önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır.

DİKKAT

Kolonileştirme ve sömürgeci politikaların uygulandığı 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arası dönemde yaklaşık 10 milyonu aşkın köle Afrika'dan Batı ülkelerine ve özellikle ABD'ye satılmış, en az 5 milyon köle de çeşitli nedenlerle hayatını kaybetmiştir. Köleler ucuz işgücü olarak bir mülk gibi alınıp satılmış ve genellikle pamuk, şeker, tütün, mısır tarlalarında ve ev hizmetlerinde çalıştırılmıştır.

Özellikle 19. yüzyıl boyunca daha öncesinde toprak ele geçirmek üzerine yoğunlaşan kolonileştirme hareketleri köle ticareti ve hammadde elde etmeye yoğunlaşmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise aleni kolonileştirme uygulamalarını görmek pek mümkün değildir. Özellikle, 17. yüzyıl ve 20. yüzyıl arasında Avrupalı ulusların kolonileştirdikleri bölgelerin hemen hemen tamamı 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra siyasi olarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Fakat kimi bağımlılık teorisyenlerinin de belirttiği üzere söz konusu bu siyasi bağımsızlık ekonomik bir bağımsızlığa dönüşememiş, yoksul ve bir zamanların kolonisi olan uluslar, zengin ve bir zamanların kolonyal gücü olan uluslar ile yine kolonyal ilişkilere benzer ekonomik ilişkilerini devam ettirmek zorunda kalmışlardır (Macionis ve Plummer, 2008: 285). Bu durum, bağımlılık teorisyenlerince **yeni-kolonyalizm** olarak ifade edilmektedir.

Yoksul ve bir zamanların kolonisi olan ulusların, zengin ve bir zamanların kolonyal gücü olan uluslarla yine kolonyal ilişkilere benzer ekonomik ilişkilerini devam ettirmek zorunda kalmaları bağımlılık teorisyenlerince **yeni-kolonyalizm** olarak ifade edilmektedir (Macionis ve Plummer, 2008: 285).

DİKKAT

"Bağımlılık Kuramı (dependency theory) üçüncü dünya devletlerinin yeterli ve sürdürülebilir kalkınma düzeyine ulaşamamalarını ileri kapitalist dünyaya bağımlılıklarına bağlayan kuramları anlatan bir terim"dir (Marshall, 2005: 56).

DİKKAT

Kolonyalizm kavramı bir toplumun ve halkının, yabancı bir yönetici devlet tarafından doğrudan resmî mekanizmalarla siyasal kontrolü anlamına gelirken, yeni-kolonyalizm kavramı, resmî mekanizmalarla siyasal kontrolün yokluğunda, söz konusu toplum üzerindeki politik veya ekonomik etki ve kontrolün daha sinsi yollarla sürdürülmesi anlamında kullanılmaktadır (Go, 2007: 602). Kavram günümüzde gelişmiş ülkeler tarafından daha az gelişmiş ülkelerin dolaylı yollarla kontrolü anlamında daha genel bir bağlamda da kullanılmaktadır (Halperin, 2007).

SIRA SİZDE 1

Tarzan filmlerindeki kolonyalist bakış açılarını araştırınız..

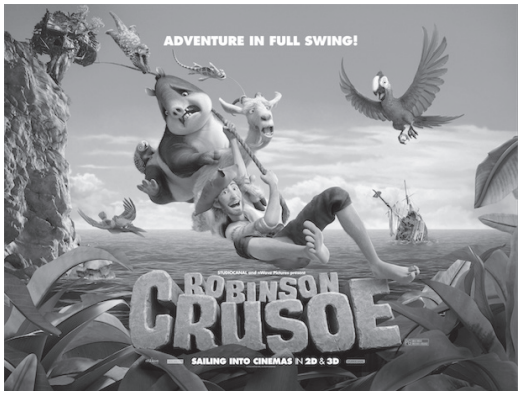

Modern Kolonyalizmde Temel Tanımlar ve İçsel Ayrımlar

Kolonyalizm tarihinde sistematik kolonileştirme uygulamalarını ilk kez başlatan uluslar olarak Avrupalı uluslar **merkez ülkeler** olarak; keşfedilen, ele geçirilen ve sömürülen uluslar ise **çevre ülkeler** olarak ifade edilmektedir.

Kolonyalizme ilişkin tartışmalarda, kolonileştirici güç, yani kendi siyasi, ekonomik ve idari yapısını bir başka ulusun üzerine sahip oldukları kaynakları sömürmek amacıyla genişleten ülke sıklıkla "ana ülke" ya da "merkez ülke" olarak ifade edilmektedir. Yine sıklıkla, kaynakları ele geçirilen ve sömürülen ülke ise **"koloni", "sömürge"** ya da **"çevre ülke"** olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede, sistematik kolonileştirme uygulamalarını ilk kez başlatan uluslar olarak Avrupalı ulusların kolonyalizm tarihinde **merkez ülke** olarak ifade edildiği görülmektedir. Avrupalı merkez ülkelere oldukça büyük bir zenginlik ve kaynak sağlayan kolonileştirme uygulamaları ilk olarak merkantilist politikalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bir diğer deyişle, keşfedilen ve ele geçirilen çevre ulusların değerli maden ve materyallerinin merkez ülkelere aktarılması ve merkez ülkelerdeki maddi zenginliğin bu değerli madenlerin birikimi üzerinden genişletilmesi ya da arttırılması olarak ifade edilebilir. Öte yandan, söz konusu bu sömürülme (çevre ülkeler için) ve zenginleşme (merkez ülkeler için) süreci içerisinde kolonyalizme ilişkin farklı birçok form da gözlemlenmiştir. Bunları içsel kolonyalizm, vekâlet kolonyalizmi, yerleşimci kolonyalizm ve sömürgeci kolonyalizm olarak ifade etmek mümkündür.

Kolonyalizm tarihinde içsel kolonyalizm, vekâlet kolonyalizmi, yerleşimci kolonyalizm ve sömürgeci kolonyalizm gibi kolonyalizmin farklı birçok formu gözlemlenmiştir.

İçsel kolonyalizm diye nitelendirilen kolonyalizm türü ile daha çok hâlihazırda kolonileştirici bir gücün hâkim olduğu bölge içindeki gruplar arasındaki eşitsiz bir güç dağılımına bağlı olarak güçlü olanların güçsüz olan grupları sömürmesi ifade edilmektedir. Bir başka deyişle, kolonileştirici güç ve kolonileştirilen alan aynı gücün otoritesi içinde yer almaktadır. **Vekâlet kolonyalizmi** ile ifade edilen ise hâkim kolonyal güç tarafından desteklenen bir grubun başka bir grubun bölgesinde kurduğu yerleşimi ve bu yerleşim vasıtasıyla gerçekleştirdiği sömürü ifade edilmektedir. **Yerleşimci kolonyalizm** ise kolonyal gücün kolonileştirdiği topraklarda siyasal, ekonomik ve dinî birçok sebebe dayalı olarak yeni yerleşim yerleri kurması ve bu vasıtayla kolonileştirilen nüfusu kendi alanlarında azınlık

durumuna dönüştürmeyi ifade etmektedir. Bu kolonyal formlar arasında en çok bilinen ve en çok işaret edilen tür ise **sömürgeci kolonyalizm** olarak ifade edilen kolonyalizm türüdür. Kolonyalizmin bu türü diğer kolonyalizm türlerini kapsayabileceği gibi, onlara ek olarak doğal kaynakların ve yerli nüfusun sahip olduğu işgücünün merkez ülkenin faydasına ve ihtiyacına dönük olarak sömürülmesini de içermektedir. Merkantilist politikalara uygun olarak değerli madenlerin merkez ülkeye yani kolonileştirici gücün ana vatanına aktarılması ve köleleştirme üzerinden sağlanan neredeyse sıfır maliyetli işgücü elde edilmesi sömürgeci kolonyalizmin temel karakteristiğini oluşturmaktadır. Kimi bilim insanları tarafından da belirtildiği üzere (Flucher ve Scott, 2007: 631), köleler tarafından sağlanan işgücü kolonyal dönemde oluşmakta olan Avrupa kapitalist ekonomisi için hayati bir öneme sahipti. Bu dönemin kolonyal güçleri olan Avrupa ulusları için sadece, örneğin, Güney Amerika'daki altın ve gümüş madenlerini ele geçirmek, Karayip Adaları ve Brezilya'dan şeker kamışı ithal etmek ya da Kuzey Amerika'dan tütün ve pamuk hammaddesi elde etmek değil ama aynı zamanda çıkartılan altını işleyecek, şeker kamışını şekere dönüştürecek ya da tütün ve pamuk hammaddesini tüketilebilir ürüne dönüştürecek bir işgücüne de ihtiyaç vardı. Söz konusu bu ihtiyacın hemen hemen maliyetsiz bir kaynak olan köle işgücünden karşılanması Batı kapitalist ekonomisinin gelişip güçlenebilmesinde hayati bir öneme sahip olmuştur.

Fulcher ve Scott (2007: 209) tarafından da aktarıldığı üzere, kölecilik bir sosyal tabakalaşma sistemidir. Bu tabakalaşma sisteminde en altta yer alan kölelerin toplumsal statüsü ise özgür olup olmadıkları üzerinden değerlendirilmektedir. Aynı sosyal tabakalaşma sistemi içerisinde üstte yer alan ve özgür olarak tanımlanan gruplardan köleleri ayıran en önemli farklılık ise kölelerin bir "mülk" olarak görülmesidir. Bu sosyal tabakalaşma sistemi içerisinde kölelerin toplumsal statüsü üst sınıflara herhangi bir karşılık beklemeden, söz hakkı olmadan hizmet sunmak üzerine kurulu olan ve zorlamayla kabul ettirilmiş "verili" ya da "doğuştan gelen" statü olarak tanımlanır. Avrupa uluslarının 17. yüzyılda hız kazanan kolonileştirme politikalarıyla elde ettikleri ve kendileri için en önemli ekonomik kaynaklardan birisi olarak tarif ettikleri köleler, söz konusu bu sosyal tabakalaşma sistemi içerisinde toplumsal statüsü ırkı üzerinden belirlenen kolonileştirilmiş topraklarında yaşayan yerlilerden oluşmaktaydı. Özellikle kolonileştirici güç ile kolonileştirilen uluslar arasındaki siyasal ve ekonomik kaynakların eşitsiz dağılımına dayalı olan bir ilişki biçiminin sürdürülebilmesinde, bir diğer deyişle köle-efendi ayrımının yaratılıp devam ettirilmesinde, ırk farklılıkları kolonileştirici güç tarafından önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Örneğin, Amerikan köleci sisteminin toplumsallaşması ve kurumsallaşması ile Batı düşünce dünyasında ırkçı düşünce akımlarının yerleşiklik kazanması arasında bir eşgüdüm gözlemlenebilir. Bu anlamıyla, kolonyal ve köleci politikalar ile ırkçı fikirler arasındaki söz konusu eşgüdüm modern kolonyal dönemin ayırt edici özelliklerinden birisidir.

Kolonyalizme ilişkin tanımlamalarda vurgulanması gereken önemli ayrımlardan birisi ise siyasal hayatta ve uluslararası eşitsizlik ilişkilerinde kimi kuramsal perspektifler tarafından sıklıkla vurgulanan emperyalizm kavramsallaştırması ile kolonyalizm kavramsallaştırması arasındaki farklılıklardır. Her ne kadar Davis Angela gibi birçok bilim insanının Amerikan kapitalizmine ilişkin yaptığı değerlendirmelerde kapitalizm, kolonyalizm ve emperyalizm çok temel özellikleri paylaşan olgular olarak ele alınsa da (Ritzer, 2005: 185), birçok başka bilim insanı emperyalizm olarak tarif edilen sosyal ve ekonomik olguyla kolonyalizm arasında önemli farklılıklar olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir ifadeyle, kolonyalizm

kavramı çoğu zaman emperyalizm kavramının eş anlamlısı olarak kullanılsa da, bu iki kavram arasında önemli farklılıklar olduğu göz ardı edilmemelidir. Kohn ve Reddy'nin (2017) belirttikleri üzere, söz konusu bu iki kavram arasındaki temel farklılık sömürgeci kuvvetin sömürge hâline dönüştürdüğü bölge üzerindeki yerleşikliği ile ilgilidir. Her ne kadar hem kolonyalizm, hem de emperyalizm kavramları Avrupalı ulusların başka bölge ve ulusları işgal edip ele geçirdikleri bölgelerden ekonomik ve stratejik olarak fayda sağlamaları anlamına gelen genel bir çerçeve içerisinde kullanılsa da, kolonyalizm sömürgeci ulusların 17. yüzyıl ve 20. yüzyıl arasında Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya, Afrika ve birçok Uzak Doğu bölgesinde idari ve askerî yerleşimler tesis ederek ekonomik ve stratejik sömürü ilişkileri kurmalarını ifade etmektedir. Emperyalizm kavramında ise söz konusu ekonomik ve stratejik sömürü ilişkilerini kurmak ve sürdürmek için sömürgeci ulusların sömürülen ulusların bölgelerinde idari ve askerî bir yerleşim yapıları kurmaları zorunlu değildir. Bir diğer deyişle, emperyalizm kavramında, sömürgeci ulus ve sömürge ulus arasındaki ekonomik ve stratejik sömürü ilişkisi sömürgeci ulusun ana yurdundan yönettiği politikalarla da devam ettirilebilmektedir.

Her ne kadar kolonyalizm ve emperyalizm kavramları Avrupalı ulusların başka bölge ve uluslardan ekonomik ve stratejik fayda sağlamaları anlamında sıklıkla eş anlamlı olarak kullanılsa da, iki kavram arasında önemli farklılıklar olduğu da vurgulamaktadır. Buna göre kolonyalizmde sömürü ilişkilerinin sürdürülmesinde sömürgeci ulusların, sömürülen ulusların bölgelerinde idari ve askerî yerleşim yapıları kurmaları zorunlu iken, emperyalizmde sömürü ilişkilerini sürdürmek için sömürgeci ulusların sömürülen ulusların bölgelerinde idari ve askerî yerleşim yapıları kurmaları zorunlu değildir. Böylelikle kolonyalizm doğrudan bir politik kontrol şeklini alırken emperyalizm doğrudan bir politik kontrol şeklini almak zorunda değildir.

Daha açık olarak, emperyalizm kavramı ile ifade edilen sömürgecilik biçimi, kolonyalist sömürgecilik biçiminden farklı olarak, direkt bir politik kontrol biçiminde gerçekleşmek zorunda değildir. Emperyalizm kavramı ile ifade edilen sömürgecilik biçimi politik araçlar üzerinden, sömürge ve sömüren güçler arasındaki eşitsiz ekonomik güç ilişkisi üzerinden ya da kültürel etki üzerinden gerçekleşebilmektedir Bir diğer deyişle, emperyalizm olarak ifade edilen sömürgecilikte, sömürünün hangi araç üzerinden ve direkt veya dolaylı olarak gerçekleşip gerçekleşmediği belirleyici bir kıstas değildir. Kolonyalizm olarak bilinen sömürgecilik biçiminde ise, kolonyal güç koloni üzerinde doğrudan bir politik güç kurmakta, koloni bölgesinin siyasal ve idari yapısını ve bu yapının hangi kurallar ve yasalar çerçevesinde işleyeceğini belirlemektedir (Go, 2007: 602). Bununla birlikte, emperyalizm ve kolonyalizm kavramları arasındaki söz konusu bu ayrımın ilgili literatürde net bir şekilde ortaya koyulduğunu söylemek güçtür.

DİKKAT

Analitik olarak kolonyalizm kavramı emperyalizm kavramı ile bağlantılı olsa da aynı zamanda ondan ayrı bir kavram olarak da kullanılmaktadır. Nitekim emperyalizm de kolonyalizm gibi bir toplumun diğer bir toplum üzerindeki kontrolünü ifade etmekle birlikte, emperyalizm kolonyalizm gibi doğrudan politik kontrol şeklini almak zorunda değildir. Emperyalizm, gayriresmî politik araçlar (geçici askerî işgal), ekonomik güç (finansal kontrol ya da ambargo uygulamaları) ya da kültürel etki (Hollywood filmlerinin dünyaya yayılması) gibi yollarla da gerçekleştirilebilir. Buna karşılık, kolonyalizm emperyalizmin daha özel bir biçimidir; kontrolün doğrudan ve süresiz olarak uygulandığı bir duruma atıfta bulunur. Böylelikle sömürgeleştirilen ülke, sömürgeci ülkeye bağımlı bir konuma getirilir. Bu anlamda kolonyalizm, farklı formlara sahip olan emperyalizmin belirli/özel bir biçimi olarak görülebilir (Go, 2007: 602).

SIRA SİZDE 2

Kolonyalizm, emperyalizm ve küreselleşme kavramları arasındaki ilişkiyi araştırınız.

KOLONYALİZME İÇERİDEN ELEŞTİRİLER

Kolonyalizmin ve kolonyalist politikaların ortaya çıkardığı kölecilik, salgın hastalıklar, sömürgecilik, yoksulluk gibi acımasız sonuçların meşruiyeti sadece günümüzde değil, ama aynı zamanda aydınlanma çağında ve modernist düşünce

akımların yeşerdiği ve geliştiği Avrupa'da kimi düşünürler tarafından da tartışılmış ve eleştirilmiştir. Örneğin, Immanuel Kant, Adam Smith, Denis Diderot, John Stuart Mill, Karl Marx ve Alexis de Tocqueville bu düşünürler arasında gösterilebilir (bkz. Kohn ve Reddy, 2017).

Kolonyalizm tartışmaları 18. ve 19. yüzyılda sosyoloji ve diğer sosyal bilimler tarafından akademik alana da taşınmış ancak bu dönemde özellikle Batı merkezli bir modern toplum imgesi üzerinden gelişen klasik dönem sosyolojide eleştirel yaklaşımların yanı sıra sömürgeciliği savunmada kullanılan çeşitli yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Örneğin, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Asya ve Afrika'daki Avrupa sömürgeciliğini haklı çıkarmada kimi zaman Herbert Spencer'in sosyal evrim teorisi, örtülü veya açık bir şekilde kullanılmış ayrıca 20. yüzyılın başında, Amerika Birleşik Devletleri'nde Franklin Giddens gibi sosyologlar Filipinler'deki ve başka yerlerdeki ABD sömürge yönetimini savunmuştur (Go, 2002: 603). Klasik dönemin düzen/statükocu sosyologlarından Comte'un da çalışmalarında kapitalizm ile toplumsal adaletsizliklere ve sömürgeciliğe göz yumduğu savunulur (Edinsel, 2014). Gerçekten de Comte özellikle işbölümü üzerine olan çalışmalarında, "rasyonel boyun eğiş" adı altında insanların toplum içindeki yerlerini kabul etmeleri ve toplumun dengesine uyum göstermeleri, yani bir anlamda statülerini kabullenmeleri ve endüstri toplumu içindeki eşitsizliklere boyun eğmeleri gerektiğini savunduğu bilinmektedir (Gönç-Şavran, 2011).

Kolonyalizm tartışmaları 18. ve 19. yüzyılda akademik alana da taşınmış ancak bu dönemde özellikle Batı merkezli bir modern toplum imgesi üzerinden gelişen klasik dönem sosyolojide eleştirel yaklaşımların yanı sıra Herbert Spencer'in sosyal evrim teorisi gibi sömürgeciliği savunmada kullanılan çeşitli yaklaşımlar da geliştirilmiştir.

Sosyolojinin kolonyalizm ile ilişkisini araştırınız.

SIRA SİZDE 3

Siyasal ve Kültürel Eleştiriler

Kolonyalist politikaların ve girişimlerin eleştirilmesindeki temel yaklaşımlardan birisi bu politikaların meşruiyetini siyasal ve kültürel çerçevede sorgulamak üzerinden gelişmiştir. Kolonyalizmin meşruiyetini sorgulayan Fransız, Alman, İngiliz ve İskoç düşünürlerin temel hareket noktalarından birisi, kolonyalizmi bir "medenileştirme projesi" olarak sunan yaygın inanışa karşı çıkmak olduğu ifade edilmelidir. Aydınlanma Çağı'nın ve modernist düşüncelerin ortaya çıkıp geliştiği 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl Avrupa'sında hâkim bakış açılarından biri her insanın "akıl yürütme" ile "kendi kendini yönetme" becerisine sahip olabileceği ve bunların doğa yasasına dayanan evrensel birer insan özelliği olduğu varsayımıydı. Böylesi bir bakış açısının, kolonyalizmin köleleştirme gibi uygulamalarına karşı eleştirel bir pozisyon alması ve dolayısıyla kolonilerde yaşayan yerli ulusların "medeniyetten ve akıldan yoksun" olduklarını iddia ederek kolonyalist politikaları meşrulaştıran idari yapılara karşı olması ve karşı durması nihayetinde kaçınılmazdı.

Kimi Fransız düşünürlere göre, her ne kadar kolonyalist politikaları kendilerini birer "medenileştirme" girişimi olarak gösterse de esasında yol açtığı sonuçlar üzerinden düşünüldüğünde kolonyalizmin kendisi bir "barbarlık" gösterisiydi. Örneğin, Denis Diderot'a göre kolonyal imparatorlukların kendisi birer barbarlık yapılarıydı (Kohn ve Reddy, 2017). Bunun en önemli sebebi ise, anayurtlarında yasal kurumlar ve hukuk sistemi gibi medeniyet ölçüsü olarak düşünülebilecek kimi yapılar kurmuş olsalar bile, kolonyal güçler anayurtlarından ve dolayısıyla da kurdukları medeni kurumlardan uzaklaştıkça bu kurumların etki ve düzenleyici/sınırlayıcı etkilerinden uzaklaşıyor ve bu durum da kolonilerde uyguladıkları acımasız politikaların ortaya çıkmasını kolaylaştırıyordu. Buna ek olarak, kolonyal politikalara ve uygulamalara karşı çıkan Aydınlanma Çağı ve Modernist Dönem'in kimi düşünürleri arasında yaygın olan görüşlerden birisi ise üzerinde

yerleşim bulunmayan bir diğer deyişle iskân edilmemiş yerlerin kolonyal güç tarafından elde edilmesinin etik bir sorun teşkil etmeyeceği görüşüydü. Öte yandan, insan yerleşimlerinin bulunduğu ve özgün hayat pratikleri, gelenekleri ve yaşam biçimleri olan ulusların yaşadığı toprakların kolonileştirilmesi ise herhangi bir meşruiyeti bulunmayan ve medeni olmayan girişimler olarak düşünülüyordu. Bu bakış açısı, özellikle kolonileştirme politikalarını ticaretin medenileştirici bir özelliği olduğu iddiası üzerinden meşrulaştıran ve bu meşruiyet üzerinden de kolonilerdeki hammadde kaynaklarını çok ucuza elde etmeyi amaçlayan Portekiz ve İspanyol kolonyal güçlerinin politikalarını reddediyordu.

Modernist düşüncelerin yeşerdiği ve geliştiği 17. ve 18. yüzyıl Avrupası'nda, her ne kadar kolonyalizme siyasal kimi tezlere karşı çıkan düşünürler olsa da söz konusu bu düşünürlerin siyasal temellendirmelere dayanan argümanları kolonyal politikaları değiştirmedi. Öte yandan, modernist düşünce akımları arasında, kolonyal politikalara siyasal argümanlardan ziyade kültürel argümanlarla karşı çıkan kimi bakış açıları da ortaya çıktı. Farklı kültürel yapı ve pratikleri birer alt-üst ilişkisi biçiminde hiyerarşik olarak konumlandırmayan, fakat bunları birer çeşitlilik olarak gören bu bakış açılarının temel hareket noktası ise bir kültürün Avrupa'nın kültürel yapı ve pratiklerinden farklı olmasının o kültürü kaçınılmaz olarak irrasyonel yapamayacağı yönündeydi. Bir başka deyişle, bu bakış açısına göre, Avrupalı kolonyal güçler kendisine yabancı olan kültürel pratik ve yapıları irrasyonel ve değiştirilmesi gereken bir kültür olarak göremezdi. Bu bakış açısı, Modernist Dönem Avrupa düşüncesi içerisinde çok kültürlü bakış açılarının ilk örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Ekonomik Eleştiriler

Kohn ve Reddy (2017) tarafından aktarıldığı üzere, Avrupa'da modernist düşünce akımlarının oluşup geliştiği dönemde, kolonyal politikalara sadece kültürel ve siyasal sebeplerle değil, aynı zamanda ekonomik sebeplerle de karşı çıkıldığını görmek mümkündür. Bu bakış açısını, Pitts'den (2005) aktaran Kohn ve Reddy'e göre, klasik liberalizmin kurucuları arasında gösterilen Adam Smith'e göre merkez (kolonyal güç) ve çevre (koloni) ülke arasında kolonyal politikalar neticesinde kurulan sömürü ilişkisi merkez ülkede kendini düzenleyen piyasa mekanizmasına zarar vermekte ve koloni ülkede kurulan askerî ve idari yapılar vergi mükelleflerı üzerindeki yükü arttırmaktaydı.

Benzer şekilde, İngiliz aydınlanma düşüncesi içerisinde önemli bir yere sahip olan John Stuart Mill (1806 -1873) de kolonilerin, herhangi bir düzenlemeye tabi tutulmadan, kolonyal güçler tarafından yönetilmesinin bu güçlerin oluşturdukları imparatorlukların etkinliğine ve meşruiyetine zarar vereceğini ifade etmekteydi (Kohn ve Reddy, 2017). Bu durumun arkasında, Mill'e göre, dört sebep gösterilebilir.

Birincisi, kolonyal güçlerin kolonilerin yerel ve özgün koşulları ve bu koşullara göre uzun yıllar içerisinde gelişen yerel bilgiye hâkim olmamasıdır.

İkincisi, kolonyal güç ile koloni arasındaki kültürel, dinî ve dile ait farklılıklar kolonyal gücün koloni olan ulusa anlayış göstermesini ve onun bakış açısından olay ve olguları yorumlamasını güçleştirmekte ve dolayısıyla da onlara karşı baskıcı yaklaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Üçüncüsü, kolonyal güç kolonide yaşayan uluslara adil bir şekilde yaklaşsa dahi çıkar çatışmalarının ortaya çıktığı durumlarda kolonyal gücün tutumu onun adil yargılama ve adil muhakeme etme yeteneklerini sınırlamaktadır.

Dördüncüsü, kolonyal gücün koloni olan ulus ile kurduğu ilişki temelde ekonomik bir çıkar sağlama amacıyla kurulmuş bir ilişki olduğundan dolayı, onun temel amacının hiçbir zaman koloni olan ülkeyi ya da bölgeyi kalkındırmak ya da geliştirmek olamayacağıdır. Söz konusu bu sebepler çerçevesinde John Stuart Mill, parlamento gözetiminde özel bir idari yapılanmanın kurulmasını, bu yapılanmanın kolonilerdeki yerel bilgi ve yaşama dair fikir edinmesini ve kamusal bütçeden masrafları karşılanan bu yapının kolonilerde yaşanan çıkar çatışmalarının çözümlenmesinde yetkili kılınmasını önermiştir (Kohn ve Reddy, 2017).

Karl Marx ise sömürgeciliği, egemen toplumun dar ekonomik ihtiyaçlarına hizmet eden ve sermayenin "ilkel birikimine" olanak sağlayan ekonomik bir olgu olarak eleştirmiş, ayrıca Engels (1972) ile birlikte sömürgeciliğin dünya çapında kapitalizmin yayılmasını daha da kolaylaştırdığını savunmuştur (Go, 2007: 603). Kolonyalizme dönük olarak saf bir ekonomik eleştiri olarak kabul edilemese de, Karl Marx'ın kapitalist ekonomik üretim biçimine dönük gerçekleştirdiği analiz sömürgeci politikaların kısmi bir eleştirisi olarak değerlendirilebilir. Marx, klasik olarak kabul edilen eserlerinde, burjuva sınıfının ve onun öncülüğünü yaptığı kapitalist üretim modeline dayalı ekonomik işleyişin kaçınılmaz ve doyumsuz olarak yeni pazarlar arama ve kâr oranları arttırmak amacıyla sahip olduğu pazarı genişletme eğiliminden bahseder. Özellikle, kâr oranlarının düşme eğilimi ve fazla üretimin yarattığı krizden çıkabilmenin en güvenilir yolunun yeni pazarlar bulmak/yaratmak olduğunu belirten Marx'a göre, fazla üretimden doğan krizi aşmanın en etkili yollarından birisi tüketim pazarının genişlemesidir. Kolonyal gücün nüfusunun bir bölümünün kolonilere göç etmesi, kolonilerde endüstriyel ürünler için uzun dönemde bir pazar yaratacaktır. Böylece, koloniler sadece ucuz işgücü ve hammadde açısından sömürülen bölgeler olmayacak, aynı zamanda ana yurtta ortaya çıkması muhtemel fazla üretim krizlerinden kaçınmak için kullanılacak elverişli yeni pazarlara da dönüşecektir. Bu durum uzun dönemde koloni ve kolonyal güç arasında bir ekonomik bağımlılık ilişkisine dönüşecek ve bu bağımlılık ilişkisi de eşitsiz ekonomik ve politik ilişkiler oluşturacaktır.

Marx sömürgeciliği, egemen toplumun dar ekonomik ihtiyaçlarına hizmet eden ve sermayenin "ilkel birikimine" olanak sağlayan ekonomik bir olgu olarak eleştirmiş ve sömürgeciliğin dünya çapında kapitalizmin yayılmasını daha da kolaylaştırdığını savunmuştur (Go, 2007: 603).

Öte yandan, Marx'ın kolonyalizm analizlerinde kolonileştirilen ulus ya da bölge için bütünüyle kötümser bir senaryo çizdiğini söylemek de mümkün değildir. Hindistan'daki İngiliz sömürgeciliğine ilişkin analizinde buradaki feodal üretim ilişkilerini geri kalmış ve değişmesi gereken bir üretim biçimi olarak tarif eden Marx'a göre, feodal toplumdan burjuva toplumuna geçiş her ne kadar acı veren ve güç bir dönüşüm olsa da bu gerekli ve nihayetinde ilerlemeci bir dönüşüm sürecidir (Kohn ve Reddy, 2017). Hindistan'da devam eden mevcut feodal üretim ilişkileri sadece İngiliz burjuva sınıfı ve tacirlerinin ekonomik çıkarları ile uyumsuz değil, aynı zamanda kendi içinde de geri kalmış bir üretim biçimidir. Nihayetinde, Marx'a göre, burada devam eden feodal ilişki biçimleri içlerinde de kast baskısı, kölelik ve yoksulluk gibi acımasız sosyal ve ekonomik ilişkileri barındırmaktadır. Dolayısıyla, kapitalist bir üretim modelini benimseyen ve işleten bir dış güç olarak İngiliz egemenliği, Hindistan'da var olan üretim biçimi ve ekonomik ilişkileri feodal ilişki biçiminden çıkmaya zorlayıp, daha ileri bir üretim ve ilişki biçimi olan kapitalist üretim ilişkilerine ve üretim biçimine doğru evirilmeye sevk edebilir. Bu anlamıyla, Hindistan'da feodal üretim ve ekonomik ilişki biçimlerinden kapitalist üretim ve ilişki biçimlerine geçişi ifade eden modernleşme süreci, her ne kadar Hindistan için oldukça sancılı olsa da bir dış gücün baskısı altında gerçekleşse de nihayetinde ilerici bir karakter taşımaktadır. Yine Kohn ve Reddy'nin (2017) belirttiği üzere, her ne kadar Hindistan'daki İngiliz varlığı kâr hırsı ve aç-

gözlülüğü ile motive edilmiş olsa da ve Hindistanlılar için sancılı bir süreci ifade etse de İngiltere'nin kolonyal bir güç olarak Hindistan'da bulunması ilerletici ve modernleştirici olabilir. Fakat bunun gerçekleşebilmesi için kolonyal gücün kolonideki varlığının geçici bir varlık olması gereklidir.

Marx'ın sömürgecilik konusundaki görüşlerinden etkilenen Andre Gunder Frank da 1960'larda sömürgeciliğin sömürülen toplumlar üzerindeki ekonomik etkilerini incelemiş ve modernleşme teorisini eleştirerek hem Latin Amerika'nın az gelişmişliğinin hem de Avrupa'nın ekonomik gelişmişliğinin sömürgecilik sayesinde mümkün olduğunu iddia etmiş; sömürgecilikle, Batılı güçlerin sömürge toplumlarından kendi endüstrileşmelerini beslemek için hammadde ve kâr elde ettiklerini ancak bu sürecin aynı zamanda sömürge toplumlarının gelişmesini de engellediğini vurgulamıştır (Go, 2007: 603).

POST-KOLONYAL TEORİ VE ÇALIŞMALARI

20. yüzyılın ikinci yarısında, kolonyalizm çalışmaları farklı yönlerde gelişmeye başladı; özellikle 1950'lerden ve 1960'lardan başlayarak, Frantz Fanon (1969) ve Albert Memmi (1967), sömürgecilikte yer alan ırksal egemenlik biçimlerini ve Afrika'daki kültürel ve psikolojik etkilerini incelediler; 1960'ların sonlarında, Robert Blauner (1969) sömürgecilik fikrini "içsel sömürgeciliği" içerecek şekilde genişletti ve böylece Amerika Birleşik Devletleri'ndeki beyaz göçmenler ile Afrikalı Amerikalıların ve İspanyol göçmenlerin deneyimleri arasındaki farkı ortaya koydu; daha sonra, Edward Said (1979) sömürgeciliğin kavramsal ve ideolojik temellerini tespit etmek için "Oryantalizm" kavramını geliştirdi; Said çalışmalarında, sömürgecilik ve onunla bağlantılı emperyalizm biçimlerini, "Doğu" ile "Batı", "Ben" ile "Öteki" çerçevesinde dönen ikili kavramlara dayandırdı (Go, 2007: 603). Bu noktada, Said'in Oryantalizm tezi ile onu takip eden çok sayıdaki diğer çalışmalar literatürde genellikle post-kolonyal çalışmalar adıyla anılmaya başladı (Cox, 2007: 1396).

Akademik literatürde 1970'lerden bu yana önem kazanan ve Türkçeye sömürgecilik sonrası olarak da çevrilen post-kolonyalizm, genel olarak sömürgeciliği ve sonuçlarını sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal, sanatsal ve edebiyat metinleri üzerinden eleştirel olarak inceleyen disiplinlerarası bir araştırma yöntemi/yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır.

Akademik literatürde 1970'lerden bu yana önem kazanan ve Türkçeye sömürgecilik sonrası olarak da çevrilen post-kolonyalizm, genel olarak sömürgeciliği ve sonuçlarını sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal, sanatsal ve edebiyat metinleri üzerinden eleştirel olarak inceleyen disiplinlerarası bir araştırma yöntemi/yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır. Daha açık olarak, postkolonyalizm veya sömürgecilik sonrası çalışmalar, sömürgeciliğin bıraktığı mirası sorunsallaştıran günümüzün önemli ve etkili akademik/entelektüel akımlarından biri olarak tanımlanabilir. Bu noktada postkolonyalizmin ilgilendiği sömürgeciliğin, fiziksel yoksunluk, yasal eşitsizlik, ekonomik istismar, ırkçılık ve cinsiyetçilik boyutlarıyla sınırlı olmadığını, Frantz Fanon tarafından "psişik yabancılaşma" olarak da tanımlanan psikopatolojik boyutla da ilgili olduğunu ve bu nedenle postkolonyal düşünürlerin özellikle dekolonizasyon (sömürgesizleştirme ya da sömürge olmaktan kurtulma) sürecini güçlendirici ve kolonileştirilen sosyal bilinci özgürleştirici nitelikte çalışmalarla ilgilendiklerini ayrıca vurgulamak gerekir (Hammer, 2007: 577).

Önemli temsilcileri arasında Edward Said, Homi Bhabha ve Gayatri Spivak'ın yer aldığı postkolonyal teori özellikle Batı ile Doğu toplumları arasındaki sömürü ilişkilerini eleştirel olarak ele almakta, kültür emperyalizmi (popüler kültür çalışmaları) üzerinde önemle durmakta ve çok kültürlülük, üçüncü dünyacılık ve siyah feminizm gibi alanlardaki çalışmalarla sömürge karşıtı bilincin nasıl oluşacağı konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Edward Said'in yanı sıra önemli temsilcileri arasında, Homi Bhabha ve Gayatri Spivak'ın da bulunduğu postkolonyal teori özellikle Batı ile Doğu toplumları arasındaki sömürü ilişkilerini eleştirel olarak ele almakta ve kültür emperyalizmi (popüler kültür çalışmaları) üzerinde önemle durmaktadır. Bu noktada, post-kolonyal teori çok kültürlülük, üçüncü dünyacılık ve siyah feminizm gibi alanlardaki çalışmalarla sömürge karşıtı bilincin nasıl oluşacağı konusu üzerinde yoğunlaşır. Post-kolonyalizm, Marksizmin, postyapısalcılığın ve postmodernizmin kesişme noktasında ortaya çıkmıştır (Bauchspies, 2007: 2891).

DİKKAT

Marksizm, Karl Marx ve Friedrich Engels'in çalışmaları ile bu çalışmalara eklemlenmiş teorik yaklaşımları da içine alan ve buna bağlı olarak ortaya çıkan politikaların bütününü anlatan bir kavramdır (Marshall, 2005: 473). Başka bir ifade ile Marx'ın ve Engels'in temel metinlerine dayanan ve gerek teorik gerekse politik alanda Marx'ın felsefesini, düşüncelerini, yöntemsel ve kavramsal çerçevesini gözden geçirerek yeniden yorumlayan düşünce ve yaklaşımların tümü Marksizm olarak anılmaktadır.

DİKKAT

Postyapısalcılık, "Dilbilim alanındaki çalışmalardan türetilen bir sosyal bilim yaklaşımıdır ve sosyolojide Michel Foucault'un çalışmalarıyla popüler hale gelmiştir. Postyapısalcılar, dünya hakkında mutlak gerçeklerin keşfedilebileceği fikrini reddederler, bunun yerine gerçekliğin çoğul yorumlarının kaçınılmaz olduğunu savunurlar." (Giddens, 2009: 1128). Tarihsel olarak postyapısalcılık 1960'larda Fransa'da ortaya çıkan ve hızla diğer ülkelere yayılan geniş tabanlı, dolayısıyla gevşek biçimde yapılandırılmış, disiplinlerarası bir hareket olarak bilinir (Marshall, 2005: 595). Postyapısalcılık, isminden de anlaşılacağı üzere modernizmin düşünsel temeli olan yapısalcılığa, modernitenin krizlerinden kaynaklanan bir hayal kırıklığına bir tepki olarak ortaya çıktığı büyük oranda genel kabul görmektedir ve baskın Batı kültürünün bir bakıma eleştirisi niteliğindedir. Postyapısalcılık, formel yapıların içine gömülü ve maskelenmiş tarihsel içerikler ve göz ardı edilmiş bilgi serilerini açığa çıkararak Batı kültürünün ve yapısalcılığın eleştirel araçlarını ortaya koyar. Ayrıca yapısalcılığın aksine tarihsel bir yaklaşımla bilginin nasıl üretildiğini temel araştırma sorunsalı olarak belirler ve tarih ve kültür tarafından koşullandırılan yapıları, önyargılardan arındırarak yeniden değerlendirmeyi amaçlar (Ulusoy, 2012: 137).

DİKKAT

Postmodernizm, en basit tanımıyla modernizmin radikal bir eleştirisi olarak bilinmektedir. Teorik temeli büyük ölçüde postyapısalcılığa dayandığından genellikle postyapısalcılıkla birlikte anılır. Postmodernizm "yalnızca sosyolojide değil sanat, müzik, edebiyat, kültür ve sosyal bilimlerde etkili olan bir yaklaşımdır. Postmodernizm 18. yüzyılda aydınlanma döneminde ortaya çıkan ve teknolojiye, bilime, ilerlemeye inanan, geleceğe de güven duyan düşünceleri, değerleri ve varsayımları içeren modernizme karşıt olarak gelişmiştir. Postmodern teoriler toplumsal gerçekliğin modern çağda ortaya çıkan sosyolojik yaklaşımlar tarafından gerçekte analiz edilemediğine, toplumsal yaşamın da akılcı düşünme biçimleri aracılığı ile iyileştirilemeyeceğini savunurlar. Bu bakımdan da postmodern teoriler modern olarak adlandırılan çağ ile onun nedensellik ilkesine ve akılcı düşünmeye dayalı bilim anlayışının iflas ettiğine inanırlar. Postmodern teoriler toplumsal dünyaya eleştirel yaklaşıma benzer bir tutumla yaklaşırlar (Suğur, 2011: 49). Daha açık olarak, postmodernizm toplumun artık tarih ya da ilerleme tarafından yönetilmediği anlayışını benimser ve bu bakımdan postmodernizmin toplum anlayışı çoğulculuğa ve çeşitliliğe dayalıdır, gelişimini yönlendiren "büyük bir anlatı" yoktur (Giddens, 2009: 1128).

Postkolonyal teoride Immanuel Wallerstein, Paul Baran, Paul Sweezy ve Samir Amin gibi postmarksist kuramcıların yanı sıra Michel Foucault gibi postyapısalcı ve J. F. Lyotard gibi postmodern düşünürlerin çalışmalarının etkisi söz konusudur.

Böylelikle postkolonyal teoride Immanuel Wallerstein, Paul Baran, Paul Sweezy ve Samir Amin gibi post-Marksist kuramcıların yanı sıra Michel Foucault gibi postyapısalcı ve J. F. Lyotard gibi postmodern düşünürlerin çalışmalarının etkisi söz konusudur. Öte taraftan, post-kolonyal kuramcılar klasik ve çağdaş Marksist teorilerden etkilenseler de, post-kolonyal teorinin anti-emperyalizm üzerine yazılarıyla öne çıkan önemli temsilcilerinden Frantz Fanon başta olmak üzere "Marksist teorinin emperyalizm olgusunu açıklamada yetersiz kaldığını düşünürler." (Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 434). Bu noktada özellikle Fanon "yerli halkların

Post-kolonyal kuramcılar klasik ve çağdaş marksist teorilerden etkilenseler de, marxist teorinin emperyalizm olgusunu açıklamada yetersiz kaldığını düşünürler.

ve kültürlerinin insani özelliklerini yok etme"nin emperyalizmin özünü oluşturduğunu, sömürgeci ideolojide yerlinin bir vahşi olarak, daha az insansı bir varlık olarak sunulduğunu ve böylece onların toplumsal bir varlığa dönüştürülmeleri talebinin meşrulaştırıldığını vurgular (Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 434). Her ne kadar, Marx'ın kapitalist ekonomik üretim biçimine dönük gerçekleştirdiği analizler sömürgeci politikaların kısmi bir eleştirisi olarak değerlendirilse de post-kolonyal kuramcıların çalışmalarında Marx'ın düşüncelerinin "Emperyalist düşüncenin dinamiklerini açıklayamayacağı özellikle vurgulanır." ve bu nedenle "sömürgecilik karşıtı yazarlar emperyalizmi daha uygun biçimde açıklayabilecek alternatif bir analiz biçimi" olarak post-kolonyalizmi geliştirirler (Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 434). Bu noktada, "Post-kolonyal teori emperyalizmin baskıcı karakterini teşhir etmekten çok daha fazlasını yapar; sömürgeciliğin ideolojik yapısı hakkında bir anlayış geliştirmek için post-yapısalcıların görüşlerinden yararlanır." Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 434).

DİKKAT

Frantz Fanon'un sözünü ettiği sömürgeciliğin yerli halklar üzerindeki etkisi için 1986 yılı yapımı The Mission filmini izlemenizi öneririz.
https://www.turkcealtyazi.org/mov/0091530/the-mission.html

Postkolonyal teori, kolonyal dönemin (açık sömürü döneminin) sona ermesine rağmen başta popüler kültür ve Amerikan yaşam tarzı olmak üzere yeni biçimleriyle hâlen güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiğini savunur.

17. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki kolonyal söylemin bir eleştirisi olarak ortaya çıkan postkolonyal teori, kolonyal dönemin (açık sömürü döneminin) sona ermesine rağmen başta popüler kültür ve Amerikan yaşam tarzı olmak üzere yeni biçimleriyle hâlen güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiğini savunur. Bu noktada, post-yapısalcıların görüşlerinden yararlanan post-kolonyal teori, insanları bu çarpıtmalardan ve yanlış bilinçten kurtaracak yeni bir bilgiye ihtiyaç olduğunu savunarak Batı'nın üstün söylemini yapı söküme uğratmaya çalışır. Post-kolonyal teori bu amaçla, Batı'nın bakış açısı ile mücadele eder ve bunun yerine Doğu'nun uygarlık tarihine yaptığı katkılar üzerinde durur. Batı'yı kendi tarihinin kötülükleriyle yüzleşmeye davet eder.

ÖRNEK OLAY

Post-kolonyalizmin araştırma ve tartışma alanını bir örnek ile kısaca açıklamaya çalışalım. Farz edin ki Güney Amerika kıtası ülkelerinden Şili'de bir köyde yaşıyorsunuz. Kuzey Avrupa'da yer alan bir İngiliz köyünden gelişmiş silahları ve sizin sahip olmadığınız askerî stratejilere sahip olan bir grup tarafından köyünüz işgal ediliyor. Bu grup tarafından hasat zamanı topladığınız ekininize, zor günler için ayırdığınız çeşitli ürünlerinize, yer üstü ve yer altı zenginliklerinize, değerli madenlerinize ve eşyalarınıza el koyuyorlar. Sadece bunlara el koyulmakla kalmıyor, aynı zamanda bu grup için çalışmanız, onlar için, örneğin, ağaçlarınızı kesip yine onların alışkanlıklarına uygun yeni evler yapmanız için zorlanıyorsunuz. Topraklarınız bu grubun üyeleri tarafından çitlerle çevrelenip paylaşılıyor ve siz sahibi olduğunuz toprakların artık çalışanlarına dönüşüyorsunuz. Bu durum uzun yıllar boyunca, ara ara çatışmalar ve ufak ölçekli savaşlarla da olsa, devam ediyor ve sonuç hiç değişmiyor: Uzak ülkelerden gelen bu insan grubu daha önce size ait olan zenginliklere el koymuş ve aynı zamanda sizleri de onların yaşam tarzına, onların üretim ve tüketim alışkanlıklarına uygun olarak çalışmaya ve yaşamaya zorlamış durumdalar. Uzun yıllar sonra, sizi ve topraklarınızı sahip oldukları askerî güç ile kolonileştirmiş olan bu insanları bir şekilde kendi köyünüzden ve topraklarınızdan atmayı başarıyorsunuz. Ama aradan geçen yüzyıllar sonrasında, bu insanlar topraklarınıza gelmeden önce, yani kolonileştirilmeden önce,

atalarınızın nasıl yaşadığını hatırlayamıyorsunuz. Günlük hayat alışkanlıklarınız, değerleriniz, normlarınız ve pratikleriniz koloni olarak kaldığınız süre içinde değişmiş, sizi ve topraklarınızı kolonileştiren insanların kültür ve ihtiyaçlarına göre şekillenmiş olan sosyal ve ekonomik hayat dolayısıyla kaybolup unutulmuş. Kolonyal güç fiziki olarak topraklarınızdan ayrılmış olsa da siz halen onlar varken ve onların kendilerine özgün değer ve alışkanlıklarına göre şekillenmiş olan ekonomik, idari, siyasal, sosyal ve kültürel alışkanlıklarla yaşıyorsunuz. Hatta öyle ki, onların bıraktığı alışkanlıkları artık kendi alışkanlıklarınız gibi görüyor ve benimsiyorsunuz. Kolonileştirilmeden önce topraklarınızda yaşanan hayat, dünyayı algılama ve tecrübe etme biçimleri sizin için yabancı birer pratik hâlini almış durumda. Kolonileştiren güç olarak yüzyıllar boyunca sizin topraklarınızda kalmış, sizin zenginliklerini tüketmiş, sizi kendisi için çalışmaya ve üretmeye zorlamış bu insanlar topraklarınızdan ayrılsalar bile, onların sahip oldukları yaşam biçimleri, değerleri ve kültürleri artık sizin topraklarınız temel yaşam biçimi, değeri ve kültürü hâline dönüşmüş durumda. Dolayısıyla, kolonileşme sadece yerel maddi zenginliğinizin, ilgili bu zenginliği üretmeyen insanlar tarafından ele geçirilmesi anlamına gelmemekte, fakat aynı zamanda sosyal ve kültürel zenginliğinizin ve özgünlüğünüz de kaybolması beraberinde getirmektedir.

Her zaman var olduğunu kabul ettiği sömürgeciliği, tahakküm ve direnişi üçüncü dünyayı, maduniyeti, ötekiliği, ezilenleri ve sömürülenleri incelemeyi amaç edinen ve toplumsal bir hareket olarak da gelişen (Bauchspies, 2007: 2891) postkolonyal teori, feminist alanda da, özellikle kadınların evrensel bir kategori olarak özselleştirilmesi (ve bu noktada Batı dışında yaşayan beyaz olmayan kadınların farklılıklarının göz ardı edilmesi) fikrine meydan okuyan beyaz olmayan kadınların eleştirilerinde ve yazılarında da belirgindir (Hammer, 2007: 578). Batı feminizminin "beyaz feminizm" (Sandoval, 1991: 15) olarak eleştirisini yapan söz konusu bu feminist çalışmalar literatürde post-kolonyal feminizm olarak adlandırılmaktadır.

Post-kolonyal teori, bilginin nasıl ve kimler tarafından inşa edilip kontrol edildiği ve mevcut siyasi ve toplumsal güç ilişkilerinin gelişmişlik-az gelişmişlik ve benzeri evrenselci evrimci kavramlar ve kuramlar üzerinden nasıl ve ne şekilde yeniden üretildiği ile ilgili çalışmalar üzerinde önemle durur.

Postkolonyal teori sömürgeciliğin nedenleri olarak dış faktörlerin oynadığı roller üzerinde durmakla birlikte bu dışsal faktörlerin nasıl iç meseleler hâline geldiğini/getirildiğini çok yönlü olarak ele alır. Nitekim postkolonyal düşüncenin en temel özelliği, sömürgeciliği hem dışsal hem de içsel olarak işleyen karmaşık ve çok katmanlı bir ideolojik süreç olarak kabul etmektir (Hammer, 2007: 577). Bu noktada, post-kolonyal teori, bilginin nasıl ve kimler tarafından inşa edilip kontrol edildiği ve mevcut siyasi ve toplumsal güç ilişkilerinin gelişmişlik-azgelişmişlik ve benzeri evrenselci evrimci kavramlar ve kuramlar üzerinden nasıl ve ne şekilde yeniden üretildiği ile ilgili çalışmalar üzerinde önemle durur.

KOLONİLEŞTİRMENİN KÜLTÜR ÜZERİNE ETKİSİ

Sosyal ve kültürel zenginliğiniz kaybolması, bir başka deyişle yaşam biçiminizin ve değerlerinizin topraklarınızı işgal eden kolonileştirici gücün değer sistemi tarafından yok edilmesi günlük hayat pratiklerine de yansımakta ve birtakım uyumsuzluklar ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, yeni yıl yaklaşırken yapılan kutlama hazırlıkları sırasında her yerde göze çarpan bir imge olan Noel Baba'nın, Aralık ayında oldukça sıcak olan Şili'de neden yünlü ve kalın kıyafetler içinde olduğunu çocuklarınıza açıklamaya çalışırken oldukça zorlanacaksınız. Ülkeniz Güney Afrika'da yer alan eski bir İngiliz kolonisiyse, yeni yıl kutlamalarının imgesi olan Noel Baba'nın, Aralık gibi sıcak bir ayda kar kızağı üzerinde ren geyikleriyle nasıl seyahat ettiğini açıklamak da oldukça zor olabilir. Ayrıca, ülkeniz Güney Afrika'da yeni yıl kutlamalarının nasıl olur da böyle bir imge ya da sembol ile ilişkilendirildiği sizin de kafanızı karıştırabilir.

Elbette, kolonileştirmenin tek mirası kültürel uyumsuzluklar dolayısıyla ortaya çıkan kafa karışıklıkları değil. Bireylerin değer sistemini ve beğenilerini de dönüştürüp kalıcı ve yeniden üretilen eşitsizlikler de ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin, uzun süre Batı ülkelerinin kolonisi olarak kalmış Gana'nın siyahi birçok insanı tarafından güzel ve/veya çekici olmak ile beyaz ya da açık bir ten rengine sahip olmak birbiriyle yakından ilişkilendirilmektedir (Fokuo, 2009, 139-140; Hunter, 2007, 246-249). Böylesi bir beğeni ya da güzellik algısı, kendilerini bir zamanlar kolonileştirmiş olan Batı ülkelerinin kozmetik şirketlerine Ganalıların kaynak aktarmasına ve daha açık bir tene sahip olabilmek için milyarlarca dolarlık cilt beyazlatma ürünü ithal etmelerine sebep olmaktadır. Hemen hemen tamamı siyahi olan Ganalılar için güzel ya da çekici olmanın anlamının nasıl olup da beyaz bir tene sahip olmak üzerinden tanımlandığı yönündeki soruya cevap vermek, onun koloni tarihine ve bu tarihin bıraktığı sosyal ve kültürel mirasa bakmayı gerektirmektedir. Kısaca söylemek gerekirse, fiziki kolonileştirmenin tarihsel miraslarından birisi kolonileştirilmiş yerelliklerde kimi değer sistemlerinin, kültürün ve yaşam pratiklerinin yok olması (ya da kolonileştiren ulusun değer sistemlerinin, kültürünün ve yaşam pratiklerinin benimsenmesi) olarak ortaya çıkmıştır. Bir zamanlar koloni olan ulusların, onları kolonileştiren ulusların değer sistemlerine ve kültürüne yakınsaması ise bu kolonilerin hem yaşam pratiklerinde birçok uyumsuzluk doğurmuş hem de eşitsizlik ve kaynak aktarımının yeni formlarının ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Bu çerçevede post-kolonyal teori, batının kolonyal dönemde askerî ve ekonomik olarak elde ettiği üstünlüğün, kendisine günümüzde düşünsel ve kültürel bir üstünlük sağladığını ve söz konusu bu üstünlüğün de dilde, siyasette, sanat ve edebiyatta, ekonomide, uluslararası ilişkilerde, bilimde, kültürel alanda ve hatta birey tercihleri ve beğenilerinde dahi nasıl yeniden üretildiğine ve inşa edildiğine dikkat çekerek, bu durumu eleştirel bir gözle sorgulamakta ve tartışmaktadır.

Literatürde özgürleşmeci sosyoloji veya sosyal teorilerden biri olarak da nitelendirilen postkolonyalizm bu noktada "sosyolojinin nesnellik fikrini eleştirerek onun baskıcı bir toplumsal düzeni desteklemeye yönelik ideolojik kabullere dayandığını" ve tarihsel olarak emperyalizmle suç ortaklığı yaptığını, "klasik sosyal teorinin evrenselleştirici kabullerinin emperyalizmin siyasal ve ekonomik politikaları için bir temel sağladığını" savunur (Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 433; Bauchspies, 2007: 2891). Post-kolonyal teori özellikle klasik dönem teorisyenleri, ortak kabulleri olan evrensel toplumsal evrim süreci bağlamında bütün toplumların aynı genel ilkeler temelinde değiştiğini varsayan toplumsal değişme kuramlarındaki Avrupa-merkezciliği göz ardı etmeleri nedeniyle eleştirir(Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 433). Gerçekten de klasik dönem kuramcılardan Comte'un toplumsal değişmeyi açıklayan ünlü "3 Hâl Yasası", Durkheim'ın mekanik dayanışma-organik dayanışma kuramı, Weber'in rasyonelleşme-bürokrasi kuramı ve hatta Marx'ın "anti-emperyalist teorinin ilham kaynağı" olan (Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 433) kapitalizme yönelik eleştirel çözümlemeleri Batı-merkezlidir. Turner'ın (2003: 5) ifade ettiği gibi, Marx da Doğu'yu statükoculuk, sosyal değişim eksikliği, modernleşmeden, orta sınıf burjuva kültüründen ve de bir sivil toplumdan yoksunlukla karakterize etmeyi içeren Batı mirasını büyük ölçüde paylaşır. Bu noktada Turner (2003: 5) ne Marx'ın ne de Weber'in Batı'nın Doğu analizi kalıplarının dışına çıkmadığını ve özellikle Marx'ın Asya tipi üretim tarzı kavramının, Weber'in ise patrimonyalizm (hanedancılık) kavramının ortak varsayımları paylaştığının altını çizer.

Postkolonyalizm sosyolojinin nesnellik fikrini eleştirerek onun baskıcı bir toplumsal düzeni desteklemeye yönelik ideolojik kabullere dayandığını ve tarihsel olarak emperyalizmle suç ortaklığı yaptığını savunur.

Asya tipi üretim tarzı, üretim araçlarının özel mülkiyetinin olmadığı, kolektif bir toplumsal formasyonun olduğu kapitalizm öncesi toplumların yapısal özelliklerine işaret eder. Kavram aynı zamanda Doğu toplumlarının ekonomik yapısının ve üretim biçiminin Batıdan farklılığını tanımlamak için de kullanılmaktadır.

DİKKAT

Patrimonyalizm Max Weber'in *Ekonomi ve Toplum* (1922) adlı çalışmasında "tanımladığı bir siyasal tahakküm biçimi(dir). Patrimonyalizmde otorite, hanedan ailesinin kullandığı kişisel ve bürokratik güce dayanır; bu güç resmî olarak keyfidir ve hükümdarın doğrudan denetimi altındadır." (Marshall, 2005: 581).

DİKKAT

Başta Edward Said olmak üzere postkolonyal kuramcılar ikili karşıtlıklar üzerinden Batı'nın Doğu'yu nasıl ötekileştirdiğini öncelikle edebiyat metinleri olmak üzere medya, hukuk, eğitim, siyaset, sanat, sinema, kültür ve benzeri alanlarda yaptıkları çalışmalar üzerinden ortaya koymaya çalışırlar. Postkolonyal teori içerisinde yer alan I. Wallerstein, Paul Baran, Paul Sweezy, ve Samir Amin gibi Marksistler ise ekonomik ilişkilerden yola çıkarak Batı'nın Doğu'yu nasıl sömürdüğünü belirtirler ve bu süreçte kapitalizmin eşitsiz ilişkilerinin çok önemli bir rol oynadığını öne sürerler. Yukarıda belirtildiği gibi, postkolonyal teori post yapısalcılardan ve postmodernistlerden, özellikle Lyotard'ın yaklaşımında yer alan büyük modern anlatıların eleştirilerinden de çok etkilenmiştir.

Jean Francois Lyotard *Postmodern Durum* (1979) adlı kitabında Aydınlanma ve modernizme özgü ilerleme, gelişme, rasyonellik, özgürlük ve evrensellik gibi inandırıcılığını yitirmiş olduğunu öne sürdüğü bir dizi kavramı büyük anlatılar olarak adlandırır.

DİKKAT

Postkolonyal teorinin en önemli temsilcilerinden Edward Said ise Michel Foucault'un söylem analizi ile bilgi ve iktidar ilişkisi kavramlarından çok etkilenmiştir. Bu noktada özellikle Edward Said'in *Oryantalizm/Şarkiyatçılık* tezini takip eden post kolonyal teorinin yalnızca Batı'nın Doğu'yu nasıl ötekileştirdiği ve onu aşağıladığını eleştirmekle kalmadığını, aynı zamanda Batı düşüncesinin özünü oluşturan akıl, bilim, yöntem, siyaset, özgürlük, ahlak, vb. aydınlanmacı, tüm Batılı bilgi kategorilerini de sorguladığını belirtmek gerekir.

Foucault'nun analizinde söylemler, iktidar ilişkilerinin ifadeleridir ve bu ilişkilerle bağlantılı pratikleri ve konumları yansıtırlar (Layder, 2006: 137).

EDWARD SAİD VE ORYANTALİZM–OKSİDENTİALİZM TARTIŞMALARI

Avrupalı ulusların başlattığı ve hâkim gücünü oluşturduğu modern kolonyal dönem bugün içinde yaşadığımız dünyaya ekonomiden siyasete, dilden bilim ve sanata, toplumsal değer ve normlardan fikir ve beğenilere kadar çok geniş bir alana yayılmış olan, oldukça etkili bir miras bıraktı. Peki, yukarıda kısaca bahsedilen ve 15. yüzyılın sonlarından başlayıp 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar devam eden modern kolonyal dönemin mirası ne olmuştur? Elbette farklı uluslar açısından modern kolonyal dönemin mirası birbirine zıt sonuçlar getirmiştir. Bir ulus için başarı olarak algılanan ve düşünülen bir fetih (örneğin, İngilizler için Hindistan kolonisinin kurulması) bir başka ulusun gözünden bakıldığında acımasız sonuçları olan bir işgal (örneğin, Hindistanlılar için İngilizlerin kurduğu koloni) olabilir.

Edward Said'e göre 1914 yılında dünya üzerindeki toprakların yaklaşık yüzde 85'i Avrupalı uluslar tarafından kolonileştirilmiş ya da hükümranlık altına alınmıştır (Said, 1993: 3).

Filistin'in İsrail'e karşı verdiği mücadeleye aktif desteği ile de oldukça yakından tanınan dünyaca ünlü edebiyat eleştirmeni Edward Said, 1914 yılında dünya üzerindeki toprakların yaklaşık yüzde 85'nin Avrupalı uluslar tarafından kolonileştirilmiş ya da hükümranlık altına alınmış olduğunu belirtmektedir (Said, 1993: 3). Avrupalı uluslar için bir başarı ve "fetihler" hikayesi olarak görülebilecek bu geçmiş, Avrupalı ulusların hükümranlığı altına alınmış diğer ulusların gözünden bakıldığında bir "işgal" tarihi olarak da görülebilir. Bugün sosyal bilimler alanında oldukça iyi tanınan kimi düşünürlerin, Avrupa merkezci bir bakış açısıyla hem dünya tarihine ilişkin hem de düşünce tarihine ilişkin yaptıkları yorumlar ve çıkarsamalarda, Avrupa'yı bilgi ve güç açısından modernizmin tartışmasız merkezî olarak tanımladıklarını görebilmekteyiz. Öte yandan, her ne kadar Avrupa bilimsel ilerleme ve gelişmenin merkezî olması, yeni yerleşim yerlerinin keşfedilmesi ve kurulması, yeni teknolojilerin icadı ve ticaretin gelişmesi açısından kolonyal dönemde ortaya çıkmış olan modernizmin merkezî hâline gelmiş olsa da, modern kolonyal dönemi sadece bu gelişmeler ve ilerlemeler açısından yorumlamak ve değerlendirmek birçok başka sosyal bilimci tarafından tek yönlü ve dar bir bakış açısı olarak değerlendirilmekte ve eleştirilmektedir. Zira, aynı dönemde Avrupa ilerlemesine ve gelişmesine kaynak ve zenginlik sağlayan koloniler ve bu kolonilerin ulusları açısından söz konusu tarihin bu dönemi Avrupa için ifade ettiği anlama zıt bir anlam taşımaktadır. Macionis ve Plummer'ın (2008: 157) da belirttiği üzere, tarihçiler yüzyıllar boyunca tarihi ve tarihsel gelişmeleri Avrupalıların gözünden kaydedip anlatırlarken, aynı tarihin diğer kültürler ve uluslar açısından nasıl algılandığı ve değerlendirildiğini görmezden geldiler. İşte post-kolonyal kuramın temel çalışma alanlarından biri bahsedilen bu "görmezden gelme" ya da "yok saymanın" altını çizerek, kolonyal dönem boyunca susturulmuş ve geri plana itilmiş ulusların bakış açılarına ve değerlendirmelerine odaklanarak, Batı'nın kolonyal güçlerinin hâkim anlatılarına karşı alternatif bir anlatı ve değerlendirmeyi ortaya koymaktır. Bununla birlikte, post-kolonyal kuram, kolonyal güçlerin işgal ettikleri bölgelerin "öteki" olarak tanımladığı insanlarının, söz konusu bu "öteki" üzerinden kendi kültürlerini ve kimliklerini nasıl oluşturduklarına da odaklanmaktadır. Örneğin, kolonyal dönem öncesinde "beyaz" veya "siyahi" ırk tanımlamasına yaygın olarak rastlanmasa da, kolonyal dönem ile birlikte "beyaz" veya "siyahi" ırk ayrımı yaygın bir tanımlama hâline dönüşmüştür. Bu durum, bir algı ve bakış açısının "öteki" üzerinden oluşturulduğunu ve tanımlandığını işaret etmektedir. Ayrıca, post-kolonyal kuram, yine modern kolonyalizmin bir mirası olarak, koloni olan ulusların kendi kültürlerinin, normlarının, değerlerinin, inanç sistemlerinin, dillerinin ve geleneklerinin kolonyal gücün baskın kültürü altında nasıl değiştiğini ve tahrif olduğunu da araştırma konusu yapmaktadır. Bir yönüyle kültür emperyalizmi olarak da düşünülebilecek bu durumun kolonyal güce sağladığı fayda ve koloni olan bölgeye sağladığı dezavantajlar ile bu iki grup arasındaki politik ve iktisadi eşitsizlik ilişkilerinin kültür emperyalizmi üzerinden nasıl kalıcılaştığı ve devam ettirildiği de kimi sosyal bilimciler için önemli bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Macionis ve Plummer'a (2008: 157) göre, tarihçiler yüzyıllar boyunca tarihi ve tarihsel gelişmeleri Avrupalıların gözünden kaydedip anlatırlarken, aynı tarihin diğer kültürler ve uluslar açısından nasıl algılandığı ve değerlendirildiğini görmezden gelmişlerdir.

Post-kolonyal kuramın temel çalışma alanlarından biri, kolonyal dönem boyunca görmezden gelinerek yok sayılmış, susturulmuş ve geri plana itilmiş ulusların bakış açılarına ve değerlendirmelerine odaklanarak, Batı'nın kolonyal güçlerinin hâkim anlatılarına karşı alternatif bir anlatı ve değerlendirmeyi ortaya koymaktır.

İlk etapta *Sömürgeci Söylem Teorisi* adıyla anılan ve "kültürel uygulamaların, metaforların (mecaz ve benzetmelerin) ve işaretlerin sömürgeci ilişkiler içindeki sosyal hayatı organize etme ve yeniden üretme biçimlerine" odaklanan söz konusu bu çalışma alanı 1970'li yılların sonunda, Edward Said'in özellikle Michael Foucault'un "söylem" kavramını Oryantalizme (1978) uygulaması ile birlikte popüler hale geldi ve İngiliz edebiyatı ile kesişmesi sonucunda da bugün post-

kolonyalizm olarak adlandırılan düşünceye dönüştü. Ancak etiket değişse de sömürgeleştirilmiş öznelerin kültürel ve politik kimliklerini ve deneyimlerini nesne ve özne, otorite ve madun ve de ben ve öteki olarak anlamaya yönelik ilgi devam etti (Bauchspies, 2007: 2891). Sömürgeci söylemin veya bugün anılan adıyla postkolonyal çalışmaların Edward Said dışında bilinen iki büyük temsilcisi Gayatri Spivak and Homi Bhabha'dır.

Oryantalizm/Şarkiyatçılık

Edward Said (1935-2003)

Aslen Filistinli olan Edward Said 1935 yılında varlıklı bir Arap-Hıristiyan ailenin çocuğu olarak Kudüs'te doğmuştur. Mısır'da seçkin koloni okullarında başlayan eğitim hayatını Amerika'da Princeton ve Harvard üniversitelerinde tamamlamış ve akabinde uzun yıllar New York'da Columbia Üniversitesi, İngiliz Edebiyatı ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde hocalık yapmıştır. 2003 yılında hayatını kaybeden ve geride Filistin'in Sorunu; Entelektüel, Haberlerin Ağında İslam, Kültür ve Emperyalizm gibi Türkçe'ye de çevrilen çok sayıda eser bırakan Edward Said, Filistin davasının Batı dünyasındaki en etkin savunucusu olmuştur.

Michel Foucault için (1999, 2003a, 2003b) bilgi ile güç birbirinden ayrılması imkânsız derecede yakından ilişkili olgulardır. Bilgi güçtür/iktidardır, bu nedenle gücü ellerinde tutanlar bilgiyi de kontrol ederler. Sözcük anlamı, bir şey hakkında konuşmanın veya düşünce iletmenin bir yolu olarak tanımlanan "söylem", Foucault için (1987, 2003a, 2003b) bilgi ve güç/iktidar ile yakından ilişkilidir. Söylem, algıyı ve pratiği şekillendiren bir bilgi üreterek gücün işleyişinin bir parçasını oluşturur ve bu nedenle hem onu kullananlar hem de ona "tabi" olanlar açısından sonuçlar yaratır (Hall, 1992: 318). Foucault'un söylem, bilgi ve iktidar ile ilgili bu düşünceleri bilim ile ideoloji arasındaki ayrımı daha da muğlaklaştırmakla kalmamış, özellikle Batı tarafından o döneme kadar üretilmiş olan hemen her alandaki bilgiyi sorgulayarak yapı söküme (ideoloji eleştirisine) uğratan çok sayıda yeni akımın oluşumuna da yol açmıştır. Güç ilişkilerinden bağımsız ve onların tamamen dışında işleyen bir bilgi veya söylemin olasılığı konusundaki bu tartışmalar özellikle kolonyalizmle ilgili çalışmalara derin şekilde sirayet etmiş ve kolonyalist söylem üzerine çok sayıda çalışma başlatmıştır.

Foucault'cu anlamda kolonyalist söylem, bilgi ve iktidar kavramlarının nasıl iç içe geçtiğinin en önemli göstergesidir. Buna göre kolonyalist söylem güçlü olan Batı'nın mevcut gücünün devamı için sürekli olarak Batı'da ve az gelişmiş ülkelerde yeniden üretilmiştir. Kolonyalist söylem Batı'yı güçlü, üstün, gelişmiş, faydalı ve hakikati temsil eden bir "özne" olarak inşa ederken sömürgeleştirilmiş ülkeleri bağımlı, değersiz, tehlikeli ve yetersiz olarak tanımlayarak "nesne"leştirir ve bu yolla Batı'nın sömürüsünü gizleme işlevi görür.

Foucault'un "söylem" ile ilgili bu düşüncelerinden derin şekilde etkilenen Edward Said, Doğu-Batı ilişkisini öncekilerden farklı bir bakış açısıyla yeniden ele alan ***Oryantalizm*** veya ***Şarkiyatçılık*** (1978) adlı eseriyle postkolonyal teorik tartışmalara oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Öyle ki Said'in bu çalışmasının yayınlanması literatürde "post-kolonyal çalışmaların yükselişinde temel bir tarihsel

an" (Ryan, 2007: xxxvii) olarak kabul edilir. Said bu çalışmasında "Foucault'nun bilgi-iktidar formülasyonunu kullanarak iktidarla bilginin (sömürgeci Batı ile oryantalist bilginin) birbiriyle nasıl kaçınılmaz bir ilişki içerisinde olduğunu, dolayısıyla oryantalist çalışmalarla sömürgeci ülkelerin emperyalist çıkarları arasındaki bağlantıyı gösterir." (Bulut, 2007: 428-437). Önceki çalışmalardan farklı olarak Said'in Doğu-Batı ilişkisinin gerisinde sömürgecilik, ırkçılık ve emperyalizmde ele alınandan "çok daha köklü ve karmaşık bir mekanizmanın işlediğini", "Batı'nın, ötekisi olarak Doğu denen bir mefhum icat ettiğini, bunun hayalî bir coğrafya, kurgusal bir tasarım ve güç-merkezli bir algıya yaslandığını" açığa çıkaran bu çalışması, bilgi sosyolojisinde yer alan "bilginin nesnelliği sorunu" ile ilgili tartışmalara "İslami ve Orta Doğu" içeriği kazandırmakla kalmamış, "söylemsel pratiklerin, sömürgecilik ilişkilerini yeniden üretecek şekilde sömürgeleştirilmiş 'öteki'yi nasıl inşa ettiğini vurgulayan" çok sayıda yeni araştırma alanı da başlatmıştır (Alatas, 2007: 3998; Cox, 2007: 1396; Yıldız, 2014: 9). Bu açıdan Edward Said post-kolonyal teorinin sıklıkla en önemli düşünürü olarak kabul edilir.

Said'in *Oryantalizm* adlı çalışması önceki çalışmalardan farklı olarak Doğu-Batı ilişkisinin gerisinde sömürgecilik, ırkçılık ve emperyalizmde ele alınandan çok daha köklü ve karmaşık bir mekanizmanın işlediğini, Batı'nın, Doğu denen bir "öteki" icat ettiğini ve bunun hayalî bir coğrafya, kurgusal bir tasarım ve güç-merkezli bir algıya yaslandığını açığa çıkarmıştır.

Said'in, "Batı'nın kendi dışında olana dair algısını analiz eden, belki de en sistematik ve kapsamlı çalışma" (Yıldız, 2014: 9) olarak da değerlendirilen bu eseri, en yaygın tanımıyla Batı tarafından Doğu toplumlarının dillerini, kültürlerini ve tarihlerini incelemek amacıyla akademik bir disiplin olarak kurulan Oryantalizmin (Doğubiliminin) eleştirisi üzerinedir. Nitekim ona göre, Oryantalizm, klasik dil çalışmalarına vurgu yapan ve objektif bir yaklaşım sunan bir "disiplin" olmaktan çok Batının hükmetme geleneğinin parçası bir söyleme dönüşerek literatürde yer almaya başlamıştır (Yıldız, 2014). Roman, şiir, siyaset, dilbilim, tarih vb. alanlarda Batı tarafından Doğu üzerine yazılmış geniş bir külliyatı söylem olarak ele alan Said, bu (oryantalist) söylemin, Avrupa kültürünün Doğu'yu, dahası Avrupalı olmayanı yönetmesini, üretmesini, denetim altına almasını ve de manipüle etmesini sağlayan bir disiplin oluşturduğunu savunur (Rubin, 2014: 24).

Hem Said hem Foucault için, "söylem, iktidarın ifa edildiği, yapılandırıldığı ve bilginin öznesi olarak insanın nesnelleştirildiği bir araçtı." (Rubin, 2014: 25). Bu noktada "Said'in amacı Batı ile Doğu arasına çizilen ayrımın tarihsel olarak özgül bir iktidar/bilgi söylemi olduğunu gösterecek şekilde, Doğu üzerine Batı söylemlerinin karşıt uçtan bir okumasını yapmaktır." (Keyman, 2002: 26). Batının hem bilgi hem de güç sahibi olması Doğu-Batı ilişkilerinin "daima güçlü ve zayıf ortaklar arasında" gelişmesine yol açmış ve bu süreçte bilgi ve güç sahibi olan Batı, Doğu ile ilgili üretilen bilgilerin biriktirilmesi, tasnif edilmesi ve düzenlenmesi yoluyla geliştirilen Oryantalist söylem aracılığıyla Doğu üzerinde, Antonio Gramsci'nin kavramlaştırmasıyla, kültürel hegemonya kurma olanağına kavuşmuştur (Said, 1998: 19). "Bundan dolayı Said Oryantalizmi Batı'nın Doğu'yu 'yönetme istenci' olarak tanımlar." (Keyman, 2002: 27). Said'in ifadesiyle, "Güçten doğmuş Doğu bilgisi Doğu'yu yaratmış ve Doğulu böylece varlık kazanmıştır." (Said, 1998: 64). Oryantalist söylemde "Doğulu; mahkemeye çekilen bir insan şeklinde beliren, incelenen ve tasvir edilen bir varlıktır. Bir okulda yahut bir hapishanede gözlenir gibidir. Sanki ona hayvanat bahçesinde kafes arkasından bakılıyor… Her durumda Doğulu, onu tepeden seyreden bir gözle incelenmekte ve takdim edilmektedir." (Said, 1998: 64). Bu açıdan Oryantalizm/Şarkiyatçılık "Hâkim kültürde 'Şark' ya da 'Doğu' hakkında gösterilen insani (bilimsel, sanatsal, kültürel ve edebî) ilgiye verilen ad"dır (Mutman, 2002: 189; Yıldırım, 2002: 136). Oryantalizm, Doğu hakkında yazanların ve düşünenlerin belirli tarihsel koşullar bağlamında Doğu'yu Batılı tarafından incelenebilir, seyredilebilir, gözlemlenebilir veya hakkında ya-

zılabilir nesneye dönüştürmektedir (Mutman, 2002: 189). Bu açıdan Said'e göre Oryantalizm veya şarkiyatçılık belli kalıp yargılarla yaklaşımdan veya basit bir kültürel ayrımdan öte bir düşünce üslubudur, "Oryantalizm, Doğu'yu işaretleyerek Batı'yı (işaretlenmemiş) merkez hâline getiren bir "ötekileştirme" işlemidir (Mutman, 2002: 191; Yıldırım, 2002: 136-7).

DİKKAT

Edward Said'e göre, başta Batı edebiyatı olmak üzere birçok alanda görülen Oryantalizm, Batı tarafından kurgulanan ve Batı'nın Doğu üzerinde hegemonya kurmasını ve sürdürmesini sağlayan "Doğu imajı" ile ilgili bir söylemdir. "Oryantalist söylemde Doğu, her zaman Batı'dan farklı bir şeyle, Batı'nın sahip olduğu varsayılan bilim, demokrasi, rasyonalite, ilerleme fikri, sivil toplum vb. özelliklerle kıyaslanarak tanımlanır." (Bulut, 2002: 15).

Görüldüğü gibi Said, ekonomik ve politik faktörleri göz ardı etmemekle birlikte, çalışmasında özellikle sömürgeci ve emperyalist çıkarlar tarafından şekillenen ve "bilgi öznesi"/Avrupa/Batı/'biz' ile "bilgi nesnesi"/Orient/doğu/'onlar' arasında ikili bir karşıtlığı teşvik eden Oryantalizmin yapısökümü (ideolojik eleştirisi) üzerine odaklanır. Daha açık olarak Said'in bu çalışmadaki temel amacı "sömürgeciliğin keşif kolu" olarak da tanımlanan Oryantalizmin, Batı'nın sistematik olarak Doğu'yu politik, ideolojik, bilimsel ve hayalî olarak yaratmasını ve yönetmesini sağlayan bir söylem olduğunu ve bu (oryantalist) söylem ile hakiki Doğu'nun kendisi arasında bir tekabüliyet olmadığını ortaya koymaktır (Said, 1998).

DİKKAT

En yaygın ve basit tanımıyla yapısöküm (dekonstrüksiyon) filozof Jacques Derrida tarafından geliştirilen ve metinlerin çoklu yorumlarına imkân tanıyan bir metin okuma yöntemidir. Daha açık olarak, yapısöküm herhangi bir metin içindeki ikili karşıtlıkları metnin bütünlüğü açısından tutarsız kullanımlarını ortaya koyan eleştirel bir metin okuma yöntemi olup literatürde oldukça yaygın bir biçimde bir ideolojik eleştiri yöntemi olarak kullanılmaktadır.

Said'e göre Oryantalizm, Doğu ile ilgili, özellikle Arap-İslam halkları ve kültürleri ile ilgili olarak Batı kültüründe yer alan ve Batının sömürgeci ve emperyalist çıkarlarını meşrulaştırmaya hizmet eden olumsuz, yanlış ve sabit varsayımlar, fanteziler, hayaller ve klişeler üzerinden kurgulanmış bir Doğu imgesi/söylemidir (Said, 1998). "Said'in deyimiyle Doğu ile ilgili metinler Doğu'yu yaratmıştı: oryantalist söylemde, Doğu'nun metinselliği ile onun gerçekliği arasında herhangi bir örtüşmenin aranmasına gerek yoktu" (Yıldız, 2014: 10).

Her ne kadar "Orient" sözcüğü Çin dâhil Uzak Doğuyu kapsayacak şekilde kullanılsa da, Said bu çalışmasında esas olarak Orta Doğu'ya- İslami halkların yaşadığı topraklara atıfta bulunmaktadır. Ayrıca ana odağı Orta-Doğu hakkındaki Fransız yazınıdır (Hall, 1992: 296).

Çalışmasında ağırlıklı olarak dilbilim ve edebiyat metinleri üzerinden Batı'nın, Doğu'ya bakışını eleştiren Said, Batı'nın Doğu'ya ikili karşıtlık üzerinden yaklaştığını ve bu çerçevede kendisini olumlayan, Doğu'yu ise olumsuzlayan bir dil geliştirdiğini öne sürer. Bu bağlamda, Said'e göre bugün bildiğimiz *"Doğu"* Batının hayalinde/imgeleminde yarattığı/inşa ettiği bir imgedir. Ona göre kolonyalist söylem (veya Said'in tercih ettiği kavramlaştırmayla *Oryantalizm/şarkiyatçılık*) Batı'nın Doğu'yu nesneleştirerek tanımlama, ona "Doğu/Şark" şeklinde kendi gerçekliği ile uyuşmayan temsili tek-tip bir kimlik verme, onu Batı'nın istediği yönde dönüştürme, kontrol etme ve kendine bağımlı hale getirmeye hizmet etmektedir. Batı söz konusu bu oryantalist söylemle bir tür ırkçılık yapmaktadır.

KOLONYALİST SÖYLEMLE İLGİLİ ÖRNEK OLAY

"Amerika'nın keşfi" ifadesi bu kolonyalist söylemin görünür olmasını sağlayan bir ifadedir. Amerika, bir dişi, boş, sahipsiz bir toprak olarak Batılı, eril özne tarafından keşfedilmiştir. Keşfetmek, egemen olup hükmetme hakkını da sağlar. Aya bayrak diken Amerikalı astronot gibi Amerika'ya bayrağını diken Kolomb, burayı İspanya Krallığı adına sahiplenmiştir. Kolomb, Amerika kıtasını bulduğunda orada yaşayan herhangi bir insan, halk, toplum yok mudur? Elbette ki vardır. Oradan çok büyük medeniyetler kurmuş Aztek, İnka, Maya uygarlıkları yaşamıştır. Bu durumda buna ancak keşif değil bir toplumsal/kültürel karşılaşma denilebilir. Tarihi eğer Amerikan yerli halkları yazmış olsaydı, "Amerika'nın keşfini" nasıl ifade ederdi?: "İspanyol denizcilerin Amerika kıtasına yağma ve talan için yaptığı seferler." Yani yazılan tarih başlı başına Avrupa merkezci ve kolonyal bir tarihtir. Orada yaşayan halkları tarihsizleştirmektedir. Orada özne olmayıp, keşfedilmeyi bekleyen insan öncesi türler var gibi bir söylem göze çarpmaktadır. Tarihi yazan Batılılar için tek tarih egemen özne olan ve diğer toplumları tarihsizleştiren Batılı tarih yazımıdır. Farkına varmadan tekrar ettiğimiz bu söylemler Batı'nın başka insanların topraklarını güç kullanarak işgal etmesini haklı göstermektedir.

Kaynak: *Ümmet Erkan, (2017) "Postmodern Çağda Postkolonyal Söylemin Olanakları: Kolonyalizm, Neo-Kolonyalizm ve Postkolonyalizm, içinde Fethi Nas (der.) Yüzyılın Sorunları ve Sosyoloji II, s. 92.*

SIRA SİZDE 4

Daniel Defoe'nun "Robinson Crusoe" adlı eserinin ne tür bir kolonyalist bakış açısına sahip olduğunu inceleyiniz.

Batının kurumlarını ve bilimsel söylemlerini yapı söküme uğratarak dayandıkları kolonyalist ve emperyalist temelleri açığa çıkaran Said, oryantalist söylemin nasıl kurulduğunu ve Batının söz konusu sömürgeci kurumlarının Ortadoğu'yu nasıl Batının kendi korkuları ve arzularının karışımından oluşan bir 'öteki' üzerinden düşleyip tanımladığını açığa çıkarır. Özellikle "Batının 17. ve 20. yüzyıllar arasındaki Doğuyla ilişkili edebî ve tarihsel temsillerini" inceleyen Said "bu temsillerin Batılı çıkarlar ve ideolojinin bir inşası olan bir 'Doğu' imgesini" oluşturduğunu ve ikili karşıtlıklar üzerinden oluşturulan bu imgede Doğulunun "büyük ölçüde barbar, acımasız, geri ve otoriter olarak" gösterildiğini Batılının ise "aydın ve uygar, ilerici ve demokrat, dinamik ve ileriye dönük olarak" düşünüldüğünü savunur (Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 434). "Doğulu kültürlerin ezici bir biçimde mitolojiler ve büyünün etkisi altında oldukları, aksine Batıda aklın (bilim biçiminde) egemen olduğu varsayılır." (Cuff, Sharrock ve Francis, 2006: 435). Bu temsillerden birinde Said, İngiliz sömürge valisi Lord Cromer'in (1841-1917) Mısır'daki deneyimleri üzerine kaleme aldığı bir eserinde nasıl Batılı/Avrupalı insanın sağlam düşündüğünden, mantık öğrenmemiş olsa dahi doğuştan mantıklı olduğundan, zekâsının da makine gibi işlediğinden, buna karşın Doğu kafasının düşünce sisteminin düzensiz, dağınık ve kesinlikten uzak işlediğinden, özellikle Arapların düşünce yeteneğinden yoksun olduklarından ve en basit önerilerin dahi sonucunu düşünebilmekten uzak olduklarından vb. Doğulu bir bilgin edasıyla söz edişini aktarır (Said, 1998: 61).

"Oryantalizm öteki olanı ya da farklılığı 'Batı-dışı' bir nesne olarak kurgulayan ve temsil eden bir söylemdir" (Kahraman ve Keyman, 2002: 64). Oryantalizm, Avrupa'nın/Batının tüm olumsuzlukları bünyesinde taşıyan bir "öteki" yaratarak kendi olumlu kimliğini tanımlamasına yardımcı olan bir söylemdir.

Said'e göre Oryantalist söylem, Batı dışında kalan öteki dünya imgesinin, özellikle de Doğulu (Orientals) imgesinin inşasında yaygın olarak kullanılan bir kütüphane veya enformasyon "arşiv"i işlevi görmektedir. Bir arşiv olarak Oryantalist

söylem, temel olarak klasik bilgi, dinî kaynaklar, mitoloji ve gezgin hikâyeleri olmak üzere 4 ana kaynaktan beslenir (Hall, 1992: 298). Bu kaynaklardaki metinlerin ve kültürel eserlerin detaylı bir çözümlemesini yapan Said, Oryantalist söylemin özünü oluşturan "rasyonel, ilerici, medeni ve üstün "biz"/Batı imgesine karşı irrasyonel, gerici, barbar, değersiz "onlar"/Doğu imgesinin nasıl inşa edildiğini ve bu süreçte Doğu kültürlerindeki zengin farklılıklarının nasıl basitleştirilerek tek-tipleştirme ve genelleştirme üzerinden kalıp-yargılara (stereotip) dönüştürülerek dolaşıma sokulduğunu anlatır. Örneğin, günlük dile yerleşmiş olan "Şark kurnazlığı, Şark geriliği, Şark zorbalığı, Şark zihniyeti" gibi kavramlar günümüzde hala Doğu'yu tanımlamada başvurulan en gözde ve yaygın kavramlardır (Turna, 2002: 218). Söz konusu bu kalıp-yargılar aracılığıyla Doğulular ve kültürleri, özellikle de Araplar medeniyetten ve de insanlıktan uzak haz, zevk, eğlence ve şiddet düşkünü olarak sunulur. Said'e göre 20. yüzyılda ve esasında günümüzde de Doğu hâlâ oryantalist söylemin bakış açısıyla değerlendirilmektedir (Turna, 2002: 219). Oryantalist söylemde tüm olumsuzlukları bünyesinde taşıyan bir "öteki" olarak tasvir edilen Doğunun kültürü ve yaşam biçimi sıklıkla harem, cariye, hamam, peçe, çarşaf, nargile, cami vb. simge ve sembollerle özdeşleştirilerek tasvir edilir ve edebiyat, resim, müzik, sinema ve benzeri birçok alanda yeniden üretilerek dolaşıma sokulur. Örneğin, günümüzde özellikle sinema alanında Arap-Müslüman halkları genel olarak, medeniyetten uzak, kötü, acımasız, barbar, haz ve şiddet düşkünü olarak tasvir ederek Batı'nın imgelemindeki Doğu imajını yeniden üreten, çok sayıda film üretildiği yaygın olarak bilinmektedir.

Said'in bu düşüncelerine benzer düşüncelerin, sömürgeciliğin sömürgeleştirilmiş özneler üzerindeki nesneleştirici, insanlıktan çıkarıcı ve klişeleştirici özelliklerine dikkat çeken Frantz Fanon ve Aimé Césaire gibi, sömürgeleştirilmiş dünyanın önceki aydın eylemciler kuşağı tarafından da dile getirildiği bilinmektedir, ancak Said'in bu düşünürlerden farkı, "Bilgi ile iktidar arasındaki karşılıklı kurucu ilişkileri ele alması ve bu ilişkileri göstermek ve kanıtlamak için edebî materyaller kullanmasıdır." (Cox, 2007: 1396). Rubin (2014: 25) de Said'in Oryantalizm çalışmasının "tümüyle yeni bir izleğe" sahip olmadığını, ondan önce Doğu-Batı ilişkisi ve kolonyalizm üzerine yapılan bazı çalışmalarda da aynı konuya değinildiğini, bununla birlikte Said'in çalışmasını öncüllerinden ayıran önemli farkın "Michel Foucault, Raymond Williams ve Antonio Gramsci'nin felsefelerini bir araya getirerek, Batı'nın Doğu bilgisinin ve Doğu üzerindeki gücünün otoritesine meydan" okumak olduğunu belirtir. Rubin'e göre (2014: 25) "Foucault, Said'e Doğu hakkındaki bilgi ile Doğu üzerindeki güç arasındaki ilişkiyi tanımlayacağı bir araç verirken, Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramı da 'Doğu' hakkındaki belirli fikirlerin diğerlerine neden baskın çıktığını açıklamak noktasında bir yol gösteriyordu. Gramsci'ye göre, belirli bir fikrin totaliter olmayan toplumlarda geniş çaplı bir etki kazanması yalnızca basit kaba kuvvet uygulanmasıyla değil, aynı zamanda rıza yoluyla da gerçekleşiyordu", bu noktada "Said'e göre, Batı medyasının sunduğu Filistinli, Arap ve Müslüman temsillerinin nasıl alt edilemez bir kültürel ve siyasi güç olarak kalabildiği, ancak hegemonya ile açıklanabilirdi".

Oryantalist söylemin Batı'yı üstün, Doğu'yu ise vahşi ve barbar olarak tasvir eden söz konusu bu temsillerinin, ötekileştirilen, özellikle Arap-İslam halkları için ciddi bir kültürel kimlik sorununu da beraberinde getirdiği bilinmektedir. Nitekim sömürgeciliğin bıraktığı mirası sorunsallaştıran post-kolonyal çalışmaların işaret ettiği en önemli sorunlardan biri de, son zamanlarda küreselleşme çalışmalarına da konu olan, sömürgecilik sonrasında sömürgelerin kimlik kazanma-

da karşılaştıkları zorluklardır. Bu noktada Edward Said'in *Oryantalizm* çalışması konuyla ilgili en kayda değer eser olarak kabul edilmektedir. Nitekim Said'in bu çalışması, Doğuluların, yakın zamana kadar emperyalizm, sömürgecilik vb. çeşitli şekillerde Doğu üzerinde hâkimiyet kurmuş olan Batıda kendilerine yönelik olarak geliştirilen (ve özellikle Batı edebiyatı ve film tarihinde açıkça görülen) tüm olumsuzluklar ışığında, pozitif bir kimlik geliştirmede yaşadıkları zorlukları gözler önüne sermektedir (Ritzer, 2011: 32).

SIRA SİZDE 5

Oryantalist bakış açısına sinemadan birkaç örnek vermeye çalışınız.

Sonuç olarak, Edward Said'in çalışmasını özgün kılan şey, "Oryantalizmi sömürgeci kuramsal ve maddi bağlam içine oturtmakla" kalmayıp aynı zamanda onun "bir bilgi ve hakikat üretimi ve özne kuruluşu olduğunu" da göstermesi, böylelikle de Doğuyu ayıran ayrımın nasıl "epistemolojik ve ontolojik" kılındığını ortaya koymasıdır (Mutman, 2002: 192; Yıldırım, 2002: 137).

Eleştiriler

Edward Said'in 24'ün üzerinde dile çevrilen (Rubin, 2014: 23) ve ciddi tartışmalara yol açan *Oryantalizm* çalışması, başta Ortadoğu araştırmaları olmak üzere antropoloji, sosyoloji, tarih, siyaset bilimi ve kültür araştırmaları gibi geniş bir akademik ve entelektüel alanı etkilemiş ve post-kolonyal teori gibi yeni açılımlara ve araştırma alanlarının oluşumuna yol açmış olmakla birlikte önemli eleştiriler ve tepkiler de almıştır. Edward Said sıklıkla Oryantalizmin ikili karşıtlıklarını görece durağan kategoriler olarak ele aldığı; Batı'yı homojenleştirdiği ve böylece meydan okumaya çalıştığı düşüncenin içine düştüğü; materyal ve kurumsal etmenlerin pahasına, edebiyatın ve söylemin önemini vurguladığı (Cox, 2007: 1396), "metodolojik açıdan Foucault'u zorlayıcı ve keyfî biçimde kullandığı, ontolojik bir Batı-Doğu ayrımı varmış gibi davranmakla kalmayıp tehlikeli biçimde bunu yeniden ürettiği, Orta Doğu'daki kimi radikal oluşumlara ilham kaynağı olduğu", "Oryantalizmin doğu dili, kültürü ve tarihi için sağladığı yararlara fazlasıyla umursamaz yaklaştığı, kendine has bir seçicilikle bazı ülkeleri analizine katarken bazılarını- tezini boşa çıkarabileceği için- dışarıda tuttuğu" şeklinde eleştirilere maruz kalmıştır (Yıldız, 2014: 10). Ayrıca "Kitabın bilimsel sağduyudan, akl-ı selimden, soğukkanlılıktan uzak, baştan sona duygusal dürtüler ve heyecanlarla yazıldığı iddia edildi. Kimisi de Said'in 'kimlik' sorununa dikkat çekti. Bu bakış açısına göre, her ne kadar hayatının büyük bir bölümü Batı'da geçmiş olsa da Said, bir Şarklıdır ve bakış açısı da Şarklı zihniyetle uyum içinde olmaya eğilimlidir" (Babür, 2002: 219). Öte taraftan, önemli bir bölümü Said'in özellikle oryantalist olarak etiketledikleri tarafından dile getirilen bu eleştiriler, "Said'in bizzat tanımlamış olduğu oryantalist tutumların bir göstergesi" olarak da yorumlanmıştır (Asad, 1980: 648'den Aktaran Rubin, 2014: 27). Bu eleştirilere rağmen, Edward Said, akademik/entelektüel camiada geniş yankı bulan *Oryantalizm* çalışmasıyla sosyal bilimlere yeni bir soluk ve perspektif getirmiştir (Yıldız, 2014: 11).

Sonuç olarak denilebilir ki, Said'in Oryantalizm çalışması, postyapısalcılığın yapısöküm olarak bilinen eleştirel düşünce yöntemiyle, "merkezî/Batıyı" yapısöküme uğratarak meşruiyetini sarsmış ve düşünme biçimimizi merkezden/Batıdan kıyıya/Doğuya kaydırarak, o zamana değin "çalışmaların nesnesi" olan Doğunun "çalışmaların öznesi" konumuna taşınmasına önemli bir katkı sunmuştur.

ORYANTALİZM ÜZERİNE

Oryantalizm (1978) ile Kültür ve Emperyalizm (l993) adlı çalışmalarında Edward Said, tarihsel olarak alansal ve mekânsal bir iç içelik ve karşılıklı etkileşim içinde yaşayan toplumlar, kültürler ve medeniyetler arası ilişkilerin sömürgeci pratikler sonucunda Doğu/Batı ekseninde hareket eden bir dünya anlayışı temelinde yeniden-kurulma tarihinin öyküsünü bize anlatır. Dünya tarihi, bu öykü içinde, farklı olanların birbirleriyle ilişkisinin tarihi değildir: Hem ontolojik hem de epistemolojik olarak bir zıtlık ilişkisi içine yerleştirilmiş, Batı ve Doğu olarak adlandırılmış kültürel bütünlüklerin/tipolojilerin gelişmişliğinin ya da azgelişmişliğinin tarihidir. Dünya tarihi, modem anlamı içinde, Batı'nın ulus-devlet/kapitalizm/rasyonalite temelinde hareket eden medeniyet anlayışının öyküsüdür. Ulus-devletin kurulması ve globalleşmesinin, kapitalizmin azgelişmişliği geliştirme misyonunun modem benliğin ve kartezyen cogito'nun rasyonel bireyi olan erkeğin tarihidir, modem dünyanın öyküsü. Modem dünya tarihi, Said'in sürekli olarak vurguladığı gibi, bir tarafta Batı modemitesi, diğer tarafta geleneksel, modem olma arzusunu öğrenmesi gerekli toplumlardan oluşan Batı-dışı alanın "karşıtlığının" öykülendirilme girişimi, söyleme dönüştürülmesidir. Said farklılıkların tarih içinde dondurulmasını, Batı-dışı kültürler olarak kodlanan ilişkilerin "geleneksel toplum" kategorisi içine hapsedilmesini ve "Öteki" olanı denetlenmesi ve modem olana dönüştürülmesi gereken bir "kültürel nesne" olarak kurulmasını temsil eden ve bu nedenle Batı modemitesinin dünya üzerindeki kültürel liderliğini ve hegemonyasını meşrulaştırmayı amaçlayan bu tarih okuma anlayışına "Oryantalizm" adını verir.

Oryantalizm öteki olanı ya da farklılığı "Batı-dışı" bir nesne olarak kurgulayan ve temsil eden bir söylemdir: Diğer bir deyişle, Oryantalizm modemitenin dünya ölçeğinde hegemonyasının söylemsel oluşumunu kuran tarih anlayışına verdiğimiz isimdir. Batı'nın tarihine karşı farklı olanın tarihsizliği; Batı'nın, Fichte'nin terminolojisi içinde, "Ben benim" olarak üstlendiği özne konumuna karşı farklı olanın genelleştirilmiş antropolojik bir "kültürel nesne" konumuna indirgenmesi; Batı'nın Tarih/Akıl/Gelişme temelinde hareket eden medeniyetine karşı ötekinin geri kalmışlığı simgeleyen, gelişmeye kapalı gelenekselliği; Oryantalizmin söylemsel düzeyde kurduğu bu tarih okuma anlayışı, dolayısıyla dünya tarihinin Batı medeniyetiyle özdeşleştirilmesi, bize modemitenin yalnızca Batı'ya içsel olmadığını, esas itibariyle kuruluşundan bu yana "dünya çapında bir hegemonik proje" olarak da işlev gördüğünü anlatmaktadır (Calhoun, 1996; Keyman, 1997). Bu bağlamda da, modem dünya tarihi, Batı'nın epistemik ve normatif ayrıcalıklı özne konumunun ve tarihsel gelişmenin evrensel gönderim-noktası olma işlevini görmesinin tarihidir. Batı, farklı olanın Batı-dışı olarak belirlenmesi, dolayısıyla kendisine karşı geliştirilen söylemlerin terimlerini tanımlayan "evrensel kod"dur. Sömürgeciliğe karşı mücadeleler, milliyetçilik, "dekolonizasyon süreci", sömürge-sonrası devletlerin siyasi egemenliğinin tanınması ve bu temelde algılanan bağımsız ulus-devletler arası ilişkilerin tanımladığı "uluslararası devletler sistemi": Tüm bu oluşumlar, Partha Chaterjee'nin (1986) vurguladığı gibi, Batı'ya karşı Batı terimleriyle gerçekleşmiş süreçlerdir. Modemitenin dünya çapında hegemonyası, Oryantalizm, bu anlamda, farklı toplumların kendilerine özgü tarihlerinin modernleşme/çağdaşlaşma istemine dönüşmesi süreci; tarihlerinin, Vattimo'nun (1992) terimiyle "objektif tarihe" dönüştürülmesi, Batı terimleriyle, ulus-devlet/kapitalizm/rasyonalite ekseninde yeniden-kurulmasıdır.

Kaynak: *Hasan Bülent Kahraman ve E. Fuat Keyman, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite" Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2. s. 75-88.*

Oksidentalizm/Garbiyatçılık

Kökü Batı anlamındaki "Occident" kelimesinden gelen ve Türkçede Garbiyatçılık, Batıcılık/Garpçılık, Batıbilimi/Garpbilimi olarak anılan Oksidentalizm uzun bir geçmişe sahip olan Oryantalizme kıyasla daha kısa bir tarihsel geçmişe sahiptir. Oksidentalizmi tanımlamada literatürde üç farklı bakış açısından söz edilir. Bunlardan *birincisinin* Oksidentalizmi, Doğu'nun kendi çıkarları doğrultusunda Batı'yı inceleme ve bir nefsi müdafaa yöntemi olarak tanımlarken, *ikincisinin* onu Batı düşmanlığı olarak tanımladığı, *üçüncüsünün* ise "nasıl daha iyi Batılı/modern olunur?" sorusunun cevabını verebilecek bir söylem ve/veya bilim olarak tanımladığı vurgulanır (Metin, 2011: 94; Metin, 2013).

Buna göre en önemli temsilcisi Hasan Hanefi olduğu öne sürülen birinci görüş Oksidentalizmi, hem bir düşünce tarzı, hem bir karşı söylem hem de Doğu'nun meşru müdafaasını ifade eden oluşum hâlinde bir bilim/disiplin ve de Batının Oryantalizm aracılığı ile Doğu üzerinde kurduğu hegemonyayı ortadan kaldırmaya yönelik bir özgürleşme hareketi olarak tanımlar (Metin, 2011: 94; Metin, 2013). Ian Buruma ve Avishai Margalit ile özdeşleştirilen ikinci görüş tarafından ise Oksidentalizmin bir tür Batı karşıtlığı/düşmanlığı, "Batı'nın düşmanlarınca insanlık dışı resmedilmesi" şeklinde tanımlandığı savunulmaktadır (Metin, 2011: 102). Üçüncü görüşle ilgiliyse yeterince bilgi mevcut olmadığı belirtilmektedir (Metin, 2011: 94; Metin, 2013).

Bununla birlikte literatürde yaygın olarak kullanılan tanımıyla Oksidentalizm, Oryantalizmin tersi, yani Batı'nın Doğu algısı yerine Doğu'nun Batı algısı olarak bilinmektedir. Bu bakımdan da tersine dönmüş olan bu algının da bünyesinde, Oryantalizmin taşıdığı çeşitli görüşlere benzer karşıt görüşleri göreceli olarak taşıdığı görülmektedir. Bu noktada, Oryantalizm ile Oksidentalizmin ikili bir diyalektik süreç olarak işlediği, dahası "karşı çıkılan Doğu'ya dönük oryantalist sürecin Oksidentalist süreçle at başı" gittiği ve kimlik inşasında "bu ikisinin birbirinin kurucu dışarısı olarak işlev" gördüğü belirtilmektedir (Kahraman, 2002: 155). Böylelikle Oryantalizmde karşı çıkılan muhayyel, yanlış ve önyargılı Doğu temsilinin kendisini Oksidentalizmde muhayyel (hayalî) bir Batı temsili şeklinde yeniden ürettiği, Oryantalizmin Doğu'yu sabit ve değişmez bir özcülükle tanımlaması gibi Oksidentalizmin de Batı'yı benzer bir özcülükle tanımladığı görülmektedir.

Bu bağlamda, Oryantalizmin tersi anlamında Oksidentalizm, görece hem Doğu'nun kendi algısıyla Batı'yı nasıl gördüğü ve inşa ettiği ile ilgili bir tanımlama, hem de Doğunun kendi kavramlarıyla inşa ettiği bir tür Batı karşıtlığı veya anti-Batıcılık olarak gelişmiştir. Oksidentalizm özellikle, Oryantalizmin fikirlerini, hiyerarşisini ve de "öteki"sini, dahası Batı kültürünün ikili karşıtlıklarını tersine çevirme gayretinde olan bir karşı söylem ve de bir misilleme stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada Oksidentalizm, Batı'ya ilişkin her şeyi reddeden ve modernizasyon mirasını her şeyiyle reddeden eleştirel kuramın anti-modernist bir boyutu olarak da tanımlanmaktadır (Turner, 2002: 24). Her ne kadar Edward Said (1998: 443) Oryantalizmin cevabının hiçbir zaman Batıcılık olmadığını belirtse de, Doğu'nun Batı'ya cevabının Oryantalizmi ters çevirme işlemi üzerinden Oksidentalizm olduğu bilinmektedir. Ancak bu ters çevirme ve karşıtlık yoluyla tanımlama sürecinin biçimsel boyutu dışında politik bir boyutu da olduğu ve kendi ötekisini inşa sürecini etkileme ve düzenleme kapasitesi bakımından Batı'nın politik gücü sayesinde öteki ile ilgili imgeleri istediği gibi kurmakta göreceli olarak daha özgür olduğu vurgulanmaktadır. Konuyla ilgili başka çalışmalarda da söz konusu bu ters çevirme işleminin "bir bilme ve yö-

netme aygıtı olarak "şarkiyatçılık" karşısında kolaylıkla gerçekleşmediği, ayrıca oksidentalizmin siyasal aşırılıklara dönüşebilme ihtimalini de her zaman içinde taşıdığı belirtilmektedir (Mutman, 2002a: 196; Mutman, 2002b: 114; Yıldırım 2002: 144).

Şekil 8.9

Oksidentalist simgeler

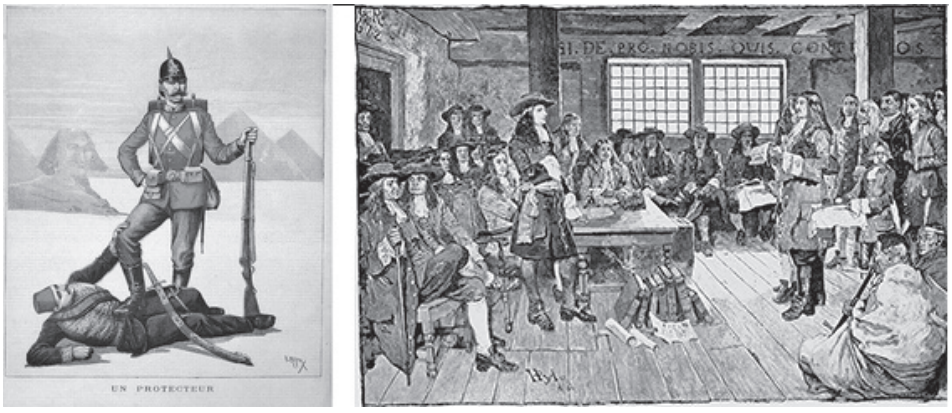

Kaynak: *Hobsbawm, E. (2009). La Era del Imperio. 1875-1914. Labor Universitaria Monografias. Kapak.*

Bu noktada Oksidentalizmin söz konusu tersine çevirme işlemi, Oryantalizmde mevcut olan ötekileştirme, kutuplaşma, tektipleştirme ve ırkçı söylemlerin pekiştirilerek bu sefer tersine çevrilmiş olarak yeniden kurgulanarak üretilmelerine neden olabilmektedir. Bu biçimiyle oksidentalizm, Batı'yı Nazi soykırımı, Kızılderililerin katliamı vb. üzerinden kendi tarihindeki barbarlıkla yüzleşmeye çağırır. Haçlı seferleri, Roma istilası, Bizans entrikaları, kölelik vb. tarihsel olgulara dayanarak barbarlığın Batı'da bir gelenek olduğunu vurgular. Batı'da ortaya çıkan kapitalizm, modernizm, sekülarizm (laiklik), liberalizm, Marksizm, hümanizm vb. modern ideolojilerin çoğunu eleştirir ve mesafeli yaklaşır. Batı'yı çıkara/menfaata dayalı ilişkilerin hâkim olduğu bir sistem olarak özselleştirir ve ahlaki değerlerini yoz, bozuk, materyalist, metalaşmış, yabancılaşmış ve çarpık olarak değerlendirir. Bu açıdan Oksidentalizm, Batıyı her türlü kötülüğün ve felaketin nedeni olarak gösterme çabalarının tümüne verilen bir ad olarak da tanımlanabilmektedir.

Oksidentalizmin Doğu'ya, yani kendine bakışına göre ise medeniyet Doğu'dan (Mısır, Babil, Mezopotamya, Orta Asya-Semerkant, İran-İsfahan, Çin, vs.) başlamıştır. Uygarlık tarihinde Doğu'nun katkısı büyüktür, dahası uygarlık tarihi Doğu'ya bağımlı kalmıştır. Farabi, Gazali, İbn-i Sina, İbni Rüşd, İbn-i Haldun, Yunus Emre, Mevlana, Ali Kuşçu, El Biruni vs. Doğu'nun büyük İslam filozoflarının, düşünürlerinin uygarlık tarihine katkısı olağan üstüdür. Bu noktada örneğin sosyolojide Marx, Weber ve Durkheim'ın aksine İbn-i Haldun'un aslında tüm sosyal bilimlerin kurucu babası olduğunu ispatlamaya yönelik bitmek bilmeyen girişimler olduğu bilinmektedir (Turner, 2003: 7). Oksidentalist söyleme göre, Doğu kadim topraklardır ve tek tanrılı dinlerin anavatanıdır. Oksidentalist perspektiften Batının metalaşmış ilişkilerinin aksine Doğu, ulvi ahlaki değerleri, adaleti, hakkaniyeti ve doğruluğu temsil etmektedir.

Şekil 8.10

Kaynak: *Gabr, S. (2008). The Shafik Gabr Collection. Courbevoie: ACR Edition.*

Özetle, Doğu aleyhtarı bir söylem olan Oryantalizme eleştirel olarak gelişen Oksidentalizm de pek çok açıdan Batı aleyhtarı bir söylem olarak gelişmiş ve bu iki söylem arasında her zaman bir çatışma süregelmiştir. Oryantalizm ve Oksidentalizm günümüzde medeniyetler çatışması olarak da telaffuz edilen Doğu-Batı karşıtlığını kavramsal olarak temellendiren söylemler olarak etkilerini devam ettirmektedirler.

SPİVAK VE MADUNİYET ÇALIŞMALARI

1942 yılında Hindistan, Kalküta'da dünyaya gelen edebiyat kuramcısı ve felsefeci Gayatri C. Spivak yapısökümün, postkolonyalizmin ve madun çalışmalarının en önde gelen düşünürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Spivak en çok Derrida'nın ünlü çalışması Gramatoloji'ye yaptığı katkı ile ve özellikle siyaset kuramı alanında bir klasik statü kazanan "Madun Konuşabilir mi?" başlıklı çalışması ile tanınmaktadır.

Gayatri Chakravorty Spivak (1942-...)

Post-kolonyal teori üzerinde muazzam bir etkiye sahip olmakla birlikte Edward Said, yukarıda sözü edilen eleştirilerin yanı sıra "analizinde sömürgeci ikili karşıtlığın Batılı yanını çok fazla vurgulaması ve sömürülenler üzerinde yeterince durmaması" nedeniyle de ciddi eleştiriler almıştır (Cuff, Sharroch ve Francis, 2006: 436). Said'in analizinin özellikle "sömürülen halkların sömürgeci söyleme nasıl tepki verdiklerini, bazen nasıl direndiklerini ve onları nasıl değiştirdiklerini ihmal ettiği söylenir." (Cuff, Sharroch ve Francis, 2006: 436).

Bu noktada, 1980'li yıllarda, Ranajit Guha önderliğinde bir grup Hintli tarihçinin sömürgeci söylem tarafından göz ardı edilerek sessizleştirilmiş olan madunları görünür kılmaya yönelik olarak başlattıkları çalışmaların bugün postkolonyal ekol içinde "maduniyet çalışmaları" (Subaltern Studies) adı altında yeni bir eleştirel çalışma alanı başlattığı bilinmektedir. Maduniyet çalışmalarının bu anlamda temel amacı sömürgecilik tarihinde sömürgeci söylem tarafından göz ardı edilerek dışarıda bırakılan madunların "sessiz" varoluşlarını görünür kılmak

için yeni bir tarih okuması ve yazımı oluşturmaktır. Daha açık olarak "Maduniyet araştırmalarının amacı sömürgecilik tarihini 'alttan' yazmak, yani ana-akım açıklamalarda yer almayan bastırılan halkların bakış açılarını incelemek ve ifade etmektir" (Amin and Chakrabarty, 1996; Chaturvedi, 2000; Aktaran Cuff, Sharroch ve Francis, 2006, s. 436).

Öte yandan, söz konusu bu alternatif tarih yazımı metodolojisine en önemli eleştirilerin yine bu grup içerisinde yer alan Gayatri Chakravorty Spivak tarafından getirildiği bilinmektedir. Bu noktada post-kolonyal çalışmaların en önemli kuramcılarından biri olarak kabul edilen Spivak maduniyet araştırmalarını post-yapısalcı bir perspektiften eleştirerek yapı-söküme uğratır. Spivak yurttaşlık yapılarına hiçbir erişimi olmayan bu nedenle de özne olarak mevcut olmayan kişi anlamında kullandığı madunu temsil edebilen ve görünür kılan hiçbir belgenin olmadığını bu nedenle de kendine ait bir dili ve temsiliyeti olmayan madunu görünür kılmaya çalışan "aşağıdan tarih yapma" girişimlerinin madunluğa kendisine ait olmayan kurgusal özellikler yükleyerek heterojenliğini inkâr edeceğini savunur (Ray, 2009). Daha açık olarak, Spivak Hintli madun öznelerin seslerinin aracısız duyulabilmesini sağlayacak hiçbir tarihsel belge ve kaynağın olmadığını savunur. Spivak bu nedenle madunların dili, sesi ve konuşma yeteneklerinin olmadığını, onlara ses verilse de duyacağımız sesin artık onlara ait olmayacağını ve bu noktada "aşağıdan tarih yapma" girişimleri ile madunları kendilerine ait olmayan belgelerle temsilin de madunların bakış açısını yakalayamayacağını post-kolonyal çalışmalarda bir klasik hâline gelen "Madun Konuşabilir mi?" (1988) başlıklı çalışmasında özetler.

DİKKAT

Madun kavramını ilk etapta Gramsci'nin "bir toplumda sesi olmayan, kendilerini temsil edemeyen, toplumun işleyiş mekanizmaları içinde kendini ifade edemeyen işçiler, köylü kadınlar gibilerin klasik Marksist anlamdaki proleteryadan 'başka' bir durumda olduğunu belirtmek amacıyla bu kişileri 'madun' olarak ifade" ettiği bilinmektedir (Yetişkin, 2010: 16). Post-kolonyal teorinin ve *Maduniyet Çalışmaları'nın* (Subaltern Studies) önde gelen isimlerinden Gayatri Chakravorty Spivak'ın ise madun kavramını yurttaşlık yapılarına erişimi olmayan kişi anlamında kullandığı bilinmektedir (Spivak, 2017). Bu biçimiyle kavram günümüzde hegemonik bir baskı altında olan ve sesini duyuramayan tüm yoksulları, marjinalleri ve güçsüzleri kapsayan bir anlamda kullanılmaktadır.

Spivak, çalışmasında (1988) örnek olarak Hindistan'daki "Sati" (dul kadının kendisini yakma şeklindeki intiharı) geleneğini örnek verir. Buna göre Batının sömürge yöneticileri barbar olarak algıladıkları bu geleneği yasaklayarak kendilerini kahverengi kadınları kahverengi adamlardan kurtaran/özgürleştiren beyaz medeni erkekler olarak algılarken, Hindistanlı milliyetçiler ise sati yapan kadınları cesur kadınlar olarak algılarlar. Spivak içinse birbiriyle çelişen bu söylemlerin hiçbirisi sati yapan kadını kendi bakış açısından kavrayamaz ve bu noktada her ikisi de madunu dışlar. Nitekim Spivak, kocalarının ardından sati olarak yakılan bu kadınların özne olarak mevcut olmadıklarını, bu nedenle konuşabilecekleri bir uzam ile kendilerine ait bir dilleri ve öztemsil (self-representation) imkânları bulunmadığını, bu bakımdan ezilen öznenin/madunun sesinin diriltilmesinin oldukça zor olduğunu savunur ve bu noktada postkolonyal tarihçilerin madun grupların "konumunu diriltebileceğini belirten kolaycı varsayıma itiraz eder." (Loomba, 2000: 262). Spivak madun öznenin özellikle "romantikleştirilmemesi ve homojenleştirilmemesi konusunda postkolonyal eleştirmeni etkili biçimde ikaz eder." (Loomba, 2000: 263).

Bu noktada Spivak çalışmalarında ezilenlerin bakış açısının temsilindeki karmaşıklığı aşmak için madunluğun genelleştirilmiş kategorileri ile değil tekillikleri ile ilgilenerek sessiz madunun bakış açısını ifade etmesini engelleyen faktörleri ifşa etmeye çalışır. Başka bir ifade ile Spivak'a göre maduna ses vermek, madunun sesini diriltmek imkânsızdır ve bu nedenle madunun sessizliğini temsil ederek onu yani marjinali görünür kılmak entelektüelin, postkolonyal eleştirinin/eleştirmenin ve maduniyet çalışmalarının önemli bir işi olmalıdır.

Sonuç olarak Spivak'a göre "maduniyet çalışmaları" kendi bakış açılarını ifade edemeyenlerin "sessizin sesi"ni temsil edecek "fakat aynı zamanda böyle bir temsilin analizin yapay bir ürünü olduğunu" da kabul edecek (Cuff, Sharroch ve Francis, 2006: 436).

Homi Bhabha Kültürel Melezlik

Postkolonyal çalışmaların diğer bir önemli ismi Homi Bhabha'dır. Onun postkolonyal çalışmalara eklediği temel kavram "melezlik" ve "arayerdelik"tir. Modernite döneminde dışlanan ve saf olmadığı için eleştirilen melezlik kavramı postmodern dönemle birlikte önem kazanmıştır. Bunda daha önce sözünü ettiğimiz yeni iktisadi ilişkilerin, Asya-Pasifik düzeninin de etkisi vardır. Küreselleşme ve çok uluslu şirketler artık homojen değil heterojendir. Postmodernite içinde de homejen kültür politikaları yerini çoğulluk ve farklılığın savunusu, melezlik kavramına yeni bir alan açmıştır.

Homi Bhabha temel olarak, tarihsel-toplumsal olgu ve olayların simgesel düzleme taşınıp metinselleştirildiği ve yapılarının söküldüğü bir çerçevede çalışmıştır. Bu hatta ana ilgisi "kültürel yer değiştirmenin oynak sınırları" ve "sömürgecilik-sonrası dünyanın tarihsel melezliği" olarak özetlenebilir. Kasıt, sömürgeci politikaları, sömürgeci politik-ekonomiyi, sömürgeci tahakkümü analiz etmek değil, sömürgeci söylemin "ötekilik inşası"nın, bununla raptedilen "sabitlik"in yapısökümüdür.

Homi Bhabha üçüncü alan dediği melezleşme alanı,– yazarın "The Location of Culture" eserinde yazdığı gibi –bir yıkım, ihlal, dine küfür, sapkınlık v.b. alanıdır. Bhabha melezleşmenin – ve melezleşme ile eşanlamlı kabul ettiği kültürel tercümenin – kendi içinde siyasi olarak yıkıcı olduğuna inanmaktadır. Melezleşme aynı zamanda yenilikçi siyasi kavramlara özgü tüm ikili bölünme ve karşıtlıkların ki bunlara teori ile siyaset arasındaki o eski karşıtlık da dâhildir, artık işlemediği bir alandır.

Sömürgeci söyleminde hep bir "öteki" kurmaya çalışır, ama hep melez muğlaklıklar inşa eder, böylece bir "belirlenimsizlik" ve "imkânsızlık" alanı oluşur. Melezlikler kendini ötekileştirmeye çalışan sömürgeciyi taklit de ederler, bu meyanda otoriteyi daha da muğlaklaştırırlar ürettikleri "simulacra" ile.

Öznellik ve dil konusunda psikanalitik ve postyapısalcı görüşlerden yola çıkan Homi Bhabha, Oryantalizm düşüncesinin ifade ettiği tek taraflı işleyen hegemonya kavramının yerine, kolonyal söylemin tek taraflı, pürüzsüz iş göremediğini ileri sürmüştür. Ona göre kolonyal söylem daha dağıtılma aşamasında inceltilir ve melezleştirilir. Böylece hem efendilere hem de kölelere dayatılan sabit kimlikler kararsız kılınır. Yani kolonileştiren ile kolonileştirilen arasındaki karşıtlık yerini girift bir karışıklık ağına bırakır ve kolonyal söylemin çeşitli çatlaklarında müzakere alanları ortaya çıkar (Loomba2000, 260).

Homi Bhabba melezliğin bir tür bozucu etkisi olduğunu da savunmuştur. Bu sayede aynı kültür içerisinde farklı kültürlerin yaşaması olası hale gelir. ÖrneğinFransızca kelimeler içerisine Arapça, Türkçe kelimeler ekleyip dili bozan ve onu melezleştirenler, yeni ve çoğul bir dil inşasına da katkıda bulunmuş olur. Melezlik, bir tür kültür politikalarından, homojenleştirmeden de kaçış noktalarını ifade eder.

***Kaynak:** Ümmet Erkan, (2017) "Postmodern Çağda Postkolonyal Söylemin Olanakları: Kolonyalizm, Neo-Kolonyalizm ve Postkolonyalizm, içinde Fethi Nas (der.) Yüzyılın Sorunları ve Sosyoloji II, ss.123-125*

Özet

Post-Kolonyal teorinin ortaya çıkmasına neden olan kolonyalizmin tarihini özetlemek.

Türkçeye sömürgecilik olarak da çevrilen kolonyalizm, bir devletin veya ülkenin başka devletleri, ülkeleri veya toplulukları resmî araçlarla direkt ve doğrudan egemenliği altına alarak ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan sömürmesi, kontrol etmesi ve yönetmesi olarak tanımlanabilir. İnsanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, kolonyalizm ya da sömürgecilik, tarihsel süreç içerisinde çeşitli ve farklı biçimler alarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, özellikle, 16. yüzyılda ortaya çıkan modern sömürgecilik ve kölelik kolonyalizm tarihinde merkezî bir öneme sahiptir. Modern sömürgeciliğin gelişiminde özellikle Batı kapitalizminin (merkantilizmin) 15. yüzyılda keşifler sayesinde yeni ticaret yollarıyla küresel bir güç hâline gelmeye başlaması önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte denizaşırı ticaret aracılığıyla başta Afrika olmak üzere üçüncü dünya ülkelerindeki yer altı ve yer üstü zenginlikleri (özellikle altın ve gümüş) Batı'ya transfer edilmeye başlamış, bu kaynak transferine insan (köle) ticareti de dâhil edilmiştir. Kolonyal süreçte sömürgeleştirilmiş ülkenin önde gelen kesimleri de sömürge ilişkisinin aracıları olarak Batı ile ittifak hâlinde olmuşlardır. Bu dönemde başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika ve daha sonraları ABD, başta Afrika ve Asya ülkeleri olmak üzere açık ve net bir sömürgeci/yayılmacı politika izlemiştir.

Kolonyalizme yönelik eleştirileri değerlendirmek.

Kolonyalizmin ortaya çıkardığı kölecilik, salgın hastalıklar, sömürgecilik, yoksulluk gibi acımasız sonuçların meşruiyeti sadece günümüzde değil, Aydınlanma Çağı'nda ve modernist düşünce akımların geliştiği Avrupa'da kimi düşünürler tarafından da tartışılmış ve eleştirilmiştir. Kolonyalist politikaların eleştirilmesindeki temel yaklaşımlardan biri bu politikaların meşruiyetini siyasal ve kültürel çerçevede sorgulamak üzerinden gelişmiştir. Bu noktada bazı düşünürlere göre, her ne kadar kolonyalist politikaları kendilerini birer "medenileştirme" girişimi olarak gösterse de esasında yol açtığı sonuçlar üzerinden düşünüldüğünde kolonyalizmin kendisi bir "barbarlık" gösterisiydi. Kolonyal politikalara kültürel argümanlarla karşı çıkanlar ise farklı kültürel yapı ve pratikleri birer alt-üst ilişkisi biçiminde hiyerarşik olarak konumlandırmayan, fakat bunları birer çeşitlilik olarak gören bir bakış açısına sahiplerdi. Bu bakış açısına göre, Avrupalı kolonyal güçler kendilerine yabancı olan kültürel pratik ve yapıları akıl dışı ve değiştirilmesi gereken bir kültür olarak göremezdi. Avrupa'da modernist düşünce akımları arasında da kolonyal politikalara ekonomik sebeplerle de karşı çıkılmıştır. Örneğin, İngiliz aydınlanma düşüncesi içerisinde önemli bir yere sahip olan John Stuart Mill kolonilerin, herhangi bir düzenlemeye tabi tutulmadan, kolonyal güçler tarafından yönetilmesinin bu güçlerin oluşturdukları imparatorlukların etkinliğine ve meşruiyetine zarar vereceğini ifade etmekteydi (Kohn ve Reddy, 2017). Öte taraftan, Karl Marx ise sömürgeciliği, egemen toplumun dar ekonomik ihtiyaçlarına hizmet eden ve sermayenin "ilkel birikimine" olanak sağlayan ekonomik bir olgu olarak eleştirmiş, ayrıca Engels (1972) ile birlikte sömürgeciliğin dünya çapında kapitalizmin yayılmasını daha da kolaylaştırdığını savunmuştur (Go, 2007: 603).

Post-Kolonyal teori içindeki farklı teorileri karşılaştırabilmek.

Akademik literatürde 1970'lerden bu yana önem kazanan ve Türkçeye sömürgecilik sonrası olarak da çevrilen post-kolonyalizm, genel olarak sömürgeciliği ve sonuçlarını sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal, sanatsal ve edebiyat metinleri üzerinden eleştirel olarak inceleyen disiplinlerarası bir araştırma yöntemi/yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır. Sömürgeciliği, tahakküm ve direnişi üçüncü dünyayı, maduniyeti, ötekiliği, ezilenleri ve sömürülenleri incelemeyi amaç edinen ve toplumsal bir hareket olarak da gelişen Post-kolonyal teori feminist alanda da, özellikle Batı dışında yaşayan beyaz olmayan kadınların farklılıklarının göz ardı edilmesi fikrine meydan okuyan beyaz olmayan kadınların eleştirilerinde de önemli bir etki yaratmıştır. Batı'nın Doğu'yu nasıl ötekileştirdiğini edebiyat metinleri, medya, hukuk, eğitim, siyaset, sanat, sinema, kültür

ve benzeri alanlarda yaptıkları çalışmalar üzerinden ortaya koymaya çalışan Post-kolonyal kuramcıların önde gelen temsilcileri arasında Edward Said, Homi Bhabha ve Gayatri Spivak yer almaktadır. Postkolonyal teori içerisinde yer alan I. Wallerstein, Paul Baran, Paul Sweezy, ve Samir Amin gibi Marksistler ise ekonomik ilişkilerden yola çıkarak Batı'nın Doğu'yu nasıl sömürdüğünü ortaya koymaya çalışırlar. Son dönemde Post-kolonyal çalışmalar içerisinde başta sömürgecilik-karşıtı hareketleri ve bakış açılarını analiz etmeye çalışan maduniyet araştırmaları olmak üzere çeşitli yeni çalışma alanlarının oluştuğu bilinmektedir.

AMAÇ 4 *Post-Kolonyal teori ile ilişkili olarak gelişen Oryantalizm ile Oksidentalizmi açıklayabilmek.*

Foucault'un bilgi, iktidar ve "söylem" ile ilgili bu düşüncelerinden derin şekilde etkilenen Edward Said, Doğu-Batı ilişkisini öncekilerden farklı bir bakış açısıyla yeniden ele alan *Oryantalizm* veya *Şarkiyatçılık* (1978) adlı eseriyle postkolonyal teorik tartışmalara oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Batı'nın *kendi dışında* olana dair algısını analiz eden, en sistematik ve kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul gören bu eser, en yaygın tanımıyla Batı tarafından Doğu toplumlarının dillerini, kültürlerini ve tarihlerini incelemek amacıyla akademik bir disiplin olarak kurulan Oryantalizmin (Doğubiliminin) eleştirisi üzerinedir. Bu eleştiriye göre, Oryantalizm, klasik dil çalışmalarına vurgu yapan ve objektif bir yaklaşım sunan bir "disiplin" olmaktan çok Batının hükmetme geleneğinin parçası bir *söyleme* dönüşerek literatürde yer almaya başlamıştır. Batının 17. ve 20. yüzyıllar arasındaki Doğuyla ilişkili edebî ve tarihsel temsillerinin detaylı bir çözümlemesini yapan Said, Oryantalist söylemin özünü oluşturan rasyonel, ilerici, medeni ve üstün "biz"/Batı imgesine karşı irrasyonel, gerici, barbar, değersiz "onlar"/Doğu imgesinin nasıl inşa edildiğini ve bu süreçte Doğu kültürlerindeki zengin farklılıklarının nasıl basitleştirilerek tek-tipleştirme ve genelleştirme üzerinden kalıp-yargılara (stereotip) dönüştürülerek dolaşıma sokulduğunu anlatır. Said'e göre Batının hem bilgi hem de güç sahibi olması Doğu-Batı ilişkilerinin "daima güçlü ve zayıf ortaklar arasında" gelişmesine yol açmış ve bu süreçte bilgi ve güç sahibi olan Batı, Doğu ile ilgili üretilen bilgilerin biriktirilmesi, tasnif edilmesi ve düzenlenmesi yoluyla geliştirilen Oryantalist söylem aracılığıyla Doğu üzerinde, Antonio Gramsci'nin kavramlaştırmasıyla, kültürel hegemonya kurma olanağına kavuşmuştur (Said, 1998: 19).

Oksidentalizm ise literatürde yaygın olarak kullanılan tanımıyla Oryantalizmin tersi, yani Batı'nın Doğu algısı yerine Doğu'nun Batı algısı olarak bilinmektedir. Bu bakımdan da tersine dönmüş olan bu algının da bünyesinde, Oryantalizmin taşıdığı çeşitli görüşlere benzer karşıt görüşleri göreceli olarak taşıdığı savunulmaktadır. Böylelikle Oryantalizmde karşı çıkılan muhayyel, yanlış ve önyargılı Doğu temsilinin kendisini Oksidentalizmde muhayyel (hayalî) bir Batı temsili şeklinde yeniden ürettiği, Oryantalizmin Doğu'yu sabit ve değişmez bir özcülükle tanımlaması gibi Oksidentalizmin de Batı'yı benzer bir özcülükle tanımladığı savunulmaktadır.

AMAÇ 5 *Post-Kolonyal teori içinde Maduniyet çalışmalarının önemini kavrayabilmek.*

Post-kolonyal teori üzerinde muazzam bir etkiye sahip olmakla birlikte Edward Said'in çalışmalarında, sömürülenler üzerinde yeterince durmaması Post-kolonyal çalışmalar içerisinde sömürgecilik-karşıtı hareketleri ve bakış açılarını analiz etmeye çalışan ve bugün adı 'maduniyet araştırmaları' olarak anılan farklı çalışma alanlarının oluşumunu da beraberinde getirmiştir. "Maduniyet araştırmalarının amacı sömürgecilik tarihini 'alttan' yazmak, yani ana-akım açıklamalarda yer almayan bastırılan halkların bakış açılarını incelemek ve ifade etmektir" (Amin and Chakrabarty, 1996; Chaturvedi, 2000; Aktaran Cuff, Sharroch ve Francis, 2006, s. 436). Bu noktada post-kolonyal çalışmaların en önemli kuramcılarından biri olarak kabul edilen Gayatri Chakravorty Spivak'ın da maduniyet araştırmalarını post-yapısalcı bir perspektiften eleştirerek yapı-söküme uğrattığı vurgulanır. Bu noktada Spivak özellikle post-kolonyal çalışmalarda klasik hale gelen "Madun Konuşabilir mi?" (1988) başlıklı çalışmasında maduniyet araştırmalarının sadece sömürgeci güçlere açıkça karşı olanların seslerini değil, kendi bakış açılarını ifade edemeyenlerin "sessiz sesi" olması gerektiğini savunur (Cuff, Sharroch ve Francis, 2006: 436).

Kendimizi Sınayalım

1. On beşinci yüzyılın sonlarından başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar oldukça yoğun olarak gerçekleştirilen kolonileştirme politika ve uygulamalarında aşağıdaki ülkelerden hangisi **yer almaz?**

a. Portekiz
b. İspanya
c. İngiltere
d. Fransa
e. Çin

2. Aşağıdakilerden hangisi post-kolonyal teoriyi şekillendiren düşünce akımlarından biridir?

a. İşlevselcilik
b. Pozitivizm
c. Organizmacılık
d. Marxsizm
e. Evrimcilik

3. Aşağıdakilerden hangisi post-kolonyal teorinin öne çıkan önemli temsilcileri arasında **yer almaz?**

a. Frantz Fanon
b. Edward Said
c. Gayatri Chakravorty Spivak
d. Homi K. Bhabha
e. Bernard Levis

4. Batı tarihinin anlatısında kolonyalizmin başlangıcı aşağıdakilerden hangisi ile sembolleştirilir?

a. Hristiyanlığın Avrupa'ya yayılması
b. Christopher Columbus'un 1492 yılında Doğu'yu keşfetmek amacıyla batıya doğru yelken açması
c. Roma İmparatorluğunun kuruluşu
d. Rönesans hareketlerinin başlaması
e. Kapitalizmin doğuşu

5. Aşağıdakilerden hangisi küreselleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir?

a. Bilimsel devrim
b. Keşifler çağı
c. Aydınlanma çağı
d. Rönesans reform hareketleri
e. Endüstri devrimi

6. Kolonyal söylemin oluşumunda etkili olan düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

a. Joseph-Ernest Renan
b. Immanuel Wallerstein
c. Max Weber
d. George Simmel
e. Karl Marx

7. Siyasi bağımsızlıklarına rağmen kolonilerin kolonyal güçlerle kolonyal ilişkilere benzer ekonomik ilişkilerini devam ettirmelerini yeni-kolonyalizm olarak tanımlayan kuram aşağıdakilerden hangisidir?

a. Modernleşme kuramı
b. İşlevselci kuram
c. Bağımlılık kuramı
d. Organizmacı kuram
e. Etkileşimci kuram

8. Aşağıdakilerden hangisi kolonyalizmin biçimlerinden biri **değildir?**

a. Yerleşimci kolonyalizm
b. İçsel kolonyalizm
c. Sömürgeci kolonyalizm
d. İlerlemeci kolonyalizm
e. Vekalet kolonyalizmi

9. Oryantalizm/Şarkiyatçılık çalışması ile post-kolonyal teorinin yükselişinin sembolü hâline gelen düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

a. Albert Memmi
b. Edward Said
c. Robert Blauner
d. Gayatri Spivak
e. Homi Bhabha

10. "Madun Konuşabilir mi?" çalışmasıyla post-kolonyal ve maduniyet çalışmaların en önemli kuramcılarından biri olarak kabul edilen ünlü kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Gayatri Chakravorty Spivak
b. Edward Said
c. Robert Blauner
d. Albert Memmi
e. Homi Bhabha

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Kolonyalizm-Postkolonyalizm Kavramlarının Tanımlaması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Kolonyalizm-Postkolonyalizm Kavramlarının Tanımlaması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Kolonyalizm-Postkolonyalizm Kavramlarının Tanımlaması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Modern Kolonyalizmin Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Modern Kolonyalizmin Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Modern Kolonyalizmin Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Modern Kolonyalizmin Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "Modern Kolonyalizmde Temel Tanımlar ve İçsel Ayrımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Edward Said ve Oryantalizm–Oksidentializm Tartışmaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Maduniyet Çalışmaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tarzan karakteri ünlü Amerikan roman yazarı Edgar Rice Burroughs'un 1912 yılında yayınladığı "Maymunların "Maymunların Tarzan'ı" (Tarzan of the Apes) eserine dayanmaktadır. Bu eserde Tarzan bebekliğinden itibaren Afrika'nın balta girmemiş ormanlarında maymunlar tarafından büyütülmüş yetişkin bir beyaz erkeği temsil etmektedir. Güçlü bir beyaz erkek olan Tarzan hiçbir insan görmemiştir ve maymunlar âleminde sosyalleşerek büyümüştür. Bir gün fildişi ticareti yapan son derece güzel ve beyaz bir kadın olan Jane, Jane'nin babası ve babasının bir arkadaşı fillerin izlerini sürerek balta girmemiş Afrika ormanlarının derinliklerine giderler. Beyaz insanlar ormanda Tarzan ve onun maymun ailesiyle karşılaşırlar. Bu karşılaşma güçlü ve kudretli olan Batı ile yaban hayatı süren maymunlar ve henüz insanlaşmamış (beyaz insan olmamış) Tarzan arasındadır. Ancak bu karşılaşma ilk başlarda gerilimli ve sıkıntılıdır. Maymunlar tarafından büyütülmüş ve onların dilini bilecek kadar sosyalleşmiş olan Tarzan ve maymun ailesi kendilerini rahatsız eden Beyaz adamların ekibinden Jane'i kaçırmayı başarır. Bu Tarzan'ın kendisi gibi insan olan birisiyle ilk karşılaşması ve ilk kez âşık olmasıdır. Tarzan Jane'e zarar vermez, onu korur ve beyaz ve güzel olan kadında kendisini bulur. Tarzan tıpkı Batılı bir insan gibi Jane'e âşık olur ve beyaz insan karakterini kendi kişiliğinin bir parçası yapar. Romanda ve filmde birçok olay cereyan eder ancak beyaz insan ile medeniyetten uzak Afrika yaban hayatı karşılaşmasında tarihsel olarak gerçekte yaşanmış olan esaret, sömürü ilişkisi ve beyaz insanın Afrika'ya yaptığı kötülüklerin hiçbirisi resmedilmez. Tam tersine "Tarzan" romanda ve sonrasında yapılan filmlerde (1932 yılındaki Tarzan filmi en önemli Tarzan filmidir) Batının Afrika ile olan ilişkisi romantize edilir. Öykünün sonunda Jane babasıyla geri dönmeyi kabul etmez ve âşık olduğu Tarzan ile ormanda yaşamaya karar verir. Artık her ikisi de beyaz insanlar olarak balta girmemiş ormanların hâkimi olacak şekilde resmedilirler ve film mutlu bir sonla biter.

Sıra Sizde 2

Kolonyalizm, emperyalizm ve küreselleşme kavramları arasında benzerlik olmakla birlikte kavramlar arasında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Küreselleşme sosyal, ekonomik, kültürel ve ekonomik ilişkilerin bağlı bulunduğu yerel ve bölgesel sınırların ötesine geçerek farklı yerel ve bölgesel yerlerdeki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerle etkileşim içerisinde bulunması olarak tanımlanabilir. Emperyalizm, bir ülkenin başka ülke veya ülkelerin ekonomik kaynaklarını doğrudan veya dolaylı yollarla ele geçirmesi ve sömürmesi olarak tanımlanabilir. Kolonyalizm ise bir ülkenin bir başka ülkeyi ya da ülkeleri siyasal kültürel ve ekonomik açıdan egemenliği altına alması olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla emperyalizm daha çok ekonomi ağırlıklı olarak işleyen bir süreç iken sömürgecilik ekonominin yanı sıra sosyal ve kültürel unsurları da içeren bir süreç olarak işlemektedir.

Sıra Sizde 3

Sosyolojide kolonyalizme yönelik farklı yaklaşımlar gelişmiştir. Spencer örneğinde olduğu gibi, bazı yak-

laşımlar kolonyalizmi savunmada kullanılırken, Marx örneğinde görüldüğü gibi, bazı yaklaşımlar ise kolonyalizme eleştirel olarak gelişmiştir. Bununla birlikte sosyoloji klasik dönemde özünde Batı merkezli -Batı toplumlarının sorunlarını konu edinen- bir modern toplum imgesi üzerinden gelişmiştir. A. Comte'un "3 Hâl Yasası", Marx'ın tarihsel materyalizm kuramı, Durkheim'ın mekanik dayanışma-organik dayanışma kuramı ve Weber'in rasyonelleşme -bürokrasi üzerine olan çalışmalarında toplumsal gelişme hep Batının ulaştığı zirvenin merkeze alınarak tasnif edildiği -çalışmalardır. Özetle Batı merkezli olarak şekillenen sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerde kolonyalizmi toplumsal evrimcilik ve benzeri kuramlar aracılığıyla göz ardı eden yaklaşımların yanı sıra kolonyalizme siyasal, kültürel ve ekonomik açılardan eleştirel olarak yaklaşan alternatif kuramlar da geliştirilmiştir.

Sıra Sizde 4

Daniel Defoe'nun "Robinson Crusoe" eseri Batı ile Doğu'nun bir karşılaşmasıdır. Bu eserde Crusoe Batıyı, Cuma ise medenileşmemiş Doğuyu temsil etmektedir. Crusoe Batıyı yani medeniyeti temsil edebilecek bir bilimsel birikime, gelişkin ve iyi eğitim almış bir akla (zihne), modern araç gereç kullanma kapasitesine ve üstün bir inanış biçimi olarak resmedilen Hristiyanlık inancına sahiptir. Cuma ise buna karşın vahşi ve barbar dünyanın ilkel, gelişkin olmayan, bilimsellikten uzak, eğitimsiz ve efendisine muhtaç bir karakteri temsil etmektedir. Daniel Defoe'nun "Robinson Crusoe" eseri bu iki kişinin karşılaşması sonucunda gelişen olaylar dizisinde Batıyı temsil eden Crusoe sahip olduğu Batı medeniyetinin donanımı sayesinde zamanla hem Cuma'nın ve hem de ıssız adanın (yani tabiatın) efendisi olur.

Sıra Sizde 5

Sinemada Oryantalist bakış açısının somutlaştığı film örnekleri arasında William Hale tarafından yönetilen 1986 yapımı *Harem*, Philipp Stölzl tarafından yönetilen 2013 yapımı *The Physician (Hekim)*, Zack Snyder tarafından yönetilen 2007 yapımı *300 Spartalı* , David Lean tarafından yönetilen 1962 yapımı *Lawrence of Arabia (Arabistanlı Lawrence)*, Alan Parker tarafından yönetilen 1978 yapımı *Midnight Express (Geceyarısı Ekspresi)* ve Cecil B. DeMille tarafından yönetilen 1956 yapımı *The Ten Commandments (On Emir)* gösterilebilir.

Yararlanılan ve Başvrulabilecek Kaynaklar

Alatas, S. F. (2007) "Said, Edward W.", içinde George Ritzer (ed.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology,* Blackwell, Oxford.

Amin, S. & Chakrabarty, D. (1996) Subaltern StudiesIX: Writings on South Asian History and Society, Oxford University Press.

Arun, M. O. (2017). "Immanuel Wallerstein ve Dünya Sistemi Kuramı", içinde Aylin Görgün Baran & Serap Suğur (der.) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Asad, T. (1980) "Remarks on Edward Said's *Orientalism* in the 'Short Notices' section, *The English Historical Review,* Vol. 95, No. 376, ss. 648.

Bauchspies, Wenda K. (2007) "methods, postcolonial", içinde George Ritzer (ed.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Blackwell, Oxford.

Bulut, Y. (2002) *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi,* Yöneliş Yayınları, İstanbul.

Bulut, Y. (2007) "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33: 428-437, TDV Yayınları, Ankara.

Carrier, J. G. (2014) "Oksidentalizm: Tersine Dönmüş bir Dünya", içinde A. Yıldız (der.) *Oryantalizm: Tartışma Metinleri,* Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Cox, L. (2007) "Empire", içinde George Ritzer (der.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology,* Blackwell, Oxford.

Chatur, V. (2000) *Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial,* Verso.

Chibber, V. (2016) *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, iletişim Yayınları, İstanbul.

Cuff, E. C., Sharrock, W. W., Francis, D. W. (2006) *Sosyolojide Perspektifler,* Say Yayınları, İstanbul.

Edinsel, K. (2014). *Sosyolojik Düşünme ve Çözümleme 1: Etkenler, Oluşum Süreçleri ve Etkiler. Auguste Comte, Herbert Spencer, Karl Marx ve Friedrich Engels, Emile Durkheim, Max Weber,* Kabalcı, İstanbul.

Erkan, Ü. (2017) "Postmodern Çağda in Olanakları; Kolonyalizm, Neo-kolonyalizm ve Postkolonyalizm", içinde Fethi Nas (der.) *Yüzyılın Sorunları ve Sosyoloji II*, Gece Kitaplığı, Ankara.

Fokuo, J. K. (2009) "The Lighter Side of Marriage: Skin-Bleaching in Post-Colonial Ghana", *African and Asian Studies*, Cilt: 8 (1-2), s: 125-46.

Foucault, M. (1987) *Söylemin Düzeni*, Hil Yayın, İstanbul.

Foucault, M. (1999), *Bilginin Arkeolojisi,* Birey Yayıncılık, İstanbul

Foucault, M. (2003a) *Toplumu Savunmak Gerekir,* YKY Yayınları, İstanbul.

Foucault, M (2003b) *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar,* Ayrıntı Yayınları İstanbul.

Fulcher, J. ve Scott, J. (2007) *Sociology*, 3rd Edition, US, Oxford University Press.

Giddens, A. (2009) Sociology, (Revised and updated with Philip W. Sutton), Polity Press, Cambridge.

Go, J. (2007) "Colonialism (Neocolonialism)", içinde George Ritzer (ed.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Oxford: Blackwell.

Gönç-Şavran, "Sosyolojide İlk Dönem Gelişmeler", içinde Serap Suğur (der.) *Klasik Sosyoloji Tarihi,* Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Hall, S. (1992), " The West and the Rest: Discourse and Power", içinde S. Hall ve B. Gieben, (der.) *Formations of Modernity,* Polity Press, Cambridge.

Halperin, S. (2007) "Neocolonialism", *Encyclopedia Britannica* https://www.britannica.com/topic/neocolonialism

Hammer, Rhonda (2005) "Postcolonialism", (der) G. Ritzer, *Encyclopedia of Social Theory*, Vol. II içinde , Sage Publications, London.

Hunter, M. (2007) "The Persistent Problem of Colorism: Skin Tone, Status, and Inequality", *Sociology Compass*, Cilt: 1 (1), s: 237-54.

İlter, T. (2006) "Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm", *Küresel İletişim Dergisi*, Bahar 2006, sayı:1

Kahraman, H. B. & Keyman, E. F. (1998) Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

Keyman, E. F. (2002) "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı: 27, s. 11-32.

Kahraman, H. B. (2002) "İşselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:5, Sayı: 20, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

Kohn, M. ve Reddy, K. (2017) "Colonialism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Fall 2017 Eds., Kaynak: https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/colonialism/

Layder, D. (2006) *Sosyal Teoriye Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul.

Loomba, Ania, (2000). *Kolonyalizm/Postkolonyalizm,* Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Macionis, J. J. ve Plummer, K. (2008) *Sociology. A Global Introduction*. 4. Baskı, UK: Pearson Education Limited.

Marshall, G. (2005) *Sosyoloji Sözlüğü,* Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Metin, A. (2011) *Bilimsellik, Karşı Söylem ve Düşünce Tarzı Bağlamında Oksidentalizm*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara..

Metin, A. (2013) *Oksidentalizm: İki Doğu, İki Batı,* Açılımkitap, İstanbul.

Mutman, M. (2002a) "Şarkiyatçılık/Oryantalizm", içinde U. Kocabaşoğlu (der.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt: 3, Modernleşme ve Batıcılık, ss: 183-211, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mutman, M. (2002b) "Şarkiyatçılık: Kuramsal Bir Not", *Doğu Batı*, Yıl: 4, Sayı: 20, ss: 105-114, Ankara.

Osterhammel, J. (2005) *Colonialism: A Theoretical Overview.* Markus Weiner Publishers.

Pitts, J. (2005) *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France,* Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Ray, S. (2009). Gayatri Chakravorty Spivak: In Other Words, UK, Blackwell Publishing.

Ryan, J. M. (2007) "Timeline", içinde George Ritzer (ed.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology,* Oxford: Blackwell.

Ritzer, G. (2005) *Encyclopedia of Social Theory*. US: Sage Publications.

Ritzer, G. (2011) *Globalization: The Essentials,* Oxford: Wiley-Blackwell.

Rubin, A. N. (2014), "Edward W. Said (1935-2003)", içinde Aytaç Yıldız (der.) *Oryantalizm: Tartışma Metinleri*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Said, E. W. (1998), Oryantalizm (Doğubilim): Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Çeviren: Nezih Uzel, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

Said, E. (1993) *Culture and Imperialism.* UK, London: Chatto.

Sandoval C. (1991) "US Third World Feminism: The theory and method of oppositional consciousness in the postmodern World", *Genders*, no. 10, Spring: 1-24.

Spivak, G. C. (1988) "Can the Subaltern Speak? Speculations on Widow Sacrifice", içinde Nelson, G. & Grossberg, L. (der.), Marxism and the Interpretation of Culture, University of Illinois Press, Urbana.

Spivak, G. C. (2017) *Yapısöküm, Postkolonyalizm, Madunluk*, Zoom Kitap,İstabul.

Suğur, S. (2011) "Sosyolojide Temel Yaklaşımlar, içinde Nadir Suğur (der.) Sosyolojiye Giriş, Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Turna, B. Babür. (2002), Şarkiyatçılığı Anlamak Edward Said'in "Şarkiyatçılık"ı Üzerine Notlar, *Doğu Batı Düşünce Dergisi,* Yıl: 5, Sayı:20, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

Turner, B. (2003), *Orientalism, Postmodernism and Globalism,* Routledge, London.

Ulusoy, D. (20012) "Postyapısalcılık: Post-Yapısalcılık: Michel Foucault ve Jacques Derrida", içinde Aylin Görgün Baran & Serap Suğur (der.) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Yetişkin, E. (2010) "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar", Toplumbilim: Postkolonyal Düşünce Özel Sayısı, Sayı:25.

Yıldırım, A. K. (2002) "Edward Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 4, Sayı:20, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

Yıldız, A. (2014) *Oryantalizm: Tartışma Metinleri,* Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Sözlük

A

Ağ toplumu: Ağlar oluşturma mantığı etrafında merkezsiz, hiyerarşi içermeyen, yatay ilişkilerin hakim olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimi.

Alan: Toplumsal mücadelelerin sürdüğü fiziksel olmayan mekan.

Amaçsal-rasyonel eylem: Habermas'ın çalışmalarında başarıya yönlenmiş, "katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden" koordine edildiği bir eylem tipidir (Habermas, 1981: 305). Habermas amaçsal-rasyonel eylemi her ikisi de katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden koordine edildiği araçsal eylem ve stratejik eylem olmak üzere iki alt eylem tipi altında inceler. Araçsal eylem tek aktörlü stratejik eylem ise en az iki ve daha çok aktör arasında geçen bir eylem tipidir. Tek aktörlü araçsal eylemde kişi kendisini çevreleyen doğal dünyayı manipüle etmekle ilgilidir, yani doğal dünyadaki nesnelere karşı araçsal bir tutuma sahiptir. İki veya daha çok kişiyi kapsayan stratejik eylemde ise kişi veya kişiler başkalarına karşı araçsal bir tutuma sahiptir, yani başkalarına nesnelermiş gibi davranarak bazı şeyleri kontrol etmeye ve manipüle etmeye çalışır (Edgar, 2006: 73, 144).

Araçsal rasyonalite: Bir amaca ulaşmada en uygun araçların akılcı seçimi olarak tanımlanmaktadır. Araçsal rasyonalitede amaçlardan çok araçların rasyonelliği söz konusudur.

Ana Ülke: Kolonyalizme ilişkin tartışmalarda, kolonileştirici güç, yani kendi siyasi, ekonomik ve idari yapısını bir başka ulusun üzerine sahip oldukları kaynakları sömürmek amacıyla genişleten ülke.

Aydınlanma: 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan, gelenekten kopmayı ve toplumsal yaşamın rasyonel temeller üzerinde kurulmasını hedefleyen laik bir hareket.

B

Bağımlılık Kuramı: Üçüncü Dünya Devletlerinin yeterli ve sürdürülebilir kalkınma düzeyine ulaşamamalarını ileri kapitalist dünyaya bağımlılıklarına bağlayan kuramları anlatan terim.

Bilimcilik (scientism): Doğa bilimlerinin bilgi kaynaklarından salt birini değil fakat tek bilgi kaynağını temsil ettiğini ve dolayısıyla tüm geçerli bilgi iddialarının doğa bilimlerinde bulunan araştırma yöntemlerine uymak zorunda olduğu yönündeki yaygın kanı.

Bölgeselleşme: Bölgelerin yerellikler içinde ya da arasında zaman-uzam bakımından ayrışması.

Ç

Çifte yorumsama: Toplumbilimin mantıksal bakımdan zorunlu bir parçası olarak meslekten olmayan yapıların oluşturduğu anlamlı toplumsal dünya ile sosyologlar tarafından ileri sürülen kavramların anlam çerçevesi bakımından birbiri ile örtüşmesi.

D

Doxa: Bir alanın sorgulanmaması durumu veya o alana girmek için uyulması gereken ve sorgulanmayan kuralların tümü.

Düşünümsel modernleşme: Modernitenin öngörülemeyen sonuçlarından kaynaklanan belirsizlik sebebiyle toplumun kendi kendisiyle karşı karşıya gelmesi, yüzleşmesi.

Düşünümsellik: Araştırmacının incelediği olay ya da olguyla ilgili olarak her türlü etkeni gözden geçirmesi, yapı ve birey arasındaki karşılıklılığı hesaba katması ve çalışmasının her aşamasını sürekli geri dönüşler yaparak sınaması.

E

Ekonomik sermaye: Sahip olunan tüm maddi kaynaklar.

Enformasyonel toplum: Enformasyon üretimi, işlenmesi ve aktarımının ortaya çıkan yeni teknolojik koşullar ile birlikte üretkenliğin ve gücün temel kaynağı haline geldiği, özgül bir toplumsal örgütlenme biçimi.

F

Fundamentalizm: Kişisel davranışın ve toplumun kurumlarının kaynağı olarak, tanrı ile toplum arasında aracılık eden belirli otoritenin varlığını kabul eden kolektif kimlik inşası.

H

Habitus: İnsanların toplumsal yaşam içerisinde konum almalarını sağlayan davranış kalıpları, eğilimler ve yatkınlıklar bütünü.

I-İ

Illusio: Kişinin toplumsal bir mücadeleden elde etmeyi umduğu bireysel çıkarlar.

İdeal konuşma durumu: Habermas'ın çalışmalarında özgür ve şeffaf iletişimin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırıldığı durumu tanımlamada kullanılan bir kavramdır.

İletişimsel eylem: Habermas'ın çalışmalarında "katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden değil de anlaşma edimleri üzerinden koordine edildiği durumlarda ortaya çıkan eylem tipine verdiği bir ad (Habermas, 1981: 305).

İletişimsel rasyonalite veya iletişimsel akıl: Habermas'ın hakikat ve ahlaki iyilik ile ilgili problemlerin bireyler arasında özgür, açık ve zorlamaya dayalı olmayan bir iletişim sürecinde akılcı bir şekilde çözümlenmesini ifade etmek için kullandığı bir kavram (Edgar, 2006:23).

K

Kamusal alan: Katılımın herkese açık olduğu ve yurttaşların eşit bireyler olarak katılıp ortak toplumsal ve/veya pratik konuları/sorunları eleştirel bir akılcılıkla konuştuğu/tartıştığı ya da etkileşime girdiği mekânlara atfen kullanılan bir kavram.

Karar vericilik (decisionism): Karar vericilik (decisionism) ahlak, siyaset ya da hukuk gibi alanlarda bir karara ulaşmayı sağlayacak nesnel temeller bulunmadığını, bu türden konularda bir karara ulaşmak için genel geçer ölçütlerden yoksun olduğumuzu savunan görüş olarak tanımlanmaktadır (Mautner, 2000: 122).

Kimlik: Bireylerin toplumsal olarak inşa etmeye çalıştıkları anlam ve tecrübe kaynakları.

Koloni: Kaynakları ele geçirilen ve sömürülen ülke.

Kolonyalizm: Sömürgecilik. Bir grup insanın başka bir grup insan tarafından çeşitli araçlarla kontrol altına alınması ya da baskı altında tutulması. Başka insanların toprakları ve mallarının fethedilmesi ve denetlenmesi. Bir ulusun ya da bir grup insanın siyasal, idari ve ekonomik otoritesini başka bir grup insan ya da ulus üzerine çok çeşitli kaynakları ele geçirmek ve kendisi için kullanmak üzere genişletmesi

Kültürel sermaye: Sahip olunan ve özellikle eğitimle edinilen bilgi birikimi.

Küresel kent: Enformasyonel toplumda finans, danışmanlık ve işletme hizmetlerinin örgütlendiği mekanlar.

M

Madun: Madun kavramını ilk etapta Gramsci'nin "bir toplumda sesi olmayan, kendilerini temsil edemeyen, toplumun işleyiş mekanizmaları içinde kendini ifade edemeyen işçiler, köylü kadınlar gibilerin klasik Marksist anlamdaki proleteryadan 'başka' bir durumda olduğunu belirtmek amacıyla bu kişileri 'madun' olarak ifade" ettiği bilinmektedir (Yetişkin, 2010: 16). Post-kolonyal teorinin ve Maduniyet Çalışmaları'nın (Subaltern Studies) önde gelen isimlerinden Gayatri Chakravorty Spivak'ın ise madun kavramını yurttaşlık yapılarına erişimi olmayan kişi anlamında kullandığı bilinmektedir (Spivak, 2017). Bu biçimiyle kavram günümüzde hegemonik bir baskı altında olan ve sesini duyuramayan tüm yoksulları, marjinalleri ve güçsüzleri kapsayan bir anlamda kullanılmaktadır.

Meritokrasi: Yönetim erkinin yetenek ve kişilerin bireysel üstünlüğüne, liyakata dayandığı yönetim biçimidir. Sosyolojik olarak bireylerin toplumda yetenekleri göz önünde bulundurularak rollerini gerçekleştirdikleri durum.

Meşruiyet Krizi: Meşruiyet krizi düşüncesi Habermas'ın çalışmalarında "örgütlü" ya da geç kapitalizmde önemli bir role sahip olan devletin meşruiyet (meşru güç, otorite) sorunuyla ilgilidir. Habermas geç kapitalist dönemde önemli bir role sahip olan devletin müdahalesiyle ekonomik krizlerin aşılabileceğini ancak bu sefer de devletin ekonomik alandaki krizleri çözerken diğer toplumsal alanlarda meşruiyetle ilgili düşünsel nitelikte yeni krizlere yol açabileceğini düşünür ve geç kapitalist toplumu vurabilecek asıl önemli krizlerin de ekonomik değil bir anlamda düşünsel nitelikteki krizler olduğunu savunur.

Modernite: Habermas'a göre "modernite" tipik olarak Avrupa ve Amerikan tarihinde 17.yüzyılda Rönesans'ın bitimiyle başlayan dönemi tanımlarken modernizm bu dönemi karakterize eden kültürü tanımlar, Modernizm Bkz. Modernite

O-Ö

Ontolojik güvenlik: Birçok insanın, kendi öz-kimliklerinin devamlılığında ve etraftaki toplumsal ve maddi ortamların sabitliğinde hissettiği güvenlik. (Ontolojik güvenlik ve rutin birbiri ile ilgili olarak alışkanlık özelliği sergiler. Bu tür rutinliklerin kesintiye uğraması kaygıların artması anlamına gelir ve kişiliğinin sağlam olarak kurulmuş olan yönleri ise parçalanır, bozulur. Bu nedenle rutine bağlılık belirsiz olmakla birlikte psikolojik olarak rahatlatıcıdır)

Oryantalizm: Edward Said'e göre, Oryantalizm, Batı tarafından kurgulanan ve Batı'nın Doğu üzerinde hegemonya kurmasını ve sürdürmesini sağlayan "Doğu imajı" ile ilgili bir söylemdir. Kahraman ve Keyman'a göre de (2002: 64) Oryantalizm "öteki olanı ya da farklılığı 'Batı-dışı' bir nesne olarak kurgulayan ve temsil eden bir söylemdir".

Oksidentalizm: Oryantalizmin tersi anlamında, Doğu'nun kendi algısıyla Batı'yı nasıl gördüğü ve inşa ettiği ile ilgili bir tanımlamadır.

Öteki: Zizek'te "öteki" esas olarak simgesel düzen ile ilişkili olmakla birlikte Zizek ondaki gerçeğe ilişkin dehşet ve insanlık dışılığın farkına varır. Buna göre öteki insanların indirgenemez ötekilikleri, Öteki'nin içine kaydediliş olan bir tür gerçektir.

P

Post-kolonyalizm: Kolonileştirme uygulamalarının işlediği süreçleri ve bu süreçlerin sonuçlarını araştıran ve tartışan sosyal bilim kuramı. Kolonileştirilmiş insan gruplarının kaynaklarının zorla ele geçirilip zenginliklerinin ve birikimlerinin sömürülmesi sürecinde ve neticesinde ortaya çıkmış sosyal ve kültürel olgular ile bu olguların beraberinde getirdiği çok çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasal ilişki biçimlerini araştıran ve tartışan sosyal bilim kuramı. Kolonyalizmin eleştirisi üzerinden gelişen eleştirel söylemin disiplinlerarası alanı.

Post-modernizm: Post-modernizm Habermas'ın çalışmalarında modernizmden sonra gelen ve onun en temel varsayımlarına meydan okuyan bir kültürel dönemi tanımlar (Edgar, 2006: 96).

R

Risk toplumu: İnsanların bilgi ve teknolojileri yanlış ve kötü amaçlı kullanmalarıyla bütün dünyayı tehlikeye sokmaları sonucunda ortaya çıkan yapı.

Risk: Gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeler.

Rutinleşme: Gündelik yaşamın etkinliklerinin büyük bir çoğunluğunun alışkanlığa bağlı olarak davranışa dönüşmesi, sıradanlaşması, yüz yüze etkileşimlerin zaman ve uzamın ötesine geçtiği birincil yol.

S

Simgesel sermaye: Bir alanda hâkim olan ve özgül bir habitusla birlikte ekonomik, toplumsal ve kültürel sermaye tiplerinin çeşitli ağırlıklarla içinde bulunduğu simgeler bütünü.

Simgesel şiddet: Bireyler üzerinde ya da bireyler arasında fiziksel olmaksızın uygulanan her türlü yönlendirme, baskı ve şiddete verilen ad.

Sistematik olarak çarpıtılmış iletişim: Hamermas'ın çalışmalarında toplumsal etkileşimin engellenmesi ve baskıya dayalı iletişim nedeniyle karşılıklı anlamaya dayalı iletişimsel eyleme ulaşılamama durumunu tanımlamada kullanılan bir kavramdır. Stratejik eylem bkz. Amaçsal rasyonel eylem.

T

Toplumsal sermaye: Sahip olunan toplumsal ilişkiler ağı.

Y

Yapının ikiliği: Yapının tekrarlanabilir olma özelliğini ortaya çıkaran davranışın hem aracı hem de sonucu olma niteliği, yapı ve eyleyenin/failin birbirini dönüştürme kapasitesine sahip olma durumu. Böylelikle yapı ve faillik tam olarak aynı kural ve kaynakların kullanımı aracılığıyla karşılıklı olarak inşa edilir.

Yaşantı-dünyası veya yaşama evreni (lifeworld): Toplumun sıradan üyelerinin gündelik yaşamda etkileşime girmek ve ortak bir anlayışa ulaşmak amacıyla kullandıkları bilgi beceri ve yetenekler stoku (Edgar, 2006: 89).

Yaşantı-Dünyasının kolonileşmesi: Çok karmaşık toplumlarda, büyük ölçekli toplumsal süreçlerin giderek daha özerk hale gelmesi ve bireylerin eylemlerini sınırlandırması sonucunda ortaya çıkan ve ferdî özgürlük yitimine yol açan bir süreçtir (Edgar, 2006: 17). Yaşantı-dünyasının kolonileşmesi özünde yaşantı-dünyasını temellendiren en önemli etkinlik ve eylem alanı olan iletişim ile iletişimsel eylemlerin sınırlandırıldığı, dahası dilsel iletişim ve uzlaşının tahrip edildiği bir sürece işaret eder. Habermas'ın çalışmalarında bu süreç bir 'sistem' olarak toplumun, bir 'yaşantı-dünyası' olarak topluma müdahalesi" olarak anlaşılır (Edgar, 2006: 17). Habermas için yaşantı-dünyasının kolonileşmesi sorunu sistemin amaca ulaşmak için bir araç olmaktan çıkarak kendi içinde bir amaca dönüşmesi sonucunda ortaya çıkar (Edgar, 2006:19).

Yeni kapitalizm: İletişim ve enformasyon teknolojisinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan, küreselleşme süreci ile ilişkili, araştırma ve geliştirme odaklı üretimin gerçekleştiği, çalışanların profilinde gözlemlenen değişimleri de kapsayan süreçtir. Farklı yaklaşımlarca sanayi sonrası toplum, bilgi-enformasyon toplumu olarak da adlandırılmaktadır.

Yeni kapitalizmin kültürü: Kısaca teknolojik gelişmeler, sermayenin küresel ölçekte örgütlenmesi, bunlara bağlı olarak üretim yapısında gözlemlenen değişimler, üretim ve emek süreçlerinin esnekleştirilmesi, çalışanların kişilik yapıları üzerinde meydana getirdiği değişimler yeni kapitalizmin kültürünü de oluşturmaktadır.

Yeni Kolonyalizm: Resmî mekanizmalarla siyasal kontrolün yokluğunda, söz konusu toplum üzerindeki politik veya ekonomik etki ve kontrolün daha sinsi yollarla sürdürülmesi.

Z

Zaman-mekân sıkışması: Kapitalizmin yaşam hızının artışı, telekomünikasyon ve görselleşen medyanın giderek hızlanması ve parçalanmasıyla, insanların zamansal ve mekânsal dünyalarının sıkışmasıdır.

Zaman-uzam uzaklaşması/aralaşması: Toplumsal dizgelerinin, toplum ve dizge bütünleşmesi mekanizmalarına dayanarak zaman-uzam boyunca yayılması.